

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2020

SVENSKA
LINNÉSÄLLSKAPETS
ÅRSSKRIFT
ÅRGÅNG 2020

YEARBOOK OF THE
SWEDISH LINNAEUS SOCIETY

UPPSALA 2020

REDAKTÖR
DAVID DUNÉR
LUND/UPPSALA

*Svenska Linnésällskapet stiftades den 23 maj 1917
och dess årsskrift utkom första gången 1918*

ISBN 978-91-85601-44-8

ISSN 0375-2038

Printed in Sweden by
Exakta Print AB, Malmö 2020

INNEHÅLL

E. CHARLES NELSON, Isaac Lawson, Physician and Naturalist. Linnaeus's Scottish Patron	7
LENA ROGSTRÖM, Ett fält för de nyfikna. Textens betydelse för den tidiga entomologin i Sverige – Linné, De Geer och Bjerkander	23
ERIK HAMBERG, Carl Fredrik Adler – ett trehundraårsminne	57
JOHNNY STRAND & INGVAR SVANBERG, Siljans fiskar och fiskerier. Utdrag ur Olof Siljeströms avhandling från 1730	73
KJELL DANELL & INGVAR SVANBERG, Nattwaka – ett spök- eller dialektord för tallbit, <i>Pinicola enucleator</i> (L., 1758)	81
 <i>Smärre meddelanden</i>	
Recensioner och anmälningar	91
Linneana • Not only for children? (Gunnar Broberg); Botanikens grundvalar; Linné i norra Dalarna; Hemma hos Linné (David Dunér)	91
Linneaner • Mot slaveriet! (Gunnar Broberg); Björnståhlina (David Dunér)	96
Varia • Man tager hvad man hafver; Utsökte saker (Gunnar Broberg); Lövestabruk; Bougainvillea; Is och människor (David Dunér); Kirurgernas historia i Sverige (Erik Hamberg); Guldfiskens kulturhistoria; Ål, haj och val; Valben; Gamla färdvägar (Ingvar Svanberg); Den bekväma vardagen (Annika Windahl Pontén)	102
Notiser och meddelanden • Racoon; Var Linné rasist? (Gunnar Broberg); Linnés skrivbord; Linnés bänk; Linnés flagga; Prisregn; Haller och det avundsjuka lejonet (David Dunér); Brevsamlingar; Leufstabiblioteket; Utställt i Uppsala (Erik Hamberg); Mark Catesby's "Blew Linnet" (E. Charles Nelson); A Parakeet in Uppsala around 1750 (Sabira Ståhlberg & Ingvar Svanberg); Linnés vänner (Ann-Mari Jönsson); Skånska Linnésällskapet (Christer Hjort); Minnesord (Ove Hagelin)	118

Svenska Linnésällskapets egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapets verksamhetsberättelse 2019	151
Svenska Linnésällskapets styrelse 2020	153
Stadgar för Svenska Linnésällskapet	155

E. CHARLES NELSON

Isaac Lawson, Physician and Naturalist

Linnaeus's Scottish Patron

On 19 December 1735 NS (8 December OS), Johan Frederik Gronovius and Isaac Lawson sent from Leiden a copy of Carl Linnaeus's *Systema naturae* (1735) to Sir Hans Sloane explaining, in their jointly signed letter, that it has been "sent to the press at our own expense, with an intention to have a few copies; but at the request of several friends we have determined to communicate it fully (judging it might be agreeable to the Learned world. [])"¹ Ten days later, on 18 December 1735 OS, the English naturalist Mark Catesby (1683–1749) presented another copy that he also had received from Gronovius to the Royal Society in London.²

Whereas biographical accounts of Gronovius have been published, Lawson, who is frequently but inaccurately labelled as a botanist, and wrongly named as Andrew (Andry) or John (Johann), is not so well documented although he is accorded an entry (of about 170 words) in the *Oxford dictionary of national biography*.³ He is also often confused with John Lawson (c. 1674–1711), an English naturalist who explored Carolina in the early 1700s.⁴ Nor, indeed, has anyone ever questioned how a fellow student from Scotland, only a few years older than Linnaeus, could undertake to finance the publication of the Swedish naturalist's first publication.

Lawson family

No record of Isaac Lawson's birth or baptism can be traced in Scottish parochial archives so his year of birth can only be approximated. When his name was inscribed in the "Album Studiosorum" at Leiden on 17 May 1730, Isaac Lawson gave his age as 26.⁵ It is possible he was born outside Scotland because, in another context, his mother affirmed that she had been given

“Several pieces of Gold and other Coins” for her own use by her husband “in Consideration of the Hazard and the ffatigue and pain she endured in accompanying him beyond sea in fforeign parts at severall times.”⁶

Legal documents naming Isaac Lawson, his siblings and parents indicate that at the beginning of March 1717 OS (1718 NS), he and his three younger brothers, John, James and George, as well as their sister Isabell, were minors.⁷ Another document dated 21 June 1727, again naming the five Lawson siblings stated that John, James and George were still minors – given a birth date of about 1704, Isaac would have reached his majority about 1725.

Their father was James Lawson, evidently a professional soldier. When he made his will on 8 May 1717, he was a “Major of a Regiment of Foot commanded by the Hon[oura]ble Brigadier Preston”, nicknamed the “Cameronians”.⁸ He had joined this regiment by 1691 and was wounded at the battles of Schellenberg (2 July 1704) and Blenheim (13 August 1704) during the War of the Spanish Succession.⁹ During the First Jacobite Rising, Lawson took part in the Battle of Preston in mid-November 1715 when he “received a dangerous Wound”.¹⁰ Major Lawson’s “health thereby became much impaired” and he died on 14 August 1717 at Preston, Lancashire.¹¹

At the time of his death James Lawson owned “Holmeshaw in the parish of Kilpatrick [*sic*] in the County of Annandale” – the historic county of Dumfries in southwestern Scotland – as well as “a considerable Personall Estate [...] both in England and Scotland and also in parts beyond the Seas.”¹² An inventory indicates that the capital invested in bonds, shares and stock amounted then to more than £5,500.¹³ Major Lawson bequeathed to Isaac, his eldest son, after the death of his widow Janet, the “Lands & Estate called Holmeshaw” as well as his plate, household goods and “all his Parts & Shares in the Bank of Scotland and all the rest of his personall Estate after his Debts [were] paid & funerall Expenses defrayed”. He provided for his daughter’s dowry and for the “suitable education” of his four sons “at the Discretion of his Executors”, as well as allowing necessary payments “for their better Preferm[en]t in Trade & Profession during their Minority”.¹⁴

Student in Leiden

Nothing has been discovered about Isaac’s primary education nor about his childhood and early adulthood but he must have received an excellent school-

Title-page of Isaac Lawson's dissertation about zinc, Dissertatio academica sistens nihil (Leiden, 1737). By courtesy of the University Library, Leiden.

lar manner indebted to the friendship of Dr. Isaac Lawson” and that Lawson “having many time asked him if he stood in need of money, and, on *Linnaeus* answering in the negative, [had] given him 60, 80, and 100 guilders”.²⁰ Possibly in acknowledgement of his support, Carl Linnaeus decided as early as 1737 to dedicate a plant genus to Isaac Lawson and he chose the shrubby tree that is the source of henna, *Lawsonia inermis* (Lythraceae).²¹

Although originally enrolled in the Faculty of Letters, Lawson proceeded to graduate as a doctor of medicine on 28 December 1737 after defending the *Dissertatio academica sistens nihil* about zinc.²² In this the collaboration was acknowledged, for three years, of the German analytical chemist Johann Andreas Cramer (1710–1777) who was to publish a treatise about assaying, *Elementa artis docimasticae* that, according to other sources, was largely prepared for the press by Lawson.²³

What is known about Lawson's activities in Leiden and afterwards, and his association with Linnaeus comes from his own extant correspondence and the frequent mentions of him in letters written by Gronovius and a few

others.²⁴ Isaac Lawson is most closely connected with mineralogical activities. He is variously credited with discovering the process for extracting zinc from calamine²⁵ and, immediately after graduating at Leiden, he undertook an extensive study tour through Saxony to visit mines at Rammelsberg where he spent a month. Lawson went on to Andreasberg where again he visited mines, including the deepest one, collecting minerals everywhere he went. His destinations also included Berlin, Halle, Leipzig, Dresden and Freiburg, eventually reaching Carlsbad in Bohemia (Karlovy Vary, Czech Republic) where he turned around and returned to the Netherlands. He was disappointed in not being able to proceed to Prague and Vienna and to visit Hungary.

Medical practitioner in London

Lawson was back in Leiden by 1 September 1738, “and intends to go tomorrow with the sloop to England”.²⁶ In a letter written in November 1738, Gronovius informed Linnaeus that Lawson was going to set himself up as a medical practitioner in London. Lawson was certainly there in June 1739 because he wrote to Linnaeus from London describing the previous year’s tour in Saxony and noting he had visited Cambridge to study the fossil collection of the late Dr John Woodward (1665–1728). That same year he attended a meeting of the Society of Antiquaries, showing its members an antique engraved cornelian seal inscribed “Marta Maric” that he had purchased.²⁷ Apparently he remained in London for the next four years but little else is recorded about his activities.²⁸

On 13 May 1740, Gronovius informed Linnaeus that Lawson had had printed a set of instructions for laymen about collecting and preserving natural history specimens – “Lawsonus noster meditatus fuit tales regulas, quas Anglice imprimi curavit”²⁹ – although nothing like this is known in printed form, as well as recommending to Linnaeus that he purchase books such as John Ray’s *Historia plantarum* through Lawson. In October 1740 Gronovius passed on to Linnaeus the news that Lawson was thriving. Presumably he was busy with his medical practise and he was certainly engaged with fellow naturalists in London, including Mark Catesby and Peter Collinson (1694–1768), both of whom were particularly interested in plants although neither was a qualified botanist.

While never elected a Fellow of the Royal Society, Lawson was well known to several Fellows, including Catesby and the Society’s Secretary Dr Crom-

well Mortimer (c. 1693–1752), another graduate of Leiden’s medical faculty. Lawson was recorded as having been present, introduced by Collinson, at the meeting on 21 January 1742 when the Finnish giant Daniel Cajanus “was brought into the [Royal] Society as a Sight and an instance of one of a gigantic Size of human Body”.³⁰ Lawson communicated observations about a comet observed at Vienna, read on 21 April 1743 and subsequently published in the *Philosophical Transactions*.³¹ He had previously presented letters from Johann Heucher of Dresden and from Christian Friderick Haenel of Schneeberg but these were not printed.³²

Physician to the British Army

Linnaeus’s archive, in the Linnean Society of London, contains eleven letters from Isaac Lawson, all neatly written in Latin and dated between 1736 and 1744. The last extant autograph letter from Lawson to Linnaeus, containing a description of the North American shrub newly named “*Stewartia*” after John Stuart (1713–1792), Earl of Bute, was dated 19 January 1743/44 OS and addressed from “Gerrard Street, Soho”.³³ Shortly after it was written, and before 1 April 1744, King George III appointed Dr Isaac Lawson “Physician to the British army in Flanders”.³⁴ His mother Janet Lawson died a few months later and was buried on 9 June 1744.³⁵ Isaac Lawson moved back to the continent in order to fulfil his role as Physician to the Army.

The War of the Austrian Succession was in progress and in July 1745 he became one of the physicians at the Army’s general hospital in Antwerp.³⁶ According to Collinson’s letter to Linnaeus written on 1 April 1746, “Our Valuable F.^r Doc^r Lawson is Dayly Expected over from Flanders, He was taken prisoner p^r the French, but was afterwards Exchangd”.³⁷ This may have happened after the Battle of Fontenoy on 11 May 1745 when the French defeated the “Pragmatic Allies” (Great Britain, Hanover and the Dutch Republic), a defeat that inspired the second Jacobite Rebellion in Great Britain. Issues of several monthly magazines, including *The Scots magazine*, for June 1745 printed a gruesome letter from “a surgeon in the British army abroad, who was made prisoner by the French after the battle of Fontenoy”:

We surgeons, sent to take care of the wounded when carried from the field of battle, were made prisoners of war and treated in a very merciless way: for not

only we, but about 1000 more, were stripped of every thing valuable we had, viz. watches, swords, money and cloaths; and not only so, but our very instruments were taken from us, altho' the barbarians saw hundreds continually imploring our assistance.

Was Lawson among the captives, and did he perhaps write that letter?

Around this time Mark Catesby, on instructions from Lawson, packed eighteen North American plants in “a Case [...] in Earth” and sent them to Linnaeus. In his letter, Catesby told Linnaeus that the plants had been selected in consultation with Lawson, and that they were a present from Lawson.³⁸

I have selected what plants I thought would be acceptable, I selected these as being hardy and naturallised [*sic*] to our Climate, & consequently somewhat [*sic*] better adapted to endure your colder Air, yet I wish they do not require as much protection from the severity of your winters, as plants from between the Tropicks do with us [...].

Catesby enclosed a catalogue with his letter telling Linnaeus “whatever other [...] plants in this [...] Catalogue will be acceptable, you may freely command”.³⁹ Although the catalogue Catesby referred to is not in Linnaeus's archive in London, it was most probably the extraordinary broadsheet advertising plants in Christopher Gray's nursery in Fulham that was illustrated with a portrait of *Magnolia grandiflora* by Catesby.⁴⁰ We know Linnaeus received this and a unique hand-coloured copy of the engraved portrait of *Magnolia grandiflora* which formed the centre-piece of Gray's catalogue was among images preserved by Linnaeus at his home in Hammarby.⁴¹ The plants despatched to Uppsala in the care of Captain Fisher on board the *Assurance* were listed by Mark Catesby⁴² as

Cupressus Americanus = *Taxodium distichum* (Catesby 1729, tab. 11; 1763, 8, tab. 14; 1767, 8, tab. 14)

Arbor Tulipifera = *Liriodendron tulipifera* (Catesby 1730, tab. 28; 1763, 9, tab. 16; 1767, 9, tab. 16)

Cornus Americ: = *Cornus florida* (Catesby 1730, tab. 27; 1763, 9, tab. 23; 1767, 9, tab. 23)

Populus Nigra Carol: = *Populus balsamifera* (Catesby 1763, 32; 1767, 32)

Periclymenum = *Lonicera sempervirens* (Catesby 1763, 38; 1767, 38)

Barba jovis Arborescens = *Amorpha fruticosa* (Catesby 1763, 19, tab. 34; 1767, 19, tab. 34)

Sir London 26 March 1745

14

On board the assurance Capt. Fisher
is a Case of American Plants in Earth; They are
a present to you from my good friend Dr Lawson.
Knowing this his intention by his consulting me to know
what plants I thought would be acceptable, I selected these
as being hardy and naturalized to our Climate & consequently
somewhat better adapted to endure your colder Air, yet I wish
they do not require as much protection from the severity of your
winters, as plants from between the Tropicks do with us
possibly you have already some of them, yet if but a few of
them be acceptable, I shall be much pleased. And whatever
other American Plants in this inclosed Catalogue will be
acceptable, you may freely command any that I am
possessed of. In regards of that Esteem your friend claims
I am Sir

M This Case of plants were
intended to be sent last May
and they were sent to the ship
with the content of the Shipper
yet they were refused to be taken
on board

Your most obedient
Humble Servant

M. Catesby

Cypressus Americanus
Rind. Arbor Talipifera
Cornus Americ.
Populus nigra Carol.
Bignonia Pseudocymeneum
Barba jovis Arborescens
Phaceloides
Arbor Virg. Citria folio
Euonim. Americ.
Aster Americ. frutescens

Lychnidea flore purpurea
Aceris folio
Bignonia — Catalpa
Angelica spinosa
Pseudo Acacia
Anopodophyllum Canadense
Phaceloides frutescens
Rutub Americanus

Mark Catesby's letter to Carl Linnaeus with a list of plants sent to Uppsala at Isaac Lawson's suggestion. Holograph reproduced by courtesy of the Linnean Society of London: Linnaean Correspondence III: folio 14; letter ref L0612.

Phaseoloides = ? [see below, perhaps *Wisteria frutescens*]
 Arbor Virg: Citriæ folio = *Lindera benzoin* (Catesby 1763, 38; 1767, 38)
 Euonimus Americ: = *Euonymus americanus*
 Aster Americ: frutescens = *Aster linariifolius*
 Lychnidea flore purpureo = *Phlox* sp.
 Stirax Aceris folio = *Liquidambar styraciflua* (Catesby 1739, tab. 65; 1763, 8, tab. 15; 1767, 8, tab. 15)
 Bignonia – Catalpa = *Catalpa bignonioides* (Catesby 1730, tab. 49; 1763, 24, tab. 47; 1767, 24, tab. 47)
 Angelica Spinosa = *Aralia spinosa*
 Pseudo Acacia = *Robinia* cf. *pseudoacacia* (Catesby 1763, 39; 1767, 39)
 Anopodophyllum Canadense = *Podophyllum peltatum* (Catesby 1730, tab. 24)
 Phaseoloides frutescens = *Wisteria frutescens* (Catesby 1763, 38; 1767, 38)
 Rubus Americanus = *Rubus* sp.

The fates of these plants are unknown, nor is any request from Linnaeus reported for additional plants from Gray's catalogue.

Lawson's death

It is not known whether Lawson returned to London, as expected by Collinson. On 14 June 1747 a general hospital for the British army in Flanders was established at Oosterhout and Lawson was moved there.⁴³ As pointed out by Underwood, it is most likely that Lawson matriculated for a second time at the University of Leiden on 13 March 1747.⁴⁴ In the "Album Studiosorum" he was identified as "Britanno-Edimburgensis" aged 40.⁴⁵ The next news that Linnaeus received was that Lawson was dead.⁴⁶ His death at Oosterhout near Maastricht occurred soon after the visit he will have made to Leiden around 13 March but before 27 April 1747 NS (16 April 1747 OS) when John Mitchell and Peter Collinson wrote to Linnaeus.⁴⁷ Lawson's death was noted in monthly magazines published in Britain including *The Scots magazine*.⁴⁸

There is ample testimony to Lawson's primary interest being geological rather than botanical. "Dr. Lawson was extremely well skilled in fossils", recalled Emanuel Mendez da Costa, "and had made large and elegant collections of fossils." In 1767, da Costa purchased "a large parcel" comprising some of Isaac Lawson's collection from one of his brothers, noting also that "numbers of specimens" had previously been given away "and were lost".⁴⁹ The brother

Hand-coloured engraving by Mark Catesby of Magnolia grandiflora cut from Christopher Gray's A catalogue of American trees and shrubs that will endure the climate of England, c. 1740. The copy preserved at Hammarby by Linnaeus. Photo: Uppsala University Library.

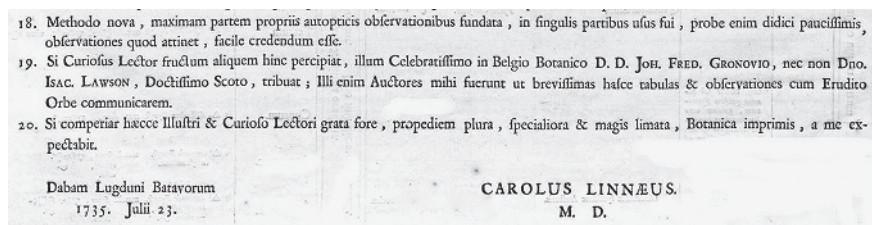
concerned was probably John who had the engraved cornelian seal in his possession in 1758.⁵⁰ Isaac Lawson and Gronovius with Linnaeus and Hermann Boerhaave sought help in obtaining Cornish fossils from the Cornish naturalist and antiquary the Reverend William Borlase (1696–1772).⁵¹ Borlase credited “the late learned and ingenious Dr. Isaac Lawson” with pointing out that what was called “Spar” in Cornwall – “white, opake [*sic*], common, hard stone” – was quartz.⁵² As far as being connected with botany, Lawson’s links are minor and secondary.⁵³ A *hortus siccus* now contained in Hans Sloane’s herbarium is inscribed “Collection of Plants from Padua gathered by Dr Lawson [...] in which are above 800 plants of the Alps and Crete not refer’d to Mr Ray’s history”.⁵⁴ However, Dandy considered it to be a collection prepared and sold at Padua, and not collected by Lawson who is not known to have visited the Alps or Crete, let alone Padua.⁵⁵ No herbarium specimens collected by Isaac Lawson are recorded and he published nothing on botanical topics.

Isaac Lawson was a subscriber to a number of books, most notably to Mark Catesby’s 11-fascicle *Natural History of Carolina, Florida and the Bahama Islands* ([1729–1747]). However, he probably never saw the eleventh fascicle containing 20 extra plates as it was not issued before mid-April 1747 by which time he had died.⁵⁶ His name also occurs in subscription lists for Jan Swammerdam’s *Historie der insecten* (1737) and John Breval’s *Remarks on*

several parts of Europe (1738).⁵⁷ Lawson's is included among the "Names of the generous encouragers [...] added since the publication of the first part" in George Edwards's *A natural history of birds* (1747).⁵⁸

Isaac Lawson made his will on 6 February 1726/27 more than 20 years before his death. The original will was left in his mother's house in London because she was his designated sole executrix. However, no copy of the will could be found after Isaac's death. Administration of Isaac's estate was granted to his brother James on 23 March 1747 (OS).⁵⁹ Exactly what Isaac's estate comprised is hard to discover but certainly included capital stock in the Bank of Scotland valued at £12,000 plus sundry sums of about £19,000 (Scottish) and nearly £600 sterling.⁶⁰ His mineral collection evidently passed to one of his brothers from whom, as noted, da Costa purchased some specimens.

Isaac Lawson inherited his wealth from his parents, and appears to have managed it wisely and expertly. While there is nothing explicit in any surviving documents, Lawson surely met the costs of publishing Linnaeus's *System naturæ* from his inheritance. His reward was a gracious acknowledgement in that work – "*Si Curiosus Lector fructum aliquem hinc percipiat, illum Celebratissimo in Belgio Botanico D. D. Joh. Fred. Gronovio, nec non Dno. Isac. Lawson, Doctissimo Scoto, tribuat; Illi enim Auctores mihi fuerunt ut brevissimas tabulas & observationes cum Erudito Orbe communicarem*" – and *Lawsonia*.

Carl Linnaeus's acknowledgement of Isaac Lawson in Systema naturae (Leiden, 1735).

Notes

- ¹ Reproduced in facsimile in J. M. Hulth, *Bibliographia Linnaeana; matériaux pour servir à une bibliographie Linnéenne* 1 (1) (Uppsala, 1907), plate 2; [B. H. Soulsby (ed.)], *A catalogue of the works of Linnaeus ...* 2nd ed. (London, 1933), plate 5.
- ² E. C. Nelson, "Some notes towards a reconstruction of Mark Catesby's library", *Huntia* 16:2 (2018), 148.
- ³ See F. A. Stafleu & R. S. Cowan, *Taxonomic literature*. Volume 1: A–G (Utrecht, 1976), 1012; L. J. Dorr & D. H. Nicholson, *Taxonomic literature*. Supplement VIII: Fres–G (Ruggell FL, 2009), 411; G. Maton (ed.), *A general view of the writings of Linnaeus by Richard Pulteney ... to which is annexed the diary of Linnaeus*, 2nd ed. (London, 1805), 530, 532, 591; [D. Turner (ed.)], *Extracts from the literary and scientific correspondence of Richard Richardson ...* (Yarmouth, 1835), 435 fn; G. S. Boulger & M. Bevan, "Lawson, Isaac (d. 1747), physician", *Oxford dictionary of national biography* (Oxford, 2004), <https://doi.org/10.1093/ref:odnb/16199>.
- ⁴ M. B. Simpson, jr, "John Lawson's A new voyage to Carolina and his 'Compleat History': the Mark Catesby connection" in E. C. Nelson & D. J. Elliott (eds.), *The curious Mister Catesby* (Athens GA, 2015), 71–84.
- ⁵ W. N. Du Rieu (ed.), *Album studiosorum academiae Lugduno Batavae MDLXXV–MDCCCLXXV* (The Hague, 1875), 927; E. A. Underwood, *Boerhaave's men at Leyden and after* (Edinburgh, 1977), 32.
- ⁶ National Archives, Kew, C 11/1169/42/005.
- ⁷ National Archives, Kew, C 11/1169/42/001.
- ⁸ National Archives, Kew, C 11/1169/42/001 (lines 1–2); C 11/1009/22; T. Carter (ed.), *Historical record of the twenty-sixth or Cameronian regiment* (London, 1867).
- ⁹ C. Dalton, *George the First's army 1714–1727* 1 (London, 1910), 351, 352n3; J. Oates, *The last battle on English soil, Preston 1715* (London & New York, 2016).
- ¹⁰ National Archives, Kew, C 11/1169/42/001 (lines 6–7); S. Reid, *Sheriffmuir 1715. The Jacobite war in Scotland* (Barnsley, 2014); Oates 2016.
- ¹¹ National Archives, Kew, C 11/1169/42/001 (lines 6–7); National Archives, Kew, C 11/1169/42/005 (lines 35–36).
- ¹² National Archives, Kew, C 11/1169/42/001 (lines 3–5). On Annandale see G. Chalmers, *Caledonia: or, an account, historical and topographic of North Britain, from the most ancient to the present times* 3 (London, 1824), 180–181.
- ¹³ National Archives, Kew, C 11/1169/4/003.
- ¹⁴ National Archives, Kew, C 11/1169/42/001 (lines 15–17).
- ¹⁵ Lawson was later to correct and edit Linnaeus's Latin, according to Gronovius: Linnean Society, London, Linnaean Correspondence V, 419–420 (alvin-record:222952).
- ¹⁶ Du Rieu 1875, 927; Underwood 1977, 32.
- ¹⁷ A. F. Cronstedt, *An essay towards a system of mineralogy* 2, 2nd ed. (London, 1788); Turner 1835, 368.
- ¹⁸ C. Linnaeus, *Systema naturae* (Leiden, 1735); W. Blunt, *The compleat naturalist. A life of Linnaeus*. (London, 1984), 101; B. D. Jackson, *Linnaeus ... The story of his life, adapted from the Swedish of Theodor Magnus Fries ...* (London, 1923), 141; J. Nichols, *Illustrations of the literary history of the eighteenth century* 1 (London, 1817), 815–816; F. A. Stafleu, *Linnaeus and the Linnaeans* (Utrecht, 1971), 11; Turner 1835, 342–345.
- ¹⁹ For example, see Lawson to Linnaeus, 2 November 1736 (Linnean Society, London, Linnaean Correspondence VIII, 454–455 (alvin-record:222849); Gronovius to Linnaeus 27 November 1736, 17 March 1737, 26 March 1737, 2 April 1737, 15 April 1737, 1 May 1737 (Linnean Society, London, Linnaean Correspondence V, 401–402 (alvin-record:222934); – 418 (alvin-record:222962); – 419–420 (alvin-record:222952); – 421–422 (alvin-record:222880); – 429–430 (alvin-record:222974) respectively).

²⁰ Maton 1805, 47, 530; Blunt 1984, 124–125. The earliest version of this anecdote was published in *The monthly review*: “when Linnaeus, the greatest botanist that the world ever did, or probably ever will know, was here [...] he was despised, his papers laught at, and himself, had it not been for the generous friendship of the late Dr. Isaac Lawson, had perished for want.” Anonymous, “The natural history of Barbados” [review], *The monthly review* 3 (1750), 197–206.

²¹ C. Linnaeus, *Critica botanica* (Leiden, 1737); C. Linnaeus, *Flora zeylandica* (Stockholm, 1747), 56–57; C. Linnaeus, *Species plantarum* (Stockholm, 1753).

²² P. C. Molhuysen, *Bronnen tot de Geschiedenis der Leidsche Universiteit*. Vijfde deel [Fifth part]: 10 February 1725–8 February 1765 (The Hague, 1921), 243; I. Lawson, *Dissertatio academica sistens nihil, quam ... eruditorum examini submittit Isaacus Lawson ...* (Leiden, 1737).

²³ J. A. Cramer, *Elementa artis docimasticae* (Leiden, 1739); C. Mortimer (ed.), *Elements of the art of assaying metals. ... written originally in Latin, by John Andrew Cramer, M. D. ... The second edition, corrected* (London, 1764); Cronstedt 1788; see also Turner 1835, 368–369, fn5. Mortimer 1764, [iii], stated that Cramer “had been employed by Doctor Isaac Lawson, as his Operator in Chemistry.” Referring to Cramer’s book, Mortimer continued: “the Care and Trouble of reducing the Materials into Order, and writing them out fair for the Press, devolved entirely on Doctor Lawson, as fully appears from his Letters to the + Gentleman [+ Doctor Brownrigg] who hath supplied us with these anecdotes, and who, in Justice to the Memory of so worthy a Man, thought proper to make known how much he had contributed, to this Performance.” This was repeated by Cronstedt 1788, 783–784 footnote, who wrote that Cramer “did collect, indeed, the chief part of the materials, but they would probably have remained buried in oblivion, without the assiduous labour and industrious care and intelligence of Dr. Lawson”.

²⁴ These letters are collected together and are searchable on <http://www.alvin-portal.org/> (accessed August 2019–June 2020).

²⁵ R. Watson, *Chemical essays* 3, 3rd ed. (London, 1786), 33–36; J. Percy, *Metallurgy. The art of extracting metals from their ores ... Fuel; fire-clays, copper, zinc, brass, etc.* (London, 1861), 520. Some sources, but not Watson or Percy, suggest that it was Lawson “who was the Englishman [*sic*] who [...] went to China to discover the method of [procuring zine from calamine]”: see, for example, J. C. Moulden, “Zinc, its production and industrial applications”, *Journal of the Royal Society of Arts* 64 (1916), 498; E. J. Cocks & B. Walters, *A history of the zinc smelting industry in Britain* (London, 1968), 7; R. Gentle & R. Feild, *English domestic brass 1680–1810 and the history of its origin* (New York, 1975), 46, n. 11.

²⁶ Turner 1835, 378.

²⁷ J. Hodgson, “Dissertation on an ancient cornelian”, *Archaeologia* 2 (1773), 42–47.

²⁸ See also, for example, J. F. Henkel, *Mineralogische, chemische und alchymistische Briefe ... zwenter Theil* (Dresden, 1794), 282–284.

²⁹ Linnean Society, London, Linnaean Correspondence V, 452–453 (alvin-record:223332).

³⁰ J. H. Appelby, “Human curiosities and the Royal Society, 1699–1751”, *Notes and records of the Royal Society of London* 50 (1996), 13–27.

³¹ P. I. Carnabè, “Observationes Cometæ, a R. P. Frantz Soc. Jes. factæ, mense Februario anni MDCCXLIII. Viennæ Austriæ. Ex epistola ... ad Isaacum Lawson ...”, *Philosophical transactions* 42:470 (1744), 457–458.

³² Archives, Royal Society, London, EL/H4/22 (6 February 1740) and LBO/26/50, EL/H4/34 (28 May 1740) (from Haenel); EL/H4/34 (21 February 1740), LBO/26/50 (Heucher).

³³ Linnean Society, London, Linnaean Correspondence VIII, 465 (alvin-record:223450).

³⁴ *The Scots magazine*, 1 April 1744, 48; *Stamford Mercury*, 19 April 1744, 4.

³⁵ City of Westminster Archives Centre, Westminster burials (St Martin’s in the Fields), image GBPRS_WSMTN_108412_00407.jpg downloaded 10 August 2019.

- ³⁶ H. A. L. Howell, "The story of the army surgeon and the care of the sick and wounded in the British Army, from 1715 to 1748", *Journal of the Royal Army Medical Corps* 22 (1914), 460.
- ³⁷ Linnean Society, London, Linnaean Correspondence XVII, 14–15 (alvin-record:223653); J. E. Smith (ed.), *A selection of the correspondence of Linnaeus, and other naturalists, from the original manuscripts* (London, 1821), I, 14–15.
- ³⁸ Smith 1821, II, 440–441.
- ³⁹ Linnean Society, London, Linnaean Correspondence III, 14–15 (alvin-record:223553).
- ⁴⁰ [C. Gray], *A catalogue of American trees and shrubs that will endure the climate of England* ([Fulham, London, c. 1740]); Discussed by E. C. Nelson, "Georg Dionysius Ehret, Mark Catesby and Sir Charles Wager's *Magnolia grandiflora*: an early eighteenth-century picture puzzle resolved", *Rhododendrons, camelias and magnolias* 65 (2014), 36–51.
- ⁴¹ K. Martinsson & A. Backmann, "I ett hörn av Hammarby. Om några linneanska växtillustrationer", *SLÅ* 2013, 7–38; Nelson 2014.
- ⁴² M. Catesby, *The natural history of Carolina, Florida and the Bahama islands* (London, [1729–1747]); M. Catesby, *Hortus Britannico-Americanus: or, a curious collection of trees and shrubs, the produce of the British colonies in North America ...* (London, 1763); M. Catesby, *Hortus Europæ Americanus: or, a collection of 85 curious trees and shrubs, the produce of North America ...* (London, 1767); cf. C. E. Jarvis, "Carl Linnaeus and the influence of Mark Catesby's botanical work", in E. C. Nelson & D. J. Elliott (eds.), *The curious Mister Catesby. A "truly ingenious" naturalist explores new worlds* (Athens GA, 2015), 372n32; Smith 1821, II, 441.
- ⁴³ Howell 1914, 461; J. Miller, *Observations on the management of prevailing diseases in Great Britain, particularly in the Army and Navy ...* (London, 1779), 21.
- ⁴⁴ Underwood 1977, 196–197, n. 33; contrary to G. S. Boulger, "Lawson, Isaac (d. 1747), physician", in S. Lee (ed.), *Dictionary of national biography* 32:291 (London, 1892).
- ⁴⁵ Du Rieu 1875, 1015. Ages stated were not always precise. Lawson would have been around 43 years old, if he was born in 1704. The nationality stated suggests that Lawson had close connections with the Scottish capital, Edinburgh, and perhaps had been born there.
- ⁴⁶ Smith 1821, I, 18.
- ⁴⁷ Linnean Society, London, Linnaean Correspondence XVII, 20 (alvin-record:223724). Collinson's letter is on the verso of a letter from John Mitchell, and given its layout around the address must have been written after Mitchell's on the same date or soon afterwards. Collinson also referred to the death of Johann Jakob Dillenius which had occurred on 2 April 1747 (13 April NS).
- ⁴⁸ *The Scots magazine*, 5 June 1747, 46–47.
- ⁴⁹ E. M. da Costa, "Notes and anecdotes of literati, collectors, &c.", *The gentleman's magazine* 82 (1812), 205–207, 513–517, 306 no. 27; A. Livingstone, *Minerals of Scotland: past and present* (Edinburgh, 2002), 79.
- ⁵⁰ Hodgson 1773.
- ⁵¹ W. Borlase, *The natural history of Cornwall* (Oxford, 1763), vii.
- ⁵² Borlase 1763, 118–119.
- ⁵³ The "Mr. Lawson" who collected "3. Nasturtium sylvestre ..." on "Salisbury-Plain, not far from Stonehenge" recorded by J. J. Dillenius in the third edition of John Ray's *Synopsis methodus stirpium Britannicarum ... editio tertia* (London, 1724), 304, is very unlikely to have been Isaac Lawson as stated in A. Rees, *The cyclopaedia* 36 (London, 1819), see Vella. See also J. Britten, "Spontaneous exotics", *The naturalist* 1 (1864), 204.
- ⁵⁴ J. E. Dandy, *The Sloane Herbarium, an annotated list of the horti sicci composing it* (London, 1958), 153.
- ⁵⁵ Such commercial herbaria are well recorded. Besides, the volume contains a bookplate belonging to the surgeon Thomas Greenhill (c. 1669–1740), who, dying seven years before Lawson, must surely have owned it until his death. Moreover, Isaac Lawson is not known to have been in Italy. Dandy 1958, 153.

⁵⁶ L. K. Overstreet, “The dates of parts of Mark Catesby’s *The natural history of Carolina* (London, 1731–1743 [1729–1747])”, *Archives of natural history* 41:2 (2014), 362–364.

⁵⁷ J. Swammerdam, *Historie der insecten* (Leiden, 1737); J. Breval, *Remarks on several parts of Europe* (London, 1738).

⁵⁸ G. Edwards, *A natural history of birds* (London, 1747).

⁵⁹ National Archives, Kew PROB 11/760/446.

⁶⁰ National Records of Scotland, Edinburgh: Wills and testaments CC8/8/112 Edinburgh Commissary Court.

Summary

Isaac Lawson, Physician and Naturalist

Linnaeus’s Scottish Patron

By E. Charles Nelson

Biographical information is presented about Isaac Lawson, a naturalist of Scottish ancestry, who while enrolled at Leiden University used his inherited wealth to support, in collaboration with J. F. Gronovius, the publication in 1735 of Carl Linnaeus’s *Systema naturae*. Lawson was principally interested in mineralogy and accumulated a substantial collection of mineral specimens. After obtaining his degree at Leiden, he practiced as a physician in London before being appointed Physician to the British Army in Flanders.

Author’s address:

E. Charles Nelson, PhD, botanist, Tippiwitchet Cottage, Hall Road, Outwell, Wisbech PE14 8PE, UK. Email: tippitiwitchet@phonecoop.coop.

LENA ROGSTRÖM

Ett fält för de nyfikna

*Textens betydelse för den tidiga entomologin i
Sverige – Linné, De Geer och Bjerckander*

Svensk naturvetenskap under 1700-talet förknippas särskilt med två namn: Carl von Linné och Kungliga Vetenskapsakademien. Vetenskapsakademien instiftades 1739 och Linné – en av initiativtagarna och grundarna – blev dess mest berömda medlem.¹ Vid instiftandet bestämdes att den nya akademien skulle ge ut en skriftserie, och den publicerades redan samma år med Linné som ansvarig för första volymen i egenskap av akademins första preses. Denna periodiska publikation fick namnet *Kungliga Vetenskapsakademiens handlingar* och Linné kom under lång tid att ha stort inflytande över dess utgivning, inte minst som granskare av de insända bidragen.² Eftersom handlingarna gavs ut på svenska och hade till syfte att publicera allehanda empiriskt baserade upptäckter blev den snabbt en kanal för nya vetenskapliga rön.³ Under hela frihetstiden spelade *Vetenskapsakademiens handlingar* en framträdande roll som förmedlare av vetenskapliga landvinningar och är för eftervärlden en viktig källa till kunskap om framväxten av såväl svensk naturvetenskap som svenskt vetenskapligt språk.⁴ Vetenskapsakademiens andra skriftliga kanal var presidietalet som var av mer övergripande karaktär och gärna reflekterade över samtida forskning. Talet hölls först av avgående preses vid nedläggandet av presidiet och trycktes därefter på akademins bekostnad. Också presidietalen kunde därmed nå en stor läsekrets.⁵ De båda texttyperna kompletterade varandra och utgör en viktig källa till kunskap om utvecklingen av naturvetenskapen under 1700-talet.

År 1739 var Linné nyss hemkommen från en forskningsvistelse i Nederländerna där han bland annat hade erhållit doktorsgraden, publicerat ett flertal av sina påbörjade manuskript, däribland *Systema naturae* (1735), och etablerat ett stort nätverk av viktiga, vetenskapliga kontakter.⁶ Han började bli ett stort namn inom botaniken.⁷ I sitt presidietal 1739, *Tal, om märkvärdigheter uti Insecterne*, väljer han dock entomologi som tema, och det kan i förstone förefalla lite förvånande att han lyfter fram just denna föraktade vetenskap i

stället för att ta tillfället i akt att ytterligare befästa sina insatser på botanikens område.⁸ Entomologin hade sedan Aristoteles tid varit behäftad med uppfattningen att insekter alstrades i ruttnande organiskt material, men under slutet av 1600-talet hade vetenskapliga studier kunnat visa orimligheten i detta antagande, vilket ledde till förnyad entomologisk forskning, påpassligt utnyttjad av Linné.⁹ Inom entomologin återstod mycket arbete att göra i kartläggningen och systematiseringen av de allra minsta av Guds skapelse, en strävan som naturligtvis var stark hos Linné. Genom livfulla beskrivningar av insekternas hemliga liv kunde han genom sitt tal skapa intresse för entomologi och inspirera andra till att underkasta sig tålmodsprövande studier av metamorfoser och mindre livsformer; undersökningar som den arbetstygde Linné inte hade tid att utföra på egen hand, men som behövdes för hans ständiga utökning av *Systema naturae*.¹⁰ I presidietalet sammanfattas entomologens lockande utmaningar sålunda: ”Här är ett fält för alle Curieuse som vilja se under och något nytt det ingen förr sedt.” (15)

Att entomologin presenterades av just Linné i det allra första presidietalet i den nybildade akademien hade förmodligen stor betydelse för vetenskapens snabbt växande popularitet. Genom sitt presidietal fick han en utmärkt kanal för sitt budskap om entomologins stora behov av utveckling, och i handlingarna kunde de nya upptäckterna publiceras. Intresset lät heller inte vänta på sig. Redan fem år senare, 1744, hölls det andra presidietalet med entomologiskt innehåll: *Tal, om nyttan, som insecterne och deras skärskådande, tillskynda oss*.¹¹ Detta tal hölls av Carl De Geer, den förmögne innehavaren av Lövsta bruk – en skicklig entomolog med ett stort internationellt nätverk.¹² Också De Geers andra presidietal från 1754, *Tal om insecternas alstring*, behandlade entomologi, denna gång nya upptäckter inom fortplantningens område.¹³ Dessa tre presidietal är de enda med uttalat entomologiskt innehåll som hållits i Vetenskapsakademien, och de kan ses som ett uttryck för entomologins etablering och utveckling i Sverige inom ramarna för Vetenskapsakademiens verksamhet.¹⁴

Textens betydelse för den tidiga entomologin

Linnés presidietal erbjuder en intressant utgångspunkt för en studie av textens betydelse för entomologins etablering. Sveriges mest inflytelserika forskare

uppmanar andra att börja samla insekter och att intressera sig för deras liv. En nystartad vetenskaplig akademi kan tillvarata och kanalisera detta intresse och i dess handlingar kan också lekmän publicera nyfunna rön på svenska. Härmed skapas en textbaserad diskurs för entomologins utveckling som är inbjudande och bred. För tongivande personer i akademien var möjligheterna att styra utvecklingen av vetenskapen goda, inte minst genom granskningen av insända rön och beslut om vad som skulle publiceras.¹⁵ Linné hörde givetvis till denna krets, men också De Geer, av Lindroth omnämnd som ”Sveriges störste entomolog”.¹⁶ Syftet för denna studie är därför att utforska textens betydelse för den tidiga entomologin från 1739 och drygt 50 år framåt.

Först analyseras presidietalen utifrån hur Linné formulerade sina idéer om entomologi och hur De Geer förhöll sig till dessa. Därefter analyseras hur idéerna från presidietalen realiserades i tillämpad form i *Vetenskapsakademiens handlingar* av de båda författarna. I den analysen används också ett mindre jämförelsematerial av ytterligare en författare, Clas Bjerkander, präst och ”provinsforskare” på Kinnekulle i Västergötland – ett landskap som under slutet av 1700-talet var i fokus för flera entomologiska studier.¹⁷ Det naturvetenskapliga intresset under frihetstiden var starkt och antalet provinsforskare ute i landet stort. För många av dem var Vetenskapsakademiens skrifter en viktig källa till information om nya rön och en kanal att publicera egna upptäckter i.¹⁸ Hur idéerna om entomologins utveckling förvaltades också av de många provinsforskarna efter den första etableringen är en viktig del i studiet av textens betydelse för entomologin, och Clas Bjerkander är en värdig representant för dessa.

Bjerkander odlade sitt vetenskapliga intresse genom egen forskning där vetenskaplig korrespondens och läsning av tidskrifter var en viktig del av hans kunskapsinhämtande. I *Vetenskapsakademiens handlingar* kunde han läsa om forskningens senaste rön och publicera egna upptäckter. Bjerkander anses vara en pionjär inom den praktiska entomologin.¹⁹ Han blev slutligen invald som medlem i Vetenskapsakademien, men kunde aldrig bevista något sammanträde.²⁰ Det kan anses uteslutet att han hade möjligheter att påverka entomologins utveckling på annat sätt än genom de skriftliga alster som beskrev hans mödosamma forskning på Kinnekulle, vilket gör honom till en intressant person i detta sammanhang.²¹ Bjerkanders rön kommer därför att användas för att se hur Linnés och De Geers idéer förvaltades i ett skede då entomologin växte fram men ännu inte etablerats till fullo. På så sätt hoppas jag kunna belysa den skrivna textens betydelse som medierande verktyg för den tidiga entomologins utveckling.²²

Materialet för studien utgörs således av Linnés och De Geers presidietal samt de entomologiska rön som publicerades av Linné, De Geer och Bjerkander. Linnés tal trycktes tre gånger: 1739, 1747 och 1752.²³ Texten i den andra tryckningen är något utökad jämfört med den första och ingår därför i undersökningen. Vad gäller 1752 års tryckning är texten oförändrad gentemot 1747 och behandlas därför inte. De Geer framförde två tal, 1744 och 1754. Linné publicerade sex rön med entomologiskt innehåll (av totalt 53 rön) under åren 1739–1750, De Geer 14 (av totalt 17) under åren 1740–1768. Bjerkander, slutligen, publicerade 24 rön med entomologiskt innehåll (av totalt 49) mellan åren 1775 och 1795. Författarnas respektive entomologiska rön ingår i undersökningen. Vid sidan av detta material ingår också första upplagan av Linnés *Systema naturae*, eftersom den bör ha influerat de tidiga entomologerna i deras syn på systematik och taxonomi.

De kommunikativa målen

Undersökningen baseras på ett antagande om att texter bidrar till att både skapa och omskapa den verksamhet i vilken de verkar. Texter står därmed alltid i relation till varandra. Författare från samma tid delar ofta en kulturell kontext som kommer till uttryck på olika sätt, samtidigt som texterna påverkar och omformar kontexten.²⁴ Detta sker både genom att underliggande idéer och värderingar syns i de olika texterna, men också genom att ytnära, språkliga element omformas och förändras utifrån författarnas olika syften. På så sätt rekontextualiseras ämnesinnehållet varvid specifika idéer och innehållselement kan följas i komplexa textkedjor från en text till en annan och kopplas till deras olika funktioner.²⁵ Studierna kan se väldigt olika ut och till exempel ta fasta på tydliga beroenden mellan texter såsom citat och källhänvisningar eller analysera mer implicita beroenden.²⁶ I föreliggande studie kommer intertextualitet mellan de undersökta texterna främst att följas via så kallade kommunikativa mål.²⁷ Dessa kan närmast jämföras med idéer som deltagarna i en viss verksamhet, i detta fall entomologi, tycker är signifikanta för verksamheten i fråga. Målen som undersöks är dels sprungna ur den kulturella kontext som var gemensam för Linné och De Geer, dels formade av deras individuella uppfattningar om hur man bäst utvecklar entomologin som vetenskap.²⁸ Undersökningen genomförs på så sätt att de kommunika-

tiva mål som Linné upprättat i sitt tal läggs till grund för en jämförelse med de andra texterna som ingår i undersökningen varefter de kommunikativa målens rekontextualisering analyseras.

I följande undersökning upprättas först de kommunikativa målen utifrån Linnés presidietal 1739. Därefter analyseras talen i kronologisk ordning med avseende på vilka kommunikativa mål som används i de olika talen och hur de förändras. Här noteras också om något nytt mål tillkommer i något av talen. Sedan diskuteras förhållandet mellan talen och *Systema naturae*. Slutligen undersöks hur presidietalens kommunikativa mål kommer till uttryck i de rön som Linné, De Geer och Bjerkander publicerade i *Vetenskapsakademiens handlingar*.

Den naturvetenskapliga diskursen inom Vetenskapsakademien bildar i denna studie den yttre ramen för entomologins etablering. Ett övergripande mål som kan sägas vara sprunget ur denna samtida, naturvetenskapligt orienterade kontext uttrycks redan tidigt i Linnés tal genom att han hävdar att *entomologisk forskning måste utvecklas*. Detta är det första kommunikativa målet.

Det andra målet är det *fysikoteologiska*. Fysikoteologin kan sägas vara ett uttryck för att man genom naturvetenskaplig forskning synliggör och hyllar Guds skapelse, det vill säga ett slags religiös tillämpning av forskningen.²⁹ Det fysikoteologiska synsättet genomsyrade den tid i vilken Linné och De Geer levde, och var ett starkt personligt uttryck för Linné och hans religiositet.³⁰ Detta mål kan formuleras på följande sätt: *Entomologisk forskning lovprisar Gud*.

Det tredje kommunikativa målet är *utilismen*, det vill säga den ekonomiska ideologi som satte nyttan som främsta mål.³¹ Genom att nyttiggöra olika naturvetenskapliga verksamheter, däribland entomologi, skulle Sveriges ekonomi blomstra. Ytterligare ett kommunikativt mål i presidietalen är således: *Entomologisk forskning är nyttig*.

Den nya entomologiska kunskapen och avvisandet av uralstringsteorin stärkte Linnés kompromisslösa hållning i frågan om arternas uppkomst: *Allt liv kommer ur ägget (omne vivum ex ovo)*.³² Detta mål kan sägas vara kopplat till fysikoteologin men är också centralt ur en naturvetenskaplig synvinkel. Att sprida kunskapen om sexuell fortplantning är grundläggande för etableringen av entomologin, och utgör därför ett kommunikativt mål.

Det femte målet utgörs av *systematiken*, som ju var helt central för Linné.³³ Också detta framkommer redan i början av Linnés tal när han konstaterar att oredan i systematiken över insekterna var stor, ”intils jag i Systema Naturae utropade at endast alle insecter hade antennas och at deras scheleton var intet

annat än deras epidermis eller hud” (6). *Entomologisk forskning ska bedrivas systematiskt* är således ett centralt kommunikativt mål för Linné och för hans uppfattning om vad entomologi innebär.

Linnés presidietal innehåller inga direkta exempel på konkret forskning men kan ändå sägas uppmuntra till sådan. De berömda parallellismerna där han jämför insekter och deras beteende med större, inte sällan exotiska, djur kan ses som ett led i hans argumentation för behovet av entomologisk forskning genom att de erbjuder exempel på konkreta forskningsuppgifter. *Entomologisk forskning ska kunna tillämpas* är därför det sjätte kommunikativa målet. Därmed har vi kommit fram till sex kommunikativa mål kopplade till Linnés presidietal. I det följande beskrivs hur de kommunikativa målen utvecklas i De Geers presidietal och i Linnés andra tryckning av sitt eget tal.

Entomologisk forskning måste utvecklas. Linné är mycket tydlig med att entomologin måste utvecklas. I sitt tal 1739 säger han: ”Den förvetna människan har dem [insekterna] doch så mycket förgiätet, at ingen vetenskap i verlden så litet är uparbetad, som den där lærer egenskaperne och kennedomen af detta släktet” (6). Många andra delar av hans tal, till exempel parallellismerna, syftar också till att visa på att insekternas liv döljer mycket som ännu är outforskat. Den andra tryckningen av talet, 1747, är på denna punkt oförändrad.

De Geer, däremot, håller en mycket låg profil vad gäller utvecklandet av entomologi som vetenskap. I sitt första tal, 1744, placerar han vetenskapen i en lägre klass än andra vetenskaper: ”som nästan almänt har det omdöme om sig, at hon är onyttig, oss til intet gagnelig, och således mycket vilkorlig om den vore til eller ej. *Historia Insectorum*, *Entomologia*, eller kunskapen om *Insecterna*, är denna olyckeliga Vetenskapen” (4). Citatet kan tolkas som ett retoriskt grepp för att avvärja eventuella motståndare som är tveksamma till entomologi.³⁴ Men genom att koppla behovet av entomologi till två andra kommunikativa mål, nyttan och fysikoteologin, synliggör De Geer värdet av vetenskapen. På så sätt rekontextualiseras två av Linnés kommunikativa mål inom ramen för De Geers primära syfte med talet – entomologins nytta.

Också i sitt andra tal från 1754 talar De Geer väldigt lite om behovet av att utveckla entomologin. Först i slutet av talet nämner han att entomologin redan börjat att bli mer accepterad jämfört med när den introducerades:

Innan Vetenskaper stigit til den högd som i vår tid, föraktades i almänhet kunskapen om så små kräk som Insecter; men man kan redan finna af det ringa jag nu haft den äran at berätta, huru mycket densamma inflyter i människliga lef-

vernets väl eller vända, och huru högt den befordrar all tings förnämsta ändamål, som är Skaparens ära. (36)

De Geer anknyter därmed till Linnés kommunikativa mål, men skapar samtidigt en möjlighet att låta det vara outtalat, eftersom målet delvis är uppnått. Linné är alltså den som tydligast framför budskapet att *Entomologisk forskning måste utvecklas*, vilket naturligtvis hör ihop med att han är den som initierar utvecklingen av vetenskapen. De Geer rekontextualiserar detta mål i enlighet med syftet för sitt första tal (nyttan), och därefter har målet en mycket undanskymd plats i hans andra tal.

Entomologisk forskning lovprisar Gud. Hela Linnés tankevärld genomsyrades av det fysikoteologiska tänkandet. I princip allt som Linné tar upp i sitt tal, förutom det som handlar om hans egen systematiska insats, ansluter till övertygelsen om att Gud är alltings upphov och att studier av det minsta samtidigt är det största. ”Här, i desse små, och af oss ach! så förachtade kräken, kan vi finna de störste Naturens mästerstycken. Desse så små och nästan inga, prisa, fast med stum mun, högre sin Alvisa skapare än alle de andre ting” (6). Detta kommunikativa mål är extremt tydligt och formuleras på samma sätt i den andra tryckningen av talet.

De Geer utnyttjar det fysikoteologiska målet för att motivera sitt eget syfte med sitt första tal, 1744: ”Men så stor vår skyldighet är, at låfva och prisa den Högste, så stor nytta hafve vi af *Insecternas* undersökning” (6). I övrigt är han mycket återhållsam med detta mål, och han nämner det egentligen bara på några få ställen: ”Af alt sådant har man största tilfälle i verlden, at förundra sig öfver Guds verk, samt at låfva ock prisa Skaparen för Hans stora gerningar, jämväl i dessa små kräken” (6).

I De Geers andra tal, 1754, är fysikoteologin ännu mindre framträdande. Några gånger nämns ”det Högsta Väsandets verk” (15) och ”ty de uphöja den Aldrahögstas vishet och Försyn, som lärt dessa små kräk de säkraste medel, at bibehålla och öka deras släkten, samt skaffa deras foster alt hvad de behöfva til lif och tilväxt” (23). Här, liksom i sitt första presidietal, rekontextualiserar De Geer det fysikoteologiska målet till att bli en del av hans primära kommunikativa mål med talet, i detta fall fortplantningen. Till exempel har ”den oändeliga Visheten” (6) inrättat det så klokt att bidrottningen väcker lusten till parning hos vattenbina, och ”Naturens Mästare har gifvit *Insecterna* den gåfvan och förståndet, at veta lägga sina ägg på de ställen der deras ungar kunna få tjenlig föda” (22). Det fysikoteologiska målet är mindre viktigt för

De Geer än för Linné, och i stället för att behandla fysikoteologin som ett primärt mål i sig rekontextualiserar De Geer det till att passa sina egna syften.

Entomologisk forskning är nyttig. Frihetstiden kännetecknas av utilism, inte minst inom forskningen. Det är självklart för Linné att utvecklingen av entomologi hade nyttiga förtecken genom att den kunde bidra till att utveckla landets ekonomi. Han drar dock inga stora växlar på nyttoperspektivet i sitt tal utan nöjer sig med att påpeka att ”Mycket upträffas dageligen hvars nytta man ei ser” (15) och han ger heller inga specifika exempel på hur entomologin kan verka i nyttans tjänst. Målet är formulerat likadant också i tryckningen från 1747.

De Geer däremot, ägnar hela sitt första presidietal åt nyttan med entomologi, vilket syns redan i titeln: *Tal om nyttan, som insekterne och deras skärskådande, tilskynda oss.* Det är frestande att tänka sig att han härmed tar tillvara möjligheten att både vara lojal mot Linnés kommunikativa mål samtidigt som han kan utveckla det enda mål som Linné nästan inte behandlat alls – nyttan – och därmed profilera sig själv. De Geer delar in den entomologiska nyttan på ett sätt som överensstämmer med Linnés resonemang i *Systema naturae* om hur naturföremålen används av människan (punkt 9 i ”Observationer rörande naturens tre riken” samt punkt VI Usus i ”Methodus”).³⁵ De Geers indelning består av fyra punkter:

I:o Til vårt lifs uppehälle: [som mat och som producenter av mat, typ honung]

II:o Til vår hälsas bibehållande: [som medicin]

III:o Til vår klädnad: [som material och färgämne, också som producenter av pärlor etc.] och

IV:o Til vår *Oeconomie* eller Hushållning. [som producenter av material för kläder och olika verktyg]

De Geer behandlar varje del för sig och avslutar alla beskrivningar med en sammanfattning som går ut på att nyttan endast kan uppnås om man studerar insekterna närmare. Han exemplifierar varje perspektiv av insekternas och entomologins nytta med talrika empiriska exempel för att understryka vad insekter kan bidra med. Gråsuggan kan till exempel pulveriseras och användas mot ögonsjukdomar, gikt och njursten; löss kan fördriva gulsot. Kanske finns det också andra maskar än silkesmasken som kan spinna? Han redogör för ett utländskt försök där spindelväv använts för att göra vanter och han uppehåller sig mycket vid olika typer av insekter som kan ersätta den dyra cochenille-

lusen i tillverkningen av färg. Slutligen tar De Geer upp insekternas värde för lantushållningen där bina naturligtvis står i centrum. Men också getingen, som bygger sina pappersbon genom att tugga små träpartiklar, är viktig: ”Tänk om man kunde göra papper utaf trä, på sådant sätt, som Getingarne lära oss” (19). Studier av insekter kan därtill ge oss mer kunskap om redskap, om vi kan härma insekternas speciella sätt att använda gaddar och tänder.

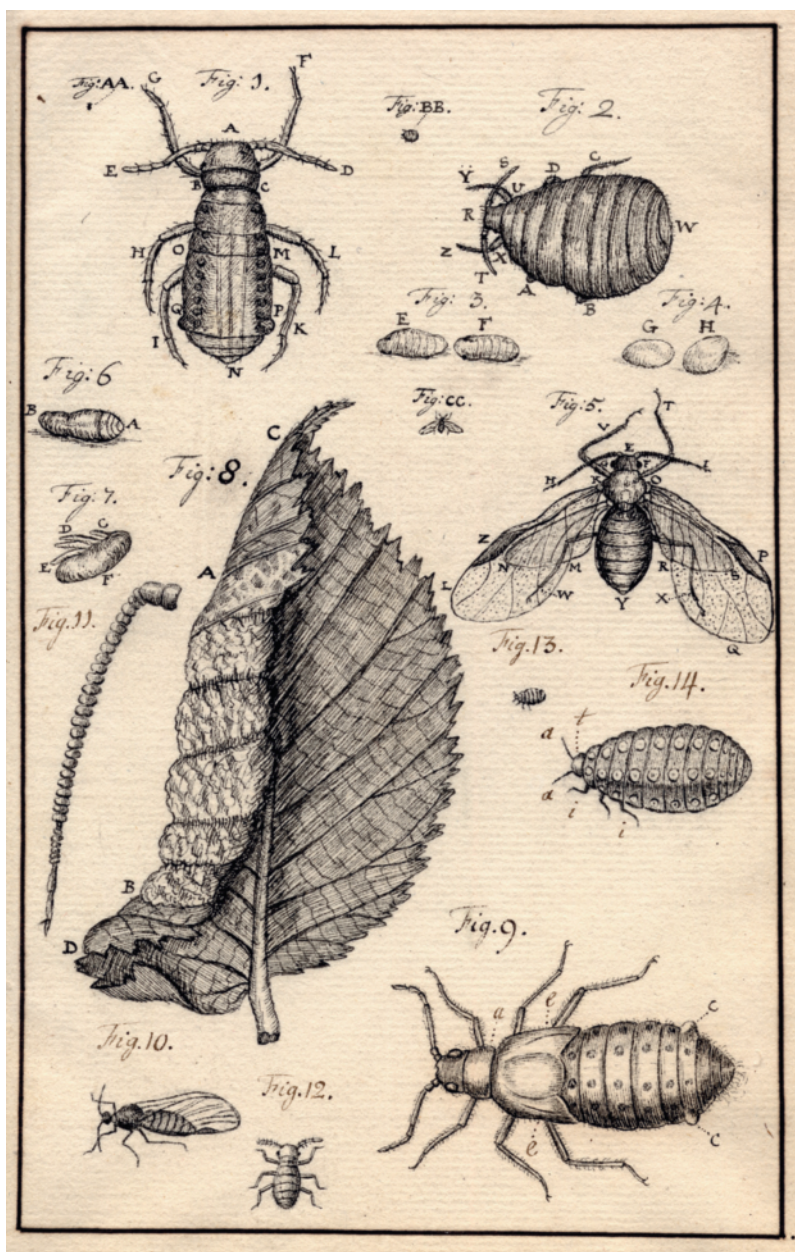
Det nyttobetonade kommunikativa målet är helt centralt i De Geers text och alla exempel som han ger syftar till att visa att mer kunskap om insekternas beteende kan hjälpa människan i hennes liv och verksamhet: ”ty man finner nytta ofta i det man minst förmodar” (26). Både hans omfattande rekontextualisering av Linnés ytterst kortfattade nyttomål och de talrika exemplen på konkreta forskningsuppgifter skapar en tydlig kontrast mellan Linnés och De Geers olika tal, vilket förmodligen också återspeglar deras intressen och drivkrafter.

Allt liv kommer ur ägget. Linné bekämpade ivrigt uralstringsteorin som var svår att förena med övertygelsen om att Gud är alltings upphov.³⁶ I sitt första tal återger han flera iakttagelser beträffande både inälvsmaskar och spyflugor som lägger ägg i kött, vilket visar att de inte alstras enbart av smuts. I tryckningen från 1747 utökar han antalet exempel som ska motbevisa uralstringen med bland annat ”den lilla Puss-flugan” som lägger ägg i ost:

Sen den lilla *Puss-flugan* (1110), som flyger liksom solgrand öfver dyng-pussarna, huru hon oförmärkt practicerar sig i springan på osten och där lägger sina ägg, och sen hela menigheten bedragen, at tro det maskarne (1110) äro genererade af sjelfva osten genom en afguda-skapelse som de kalla generationem æquivocam. (21)

I samma tal uppmärksammar Linné också den nya viktiga iakttagelsen om bladlössens säregna förmåga att föröka sig genom partenogenes, ”jungfruföd-sel”, en upptäckt som Charles Bonnet beskrivit några år tidigare.

De utökade exemplen i Linnés andra tryckning av talet kan ses som argument för att fortplantningens mysterier är viktiga att utforska och klargöra. Kanske är det därför som De Geer ägnar hela sitt andra presidietal (1754) åt detta ämne? Precis som i sitt första tal utvecklar han i så fall ett kommunikativt mål som Linné initierat och bidrar återigen till att skapa en solidare grund för entomologisk forskning. Intertextualiteten är också tydlig mellan talen. De båda författarna hänvisar till samma undersökningar (Redi, Leeuwenhoek,

Bladlusens fortplantning var länge ett mysterium. De Geer beskriver den i sitt presidental från 1754 och konstaterar slutligen: "Således behöfva äfven Blad-lössen, at gifta sig för at öka sit slägte." Leufsta MS 40, hämtad från Alvin.

Fig. 1.

Fig. 2.

Fig. 3.

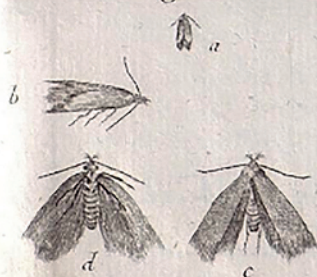

Fig. 4.

Phalæna Ekebladella. Bjerk.

"*Phalæna Ekebladella* En ny Nattfjäril beskrifven" är Bjerkanders sista rön. Han upptäckte fjärilen på greve Clas Ekeblads gods på Källandsö nära Kinnekulle och rönet utgör ett vackert slut på Bjerkanders entomologiska insatser som mestadels berörde fynd från denna trakt. KVAH 1795.

Bonnet och Trembley). De Geer beskriver faktiskt redan 1747 polypens kons-tiga ”grenar” som sedan avknoppas och blir egna individer.³⁷ Det är dock Trembley som lyckats förklara hur djuret kan föröka sig genom delning, och De Geer nämner inte i sitt tal från 1754 att han varit tidig med att notera polypens särart. Däremot bidrar han med en egen grundlig undersökning om bladlössens fortplantning, och återkopplar därmed till Linnés tal 1747 och Bonnets upptäckt med följande ord: ”En anmärkning är likväl nyligen gjord öfver Bladlöss (*Aphides*, *Pucerons*), som tycks göra inbrott i den regeln; ty man har funnit, at Bladlöss, upfödde från första stunden hel allena, utan sällskap, hafva likväl frambrakt foster [...]” (13).

De nya forskningsrönen rekontextualiseras således både av Linné och De Geer, men där Linné översiktligt (och i mer poetiska ordalag) tar upp de utländska forskarnas upptäckter, är De Geer mer noggrann och förklarande. De Geer anger också vanligen sina källor (dock inte gällande Bonnet).³⁸ Som en jämförelse med Linnés beskrivning av ”Puss-flugan” skriver De Geer 1754 om maskar i ost:

Man har sett millioner Maskar i Ost; man har slutit, at de af Osten födas, och man hade allena bordt sluta, at de altid älska den Varan. LEEUWENHÖEK har lagt å daga, at de Acari, som lefva på Ost, äro af bägge könen, at de para sig, at honorne lägga en stor hop ägg, och at deraf blifva ungar. (2–3)

Det kommunikativa målet *Allt liv kommer ur ägget* är ett av de mål som rekontextualiseras mest mellan talen 1739, 1747 och 1754, och som innehåller samma typer av exempel baserade på internationella forskningsrön. Med tanke på att detta kommunikativa mål innefattar många centrala upptäckter för entomologins utveckling är det naturligt att ämnet ägnats stort intresse av de båda författarna.³⁹ Ytterligare ett känt exempel från Linnés tal 1739 – trollsländans parningsakt – rekontextualiseras i De Geers tal 1754. Linné säger 1739:

En kiär man flyger och svänger hit och dit i luften med sin tvåklöfde stiert, som ser ut som en tång; så snart han får se sin maka, nappar han henne med stierten om halsen, hon följer efter tvungen, som Hönan Höken; och på det hon må skiuta honom ifrån sig, böjer hon stierten i krok under sig til mansens bröst [just där Venus förgiömt hans kierleks pilar], ock altså liksom med våld öfvervinnes utan våld. (11–12)

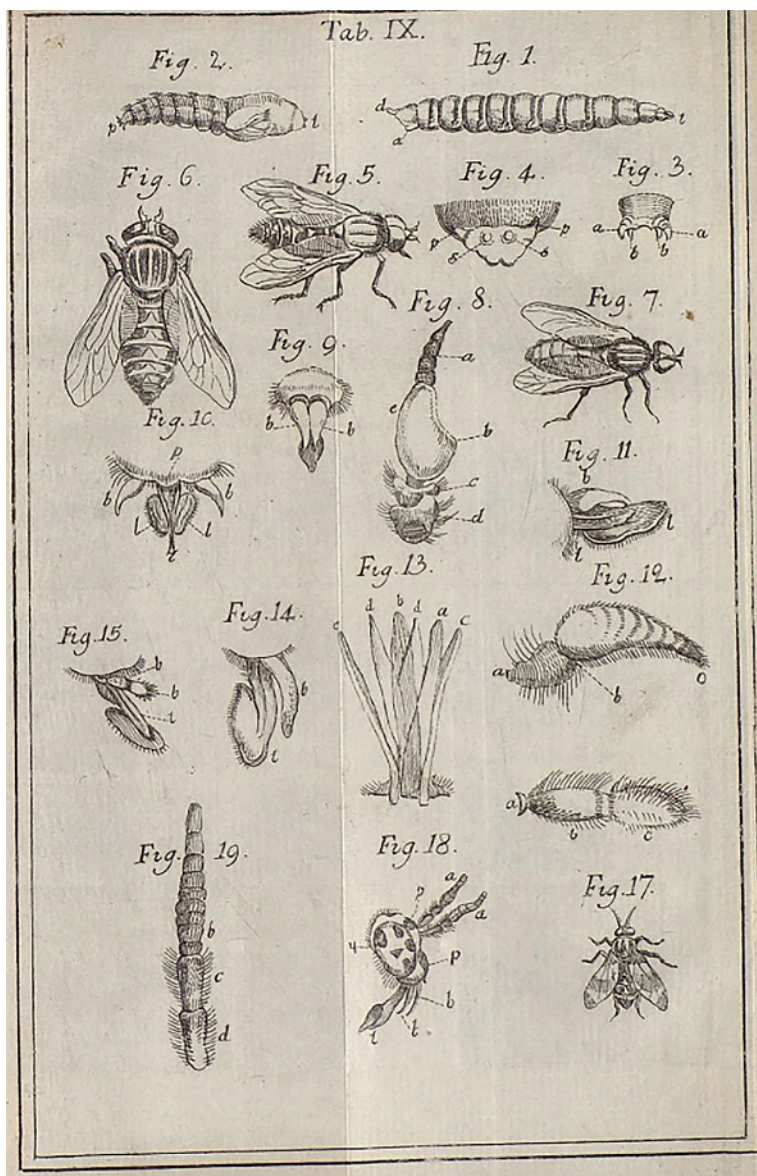
Också här är det intressant att jämföra de båda författarnas skilda stilistiska uttryck och ställa Linnés poetiska formuleringar mot De Geers mer detaljerade beskrivningar kopplade till huvudsyftet med hans tal 1754, fortplantningen:

Han-Insecterne hafva gemenligen ytterst på stjerten liksom små krokas, hvarmed de fästa sig til honorna, då de vilja paras. [...] hannen tager fast på honan i sjelfva flykten, häftar henne til sig med krokarna, flyger med henne och släpper henne icke förrän hon fullgjort hans lystnad, [...] ty hvad som skiljer deras kön, sitter hos honom strax under bröstet vid början af buken, och hos henne i stjerten, så at hon bör kröka sig för at rikta sin stjert til hans bröst. (7)

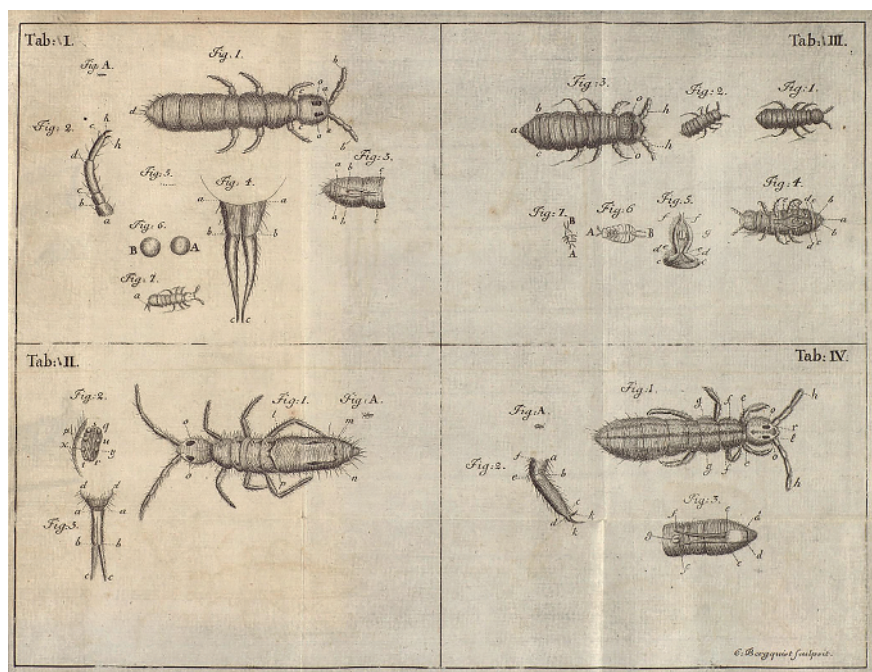
Entomologisk forskning ska bedrivas systematiskt (efter Linnés metod). En förutsättning för att utveckla entomologin var att insekterna skulle kunna systematiseras utifrån ett enhetligt system. Tidigare forskning har enligt Linné inte definierat insekter korrekt. I sitt presidietal klargör han dock att han: ”i *Systema Naturae* utropade at endast alle insecter hade antenns ock at deras scheleton var intet annat än deras epidermis eller hud (6–7). De Geer (1744) ansluter sig till denna definition: ”Kräftor, Hummer, Task-Kräftor, Räkor, äro ej allmänt vedertagne för *Insecter*. De äro likväl verkelige *Insecter*, de hafva alla de kännetecken, som utmärka en sanskyllig *Insect*” (8). Men därvidlag slutar De Geers intresse för systematik och han nämner inget ytterligare om ämnet i något av sina tal. Det är också tydligt att han inte är intresserad av att utveckla detta mål för sina egna syften utan bara använder det för definitionens skull.

För Linné är däremot systematik och nomenklatur det viktigaste i det naturvetenskapliga arbetet och han utvecklar sitt eget mål betydligt i andra tryckningen av sitt tal, genom att lägga till nummer vid de angivna insekterna utifrån deras numrering i *Fauna Suecica* (1746).⁴⁰ Kan det rentav vara så att Linné väljer att publicera en andra utgåva av sitt presidietal just 1747, eftersom han då kan visa vilken nytta man kan ha av den nyss publicerade *Fauna Suecicas* systematiska numrering av djuren?

Den systematiska forskningen behöver också följa en metod, och även en sådan fanns att tillgå i *Systema naturae*, i det extra tillagda bladet 1736.⁴¹ Metoden är kopplad till botaniken, men kan i sina centrala delar användas också av en entomolog. Det sägs inte explicit i Linnés tal att det är denna metod som bör tillämpas, men man kan på goda grunder anta att han menar så. Uppenbarligen är det systematiska målet viktigare för Linne än för De

Anatomiska detaljer från bromsens olika utvecklingsstader. Fig. 1 d kommenteras av De Geer som att han "har tyckts se, at denna lilla delen har en skråma, som jag tager för en öfning, hvarigenom masken andas". Fig. 1 a är på motsvarande sätt "en skråma, hvilken förmodligen är anus." Trots de förbättrade mikroskoperna var det inte alltid så enkelt att veta vad det var man såg. De Geer, "Brömsarnas ursprung", KVAH 1760.

"Ser på Curbma (Oestrum) en ludin Fluga i fiellen, hur hon hela dagen flyger öfver Rhenarne" säger Linné i sitt presidietal 1739. En mer ingående beskrivning av denna broms och dess "brömskolor" gjordes i det första entomologiska rönet i Kungl. Vetenskapsakademiens handlingar samma år. Linnés studie av bromsen är från hans lappländska resa 1732, och texterna är ett tydligt exempel på intertextualitet. Linné, "Om renarnas brömskolor i Lapland", KVAH 1739.

Geer, vilket inte förvånar.⁴² Det är trots allt Linné som är känd som den store systematikern, och i kopplingen mellan andra tryckningen av talet 1747 samt *Fauna Suecica* finns en uppenbar intertextualitet som syftar till att belysa vad systematiken kan utnyttjas till.

Entomologisk forskning ska kunna tillämpas. Om Linné är systematikern så kan De Geer på goda grunder kallas empirikern. Linnés första tal innehåller egentligen inga exempel på konkreta undersökningar, medan De Geers båda tal, speciellt det sista, baseras på empiri och empiriska resonemang. Linné ger emellertid rika uppslag till forskning genom sin jämförelse mellan insekter och större djur, vilken säkert inspirerade många.⁴³ Han poängterar också viken av att förstå hur metamorfosen fungerar. Denna är central för kunskap

om insekternas fortplantning och levnadslopp samt för att veta i vilket skede bekämpningen av insektsangrepp på utsäde och spannmål är som mest effektiv.

I sin andra tryckning av talet har Linné utökat de empiriskt baserade avsnitten något, till exempel om renarnas brömsar och myrorna och deras vise; ämnen han tidigare utvecklat i *Vetenskapsakademiens handlingar* och dessförinnan beskrivit i *Iter Lapponicum* och *Iter Dalecarlium*.⁴⁴ Intertextualiteten mellan Linnés egna texter är i detta avseende tydlig. De Geer tar i sitt tal 1754 också upp exemplet med myrorna som solar sina larver, men De Geers syfte verkar snarast vara att visa på att arbetsmyrorna är könlösa.

I motsats till Linné införlivar De Geer mycket empiriskt grundade fakta i sina tal, både genom att trycka på behovet av att beforska insekternas liv och leverne men också genom att presentera egna studier. Han utvecklar det kommunikativa målet om tillämpning och rekontextualiserar ett flertal ämnen, till exempel trollsländans parningsakt, bladlössens fortplantning och den besynnerliga polypens sätt att fortplanta sig medelst delning, exempel som därmed tjänar två kommunikativa mål.

Sammanfattning. Av de sex kommunikativa mål som urskilts i Linnés presidietal 1739 förefaller det fysikoteologiska målet, det systematiska målet samt målet att motbevisa uralstringsteorin vara mest centrala för Linné. Både det systematiska målet och fortplantningsmålet vidareutvecklas i den andra tryckningen 1747, vilket visar att dessa mål var viktiga för honom, och kanske rentav legat till grund för omtryckningen av presidietalet.

De Geer inför inga nya kommunikativa mål utan utnyttjar samma mål som Linné, men betonar särskilt de mål som Linné endast uppmärksammat översiktligt: nyttan och fortplantningen. De Geers tal innehåller dessutom många empiriska resonemang och redogörelser, vilket lägger fokus på vikten av tillämpningar. På så sätt rekontextualiserar De Geer Linnés kommunikativa mål för sina egna syften och är samtidigt lojal med de grundsatser som Linné stipulerat för utvecklingen av entomologin. Tillsammans bildar de fyra talen en gedigen provkarta på etableringen av en ny vetenskap där Linnés upprättande av kommunikativa mål bildar den ideologiska stommen medan De Geer utvecklar målen utifrån mer konkreta forskningsfrågor som han också förankrar internationellt. Härvidlag visar deras tal en tydlig riktning för den fortsatta utvecklingen av både systematik och tillämpad vetenskap.

Intertextualitet mellan *Systemae naturae*, presidietalen och rönen

Undersökningen har hittills visat att de kommunikativa mål som kan urskiljas i Linnés presidietal ligger till grund också för De Geer. Men det har också visat sig att Linné gärna rekontextualiserar sina egna texter, såsom indexeringen av *Fauna Suecica* i omtryckningen av presidietalet 1747.⁴⁵ Han utnyttjar dessutom sina äldre iakttagelser från de första landskapsresorna. Av denna anledning ska också en smärre jämförelse göras med *Systema naturae* som Linné publicerade kort före instiftandet av Vetenskapsakademien.⁴⁶ Verkets första upplaga trycktes 1735 under Linnés vistelse i Nederländerna och var då den första genomarbetade systematiseringen av naturen.⁴⁷ Verket skulle komma att tryckas i flera upplagor, varav den tionde (1758) skulle bli grundläggande för namngivningen inom zoologin. I den första upplagan av *Systema naturae* fanns således mycket kvar att beskriva, och ett av skälen till att Linné förde fram entomologin i sitt presidietal bottnar kanske i behovet av en omfattande kartläggning av insekter och deras liv. Vad finns det då för intertextualitet mellan *Systema naturae* och presidietalen?

Alla texterna baseras på den fysikoteologiska tanken och innehållsligt kan alla de kommunikativa målen från presidietalen, med undantag för tillämpningsmålet, hittas i *Systema naturae*. Systematiken är naturligtvis här överordnad de andra målen. Uralstringsteorin motbevisas i *Systema naturae* genom en iakttagelse Linné gjort under resan i Dalarna där han undersökt en surbrunn som innehöll maskar. Dessa hamnade sedan i magen hos människor genom att de drack vattnet, ironiskt nog för att motverka just inälvsmask.⁴⁸ Nyttomålet kan sägas vara representerat av en hel del beskrivningar av skadliga insekter som Linné tagit från *Iter Lapponicum*, såsom malen, renbromsen, myggan och husflugan. Dessa återkommer i talet 1739 tillsammans med ett flertal andra skadedjur: hussyrsan, loppor, spindlar och skorpioner. Myggorna, lopporna, lössen och malen tas också upp i De Geers första tal som menar att de bör utrotas. En del nyttiga insekter som nämns i *Systema naturae* behandlas utförligt av De Geer i hans första tal: coccionellen, kermessköldlusen, galläpplen som orsakas av steklar, flugbaggar och självfallet silkesfjärilen och bina. Som redan konstaterats baserar De Geer sin uppdelning av nyttan på indelningen i *Systema naturae*. Det är således tydligt att *Systema naturae* spelat en stor roll som förebild inte bara för Linné själv utan också för De

Geer, även om de rekontextualiserar olika delar av *Systema naturae* för sina olika tal.

Intressantast ur intertextuell synvinkel är kanske punkt 8 i "Observationes in regnum animale" i *Systema naturae* där Linné listar 32 specifika kännetecken för olika insekter.⁴⁹ Av dessa omnämns 24 i hans berömda katalog i presidietalet, som han ställer upp med stycken som alla inleds med uppmaningen: *Ser* + insekten i fråga. Här kan man således se ett tydligt exempel på rekontextualisering både av språk och stil genom att en formell uppräkningslista på latin överförs till livfulla beskrivningar på svenska i omisskännlig Linneansk stil. "Hibernaculum Oestri" i *Systema naturae* omvandlas i presidietalet 1739 till:

Ser på Curbma (Oestrum) en ludin Fluga i fiellen, hur hon hela dagen flyger öfver Rhenarne, de däremot fly åt snöbergen, sparka med föttren, uprätta öronen, alt stadigt ackta sig för den lilla i luften sväfvande flugan; hennes enda tanka och åstundan är, at få släppa et litet ägg neder på Rhenens rygg, som där utkläckes, fräter sig genom Rhenens hud, där bor vintren öfver, flyger följande åhr ut, iklädandes sig modrens särk. (10)

Vattenlusens sätt att röra sig i vattnet omvandlas från "Natatum monoculi" till "Hur få kienna väl Vatn-lusen (Monoculus) hvars horn äro de undersammaste i naturen, ty de äro grenuge som händer, utsträkte som armar, med hvilka creturet kastar sig hit och dit i Vatnet" (8). Fluglarvens spiralarörelse i vattnet, "Motum spiralem Erucæ ex Musca cærulea provenientis", uttrycks på följande sätt i presidietalet: "Ser på den stora *Flugan* (Musca) hur hon söker orent vatn, ock hur hennes matsk hänger på en lång svantz hvilken håller sig til vatnbrynan, och hur matsken på den drar sig up och neder i vatnet, såsom på en spira" (11). Den seglivade fluglarven i vattnet "Vitam fere indestructibilem Erucæ aquaticæ Tabani" får följande omnämnande: "Ser på den matsken af hvilken *Brömsen* (Tabanus) kommer, som ligger i vatnet, är icke han mer seglifvad än någon ox" (15).

Linné återanvänder således mycket material från *Systema naturae* i sitt tal 1739, men har dessförinnan utnyttjat en del av sitt tidigare material i *Systema naturae*. Detta är inte så konstigt med tanke på att entomologin låg i sin linda. De rön som upptäckts kunde naturligtvis föras fram på olika sätt och för olika syften, så gör man ju också i dag. Vad som är extra intressant är emellertid Linnés förmåga att så oefterhärmligt omvandla ett visst innehåll till en helt annan språkdräkt; något som beskrivits i ett flertal andra undersökningar.⁵⁰

Intertextualitet mellan presidietalen och rönen

Presidietalen behandlar de grundläggande mål som entomologins vidare utveckling kan tänkas vila på. Jag förutsätter därför att rönen inte innehåller några nya kommunikativa mål jämfört med presidietalen utan att rönen bygger på de mål som etablerats i talen. Utifrån kravet på att rönen skulle vara empiriskt underbyggda kan man förvänta sig ett visst mått av metodisk och systematisk medvetenhet, även om detta inte är självskrivet.⁵¹ Linnés egen metod för att studera och systematisera naturen framgår i *Systema naturae*. Metoden består av sju detaljerade punkter som i korthet kan beskrivas som följer: 1. Nomina (släkt- och artnamn, trivialnamn); 2. Theoria (klass, ordning, släkte); 3. Genus (naturliga egenskaper, särskiljande drag); 4. Species (som ska innehålla en fullständig beskrivning med varianter samt skillnader gentemot besläktade arter); 5. Attributa (beskrivning av insektens levnadslöpp och lokaler); 6. Usus (nytta för ekonomin, kosten, andra vetenskaper inklusive medicin); 7. Literaria (övriga iakttagelser om upptäckt, vidskepelse etc.).⁵²

De fem första punkterna torde ha varit mest centrala för den tidiga entomologin, eftersom så mycket återstod att systematisera. I punkt 10 i "Observationer rörande naturens tre riken" i *Systema naturae* skriver Linné:

Det första steget till visdom är att känna själva tingen; en sådan kunskap har sin grund i en rätt uppfattning av föremålen; dessa föremål särskiljas och igenkänns genom metoden att indela och rätt benämna dem. Alltså måste indelning och benämning vara själva grunden för vår kunskap.⁵³

För att kunna klassificera och namnge insekterna måste alltså dessa identifieras, så i rönen borde det kommunikativa målet *Entomologisk forskning ska kunna tillämpas* vara viktigt. Detta mål kan realiseras på olika sätt, till exempel i form av studier av insekters anatomi (så att de går att identifiera); deras levnadscykel (så att man vet när de till exempel åstadkommer skador på skörden); deras fortplantning och deras övergripande funktioner i ekologiskt hänseende (pollinering, produktion av viktiga material som honung, vax, silke) etc. Det är också rimligt att tänka sig att man i rönen vederlägger äldre föreställningar om insekter och deras beteenden samt systematiserar iakttagelserna i enlighet med Linnés principer. I det följande beskrivs först

rönens relation till de kommunikativa målen, därefter den intertextualitet som verkat mellan texterna. I denna undersökning ingår också Bjerkanders rön, som därmed representerar det något yngre materialet, pulicerat mellan 1775–1795.

Entomologisk forskning måste utvecklas. Detta mål framgår i alla Linnés rön men inte i alla De Geers eller Bjerkanders. De Geer och Bjerkander nämner inte behovet av utveckling som ett självändamål utan tar bara upp målet om de anser att undersökningar de gjort inte är tillräckliga utan måste kompletteras. Vad gäller Bjerkander, vars texter är yngst, kan man tänka sig att utvecklingen nått dithän att detta mer ideologiska mål inte behöver motiveras särskilt. Linné argumenterar dock flitigt för målet i sina rön. I ”En sällsam Phryganea” i handlingarna från 1747 skriver han:

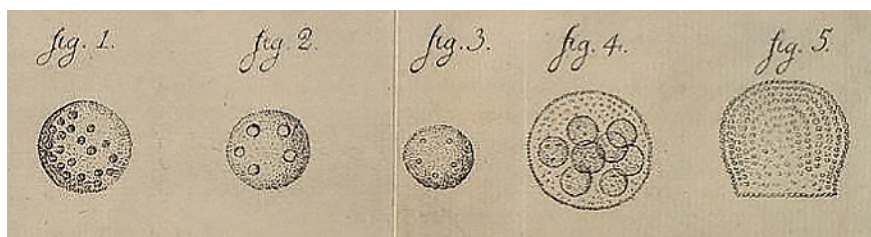
At de gamle intet varit upmärksammare på de minste kräken, tillskrifver man de tider och det mörker af Vetenskaper, i hvilka de lefde, som sedermera klarnat genom många vittra mäns stora flit, med hvilkas arbete kunskapen om de minsta kräken, redan blifvit högt smakelig i de mäste Riken af Europa och nu i Sverige.⁵⁴

En av flitiga vittra männen är Linné själv, och i ”Rön om Slö-korn” (1750) skriver han:

Således har jag här först föreställt et nytt eller förr obekant Insect, som gör Åkermannen den största skada. Den gör vårt Fädernesland stor nytta; som kan lära oss at utestänga detta kreaturet ifrån våra korn-åkrar. Imedlertid recommenderar jag för våra upmärksamma hushållare de ännu obekanta Sädes-maskar, som skada så mycket af vår hushållning, at de ville noga undersöka dessa kräks art och natur, och på dem gifva tillräckeliga beskrifningar; ty ingen obekant sjukdom botas någonsin, utan af en händelse.⁵⁵

Ett tredje exempel på vikten av att studera insekter går att finna i handlingarna från 1759, ”Svensk Coccionell”:

Insecterne hafva så godt som legat i träde intil vår tid, för 20 år sedan, så at många de lärdaste höllo dem för en Fantast, som uti Insecter sökte förnöja ögon och sinne: hållandes desse kräk i sådant förakt, at af dem ingen nytta för människliga släktet vore at förmoda, hvarföre de ock altid förekastade dem, som uti Insecter sökte sit nöje, det gamla ordspråket, *Cui bono?* Likasom Skaparen hade gjordt Insecterne utan ändamål.⁵⁶

"Kan något vara mer särdeles, än at se et litet lefvande kräk, stort som et Rof-frö, aldeles klot-rundt, skrida och vältra fram i vattnet, som et klot på marken, och det utan at hafva några lemmar, hvarken fötter, fenor eller andra dylika delar?" De Geers fascination för mycket små djur går att se också i hans detaljerade bilder. De Geer, "Beskrifning på Klot-Masken", KVAH 1761.

Målet *Entomologisk forskning måste utvecklas* är ett av de mål som uppmärksammas mest av Linné själv i början av undersökningsperioden (1739–1760) men som inte tas upp explicit i de senare rönen.

Entomologisk forskning lovprisar Gud. Också detta mål uttrycks mest explicit av Linné som nämner det i fem av sina sex rön medan både De Geer och Bjerckander är mer återhållsamma. Jämfört med presidietalen är detta mål mycket nedtonat i rönen också av Linné själv. I presidietalet 1739 sade Linné: "MENNISKIAN är och derföre skapad at hon skulle beskoda Skaparens Wärrck, och då hon admirerade Creaturet ock där igenom ärkänna des mästare, här besynnerligen, där INGA UNDERWÄRK ÄRO STÖRRE ÄN DE MINSTE" (15). I några rön kan man dock känna igen kontrastställningen mellan de små insekterna och Guds underverk från Linnés presidietal 1739. I "Anmärkning öfver Visen hos Myrorne" (1741) skriver Linné: "När man alt detta ser, faller man här, i största förundran öfver den visaste Skaparens Allvisa Hand äfven i de minsta kräken".⁵⁷ De Geer använder samma uttryckssätt i "Beskrifning på en Insect kallad: Podura fusca" (1743): "gifva androm anledning, at känna Skaparens värk, som ofta äro de största i de ting, som hållas före at vara de minsta".⁵⁸

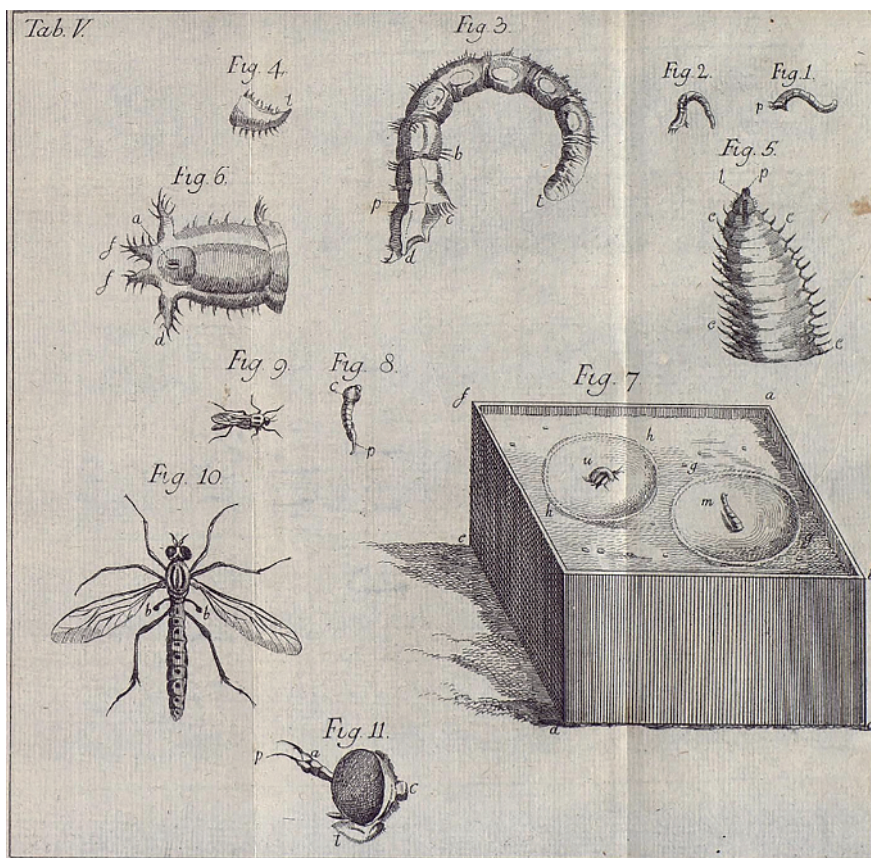
De Geer återoppar Skaparen ibland när han finner något vara särskilt intressant eller märkvärdigt att studera. Exempelvis efter en mycket saklig sammanfattning av sina iakttagelser rörande den lilla klotmaskens märkliga utseende och beteende utbrister han retoriskt: "Monne et sådant undrans-värdt Skaparens verk ej förtjenar all betraktelse?"⁵⁹ I Bjerckanders entomologiska rön är detta mål i stort sett obefintligt och nämns mest i generella ordalag som att

”Det är troligt, at hvart och et Land har, efter Skaparens anvisning, några egna förderfveliga Åker-maskar”, något som i sig är anmärkningsvärt med tanke på att Bjerkander verkar ha omfattat den fysikoteologiska tanken så länge han levde.⁶⁰ Dock verkar han i sina entomologiska rön inte betona detta.

Allt liv kommer ur ägget. Målet att vederlägga uralstringen introducerades av Linné i hans första tal (1739) och blev det övergripande temat för De Geers sista tal (1754). Målet var med andra ord centralt för utvecklingen av entomologin, men i rönen diskuteras det inte explicit. Man kan däremot säga att målet rekontextualiseras i olika tillämpningar där många av undersökningarna strävar efter att kartlägga insekternas hela levnadscykel med den så kallade ”förvandlingen”, det vill säga metamorfosen, i centrum, något som både De Geer och Bjerkander fäster stor vikt vid. Båda två måste ibland vänta långa tider innan en misslyckad studie kan göras om och resultera i att en larv blir en puppa som slutligen fullbordas till en insekt. En del studier som hade krävt att en insekt måste avlivas måste ibland anstå eftersom metamorfosens process är viktigast. De Geer säger till exempel rörande Mask-Lejonet (som han bara har i ett enda levande exemplar) att ”Man borde klämma det [huvudet], til at tvinga fram de dertil hörande delar. Det tordes jag ej göra med denne, emedan jag var angelägen at bibehålla honom vid lifvet, til at se des förvandling.”⁶¹

Genom sitt mödosamma arbete lyckas både De Geer och Bjerkander beskriva insekternas levnadslopp vilket både bevisar att de fortplantas på ett naturligt sätt och skapar underlag för att förklara i vilken del av livscykeln de gör mest skada eller nytta och när till exempel bekämpning av dem är mest effektiv. På så sätt har målet förvandlats från ett mer teoretiskt till ett praktiskt tillämpat mål mellan talen och rönen.

Entomologisk forskning är nyttig. Nyttoaspekten var ju ett villkor för att rönen skulle publiceras i *Vetenskapsakademiens handlingar* och borde därför finnas med i alla rön. Det gör det också, om än i något olika grad av tydlighet. I vissa undersökningar, som artbestämningar, är nyttan underförstådd. I De Geers studier av insekters anatomi anges till exempel aldrig den direkta nyttan av undersökningen. Linné, som inte direkt poängterade nyttoaspekten i sitt presidietal, är däremot tydligare med att nämna den i sina rön. Han påtalar till exempel vilken fördel det skulle vara för samerna om man kunde bli av med brömsarna som lägger ägg i renens hud.⁶² Han påpekar också hur mycket talg man kunde spara om lysmasken kunde användas som belysning. ”En alt för artig invention af Skaparen!” utropar han entusiastiskt.⁶³ I sitt rön om slökorntet diskuterar Linné vilken nytta man kunde ha av att kunna bekämpa

Ett enda överlevande exemplar av Mask-Lejonet, en gåva till Kungl. Vetenskapsakademien från drottning Lovisa Ulrika, beskrevs ingående av De Geer. Också insektens boning i form av gropar i sanden var värd att illustreras. De Geer, "Rön om Mask-Lejonet", KVAH 1752.

skadeinsekter, så kallade rotmaskar, på säden.⁶⁴ Idén inspirerade Bjerkander till att inrikta sig på denna typ av forskning.⁶⁵ Det utilistiska målet är således tydligare i Linnés rön än i hans presidietal, vilket kan bero på att målet är enklare att exemplifiera om man kan beskriva praktiska tillämpningar, något som ju saknas i talet.

Bjerkander är noga med att tala om nyttan med sina undersökningar, utom i de rön som behandlar rena artbeskrivningar. I somliga av hans rön framställs ibland nyttan som ett slags syftesbeskrivning, likt den vetenskaplig artikelns

genrekonvention.⁶⁶ Den lilla texten ”Berättelse om Maskar uti Grädda” inleds på följande sätt: ”År 1779 satte jag om Hösten Grädda uti et glas, at utröna, om några Insecter deruti sökte lägga sina ägg.”⁶⁷ Denna korta och effektiva mening visar på både nyttan och syftet med undersökningen.⁶⁸

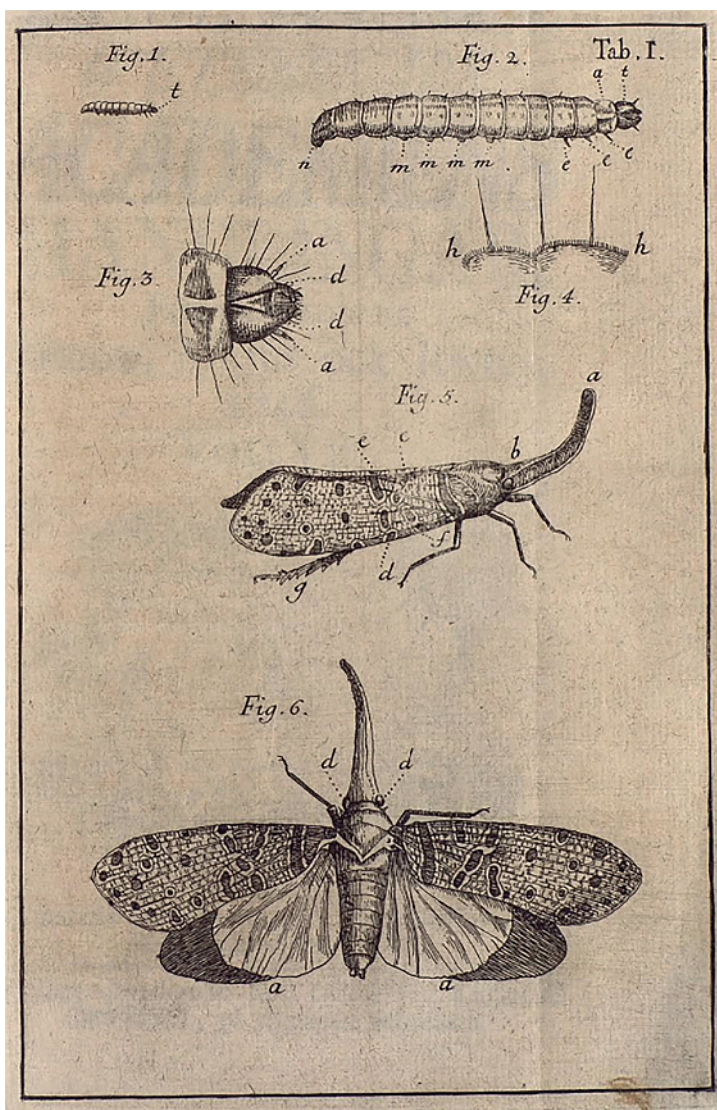
Entomologisk forskning ska bedrivas systematiskt (efter Linnés metod). Om beskrivningen av insekterna och deras liv ska bli effektiv bör inte bara resultaten presenteras i form av en genomtänkt systematik, också undersökningarna bör följa en sådan. Linné är (naturligtvis) den som är tydligast med dessa tankar vilket syns i hans rön där han beskriver insekter mer ingående och gör uppställningar av deras anatomi enligt en viss princip. Alla Linnés beskrivningar är på svenska.

De Geers beskrivningar är också på svenska och han följer en bestämd systematik i angivandet av insektens anatomi, men han använder inte alltid Linnés namngivningssystem utan förlitar sig ofta på äldre system.⁶⁹ Emellanåt röjer han sitt ointresse, eller förakt?, för systematik. I ett rön där han fått i uppdrag av Vetenskapsakademien att beskriva två fjärilar som geheimerådet Raben lämnat in säger han följande:

Blotta beskrifningar i synnerhet af döda Insecter, til deras utvärtes skapnad och färgor, äro ej synnerligen nögsamme, och nästan endast gagnelige för dem, som hafva lust at göra Cataloguer på alla bekante *Species Insectorum*. (Et vidlyftigt och, om jag törs säga, föga nyttigt arbete!) Fördenskull, och emedan mit ämne denna gången varit at tala om Fjärillar, så har jag tänckt vid detta tillfälle nämna om några Anmärkningar jag nyligen gjort öfver dessa Insecter i gemen.⁷⁰

Därefter ger De Geer långa ingående beskrivningar av fjärilars anatomi ur olika perspektiv. Han passar också på att korrigera en iakttagelse som Linné gjort om fjärilars ”mustascher”. Rönet är intressant såtillvida att De Geer både presenterar ny kunskap om fjärilens vingar och andningssystem samtidigt som han verkar ge Linnés systematiska tänkande och felaktiga iakttagelser en känga. Man lockas att tro att hans utbrott är riktat åt både Vetenskapsakademien som givit honom den tråkiga uppgiften att beskriva två döda, torkade fjärilar, samt åt dem som enbart ägnar sig åt att katalogisera insekter utan att undersöka dem – en ansevärd mängd människor vid denna tid, får man anta.

Bjerkander är den som tydligast ansluter till Linnés systematik genom att han anger sin metod, beskriver insektens levnadsomständigheter och ger en systematisk redogörelse för insektens anatomi på vilken han slutligen baserar

Geheimerådet Frederik Raben skickade flitigt insekter till Kungl. Vetenskapsakademien. Här "et ganska rart insect från China", en lysmask som Linné fått i uppgift att beskriva och som han menar bör bli "allmänt kunnig hos de curieuse". De Geer har kommenterat figurerna 5 och 6. Fig. 5 a b visar "det märkvärdiga Snytet", vars vita prickar gör att det lyser. Vad gäller figur 6 ger De Geer också här en kommentar om att det är svårt att urskilja antennerna "på döda och hoptårkade kräk". De Geer, "Uttydning och anmärkningar öfver Figurerne 5 och 6 Tab. 1 af Chinesiska Lyckte-Matken", KVAH 1746.

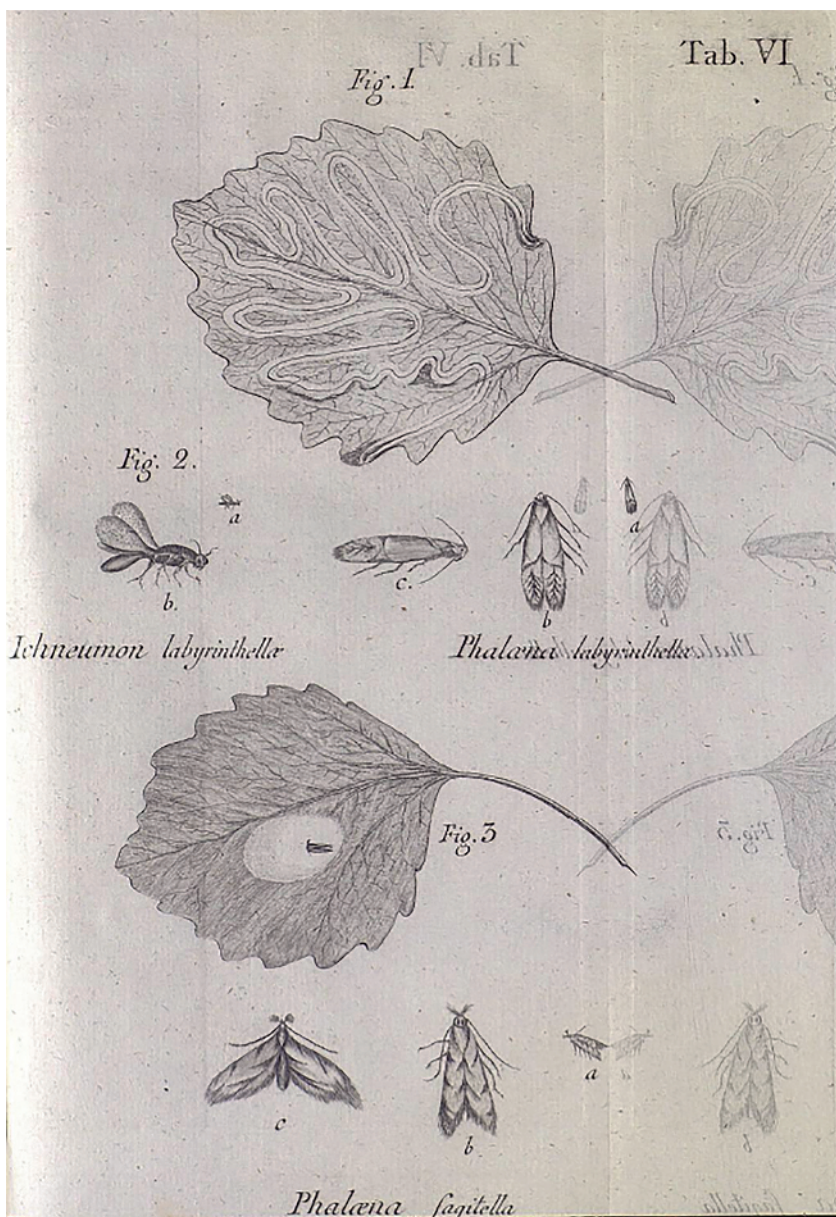
namngivningen. I Bjerkanders tidiga rön från 1770-talet återges beskrivningarna på svenska, men efter 1780 ges beskrivningen av den färdiga insekten (som ska artbestämmas) på latin, medan beskrivningen på larven och puppan fortfarande ges på svenska.⁷¹ Det systematiska målet utkristalliseras och stabiliseras kontinuerligt i de undersökta rönen, och övergången till latin i den så kallade diagnosen är också en del i utvecklingen av den vetenskapliga artikelgenren.⁷² I Bjerkanders texter är det tydligt vilken betydelse Linnés systematik har haft för hans uppställningar och beskrivningar av insekternas anatomi, och Bjerkanders rön skulle kunna läggas till grund för en fördjupad undersökning om hur formen för artbeskrivningar utvecklades.

Det kommunikativa målet *Entomologisk forskning ska kunna tillämpas* är centralt i rönen. En stor skillnad mellan författarna är dock att Linné, som vi redan sett, ofta återanvänder iakttagelser han gjort i tidigare sammanhang, såsom under landskapsresorna. Intertextualiteten mellan hans texter är därmed stor. De Geer har däremot rön där innehållet inte tidigare tagits upp i hans tal, men han återanvänder å andra sidan sina rön i andra sammanhang, inte minst i sitt stora verk om insekter.⁷³

Förutom två insektsförteckningar (som inte medtagits här) är Bjerkanders alla rön baserade på noggranna undersökningar. En del av dem utgår ifrån egna iakttagelser som väckt hans nyfikenhet (till exempel "sockret" som finns på granar⁷⁴) medan andra undersökningar är uppföljningar eller omarbetningar av tidigare gjorda undersökningar där det finns anledning att ompröva såväl egna som andras resultat. Det är tydligt att Bjerkander verkar i en tid då entomologin börjar få ordentligt fotfäste, vilket syns både i hans undersökningar, hans metodiska förhållningssätt och hans benägenhet att diskutera sina egna resultat i relation till andras.⁷⁵ Den ökade och mer varierade användningen av källhänvisningar i rönen⁷⁶ visar att allt fler entomologiska undersökningar publicerats av allt fler personer vid denna tid, och kan också ses som ett uttryck för utvecklingen av genrekonventioner i den vetenskapliga artikeln.⁷⁷

Sammanfattning och avslutande ord

Denna undersökning har haft som syfte att studera entomologins utveckling utifrån ett textperspektiv. Två frågeställningar har fungerat som utgångspunkt. Den första behandlar hur Linnés och De Geers idéer om entomologi

Bjerkanders beskrivning av larven som lever på asplöv är till merparten skriven på latin. Illustrationen är lika detaljerad och systematisk som rönet i sig. Man kan spåra utvecklingen av den vetenskapliga genren redan i rubriken "Beskrifning på tvenne nya Phalener och en Ichneumon, som lefva då de äro maskar, uti Asplöf." KVAH 1790.

förhöll sig till varandra och den andra hur rönen förhållit sig till presidietalens idéer.

Analysen av de sex upprättade kommunikativa målen visar att Linné och De Geer fäster olika vikt vid olika mål. Linné lyfter fram följande fyra mål: *Entomologisk forskning måste utvecklas*; *Entomologisk forskning lovprisar Gud*; *Allt liv kommer ur ägget* och *Entomologisk forskning ska bedrivas systematiskt*. De två övriga målen, *Entomologisk forskning är nyttig* samt *Entomologisk forskning ska kunna tillämpas* får inte någon framträdande plats i hans tal. Dessa båda mål förs däremot fram av De Geer, som i sitt första tal utnyttjar det utilistiska målet samt baserar båda sina tal på mycket tillämpad forskning, vilket också utvecklar målet *Allt liv kommer ur ägget* som är temat för hans andra tal. På så sätt kompletterar de båda författarna varandras intressen och etablerar tillsammans en grund för fortsatt entomologisk forskning utan konkurrerande synsätt. En studie i intertextualitet mellan de båda författarna stödjer därmed en del iakttagelser som tidigare forskning påpekat, inte minst att Linné var en utomordentlig iakttagare som dock hade systematiken som sitt allt överordnade mål, medan De Geer var mer intresserad av utforskandet av insekternas anatomi och levnadssätt.⁷⁸ Resultaten visar också att de båda författarna bygger på, och återger, samma internationella undersökningar men att de också har bra inblick i varandras forskning, där av naturliga skäl De Geer är mer beroende av den äldre Linné än tvärtom.

Ur ett kronologiskt perspektiv kan man se att det första målet är det som snabbast mister sin tyngd och i princip endast uppmärksammas i presidietalen (1739–1754). Det fysikoteologiska målet adresseras främst av Linné vars sista entomologiska rön publicerades 1750. Därefter är det främst tillämpningsmålet som är viktigast, och via tillämpade studier och artbeskrivningar utvecklas också målen om systematik och fortplantning. Nyttomålet är mest uttalat i De Geers presidietal från 1744, och kan därefter ses som underförstått. I Bjerkanders rön från slutet av perioden (1775–1795) kan nyttomålet skönjas som en begynnande syftesbeskrivning, vilket tillsammans med ett utökat bruk av källhänvisningar och diagnos på latin förebådar framväxande genrekonventioner för den vetenskapliga artikeln inom entomologi.

Linnés och De Geers olika fokus förenas intressant nog i Bjerkanders rön som både tagit till sig det systematiska tänkandet samt det praktiska handhavandet av entomologins empiriska sida. I hans texter kan man tydligt se att systematiken är det mål som stabiliseras och tydligast lyfts fram genom att beskrivning och namngivning av olika arter blir mer och mer enhetlig. Han

är också den som behandlar samma ämne i flera artiklar och därigenom kan utveckla och revidera sina och andras forskningsresultat.

Utvecklingen som kan skönjas i denna textbaserade studie visar således på en allt större systematisk inriktning med starkare fokus på artbeskrivningar och mindre uttalat fokus på nyttan. En sådan utveckling motsägs heller inte av entomologihistorisk forskning som beskriver entomologins förändrade inriktning mot större professionalisering under början av 1800-talet.⁷⁹ Resultaten lyfter också fram det textbaserade mediets betydelse för provinsforskarens möjlighet till delaktighet i vetenskaplig utveckling under frihetstiden, och vilken betydelse denne kan ha spelat för utvecklingen av den textkultur som så småningom leder fram till en ny genre.

Noter

¹ E. W. Dahlgren, *Svenska vetenskapsakademiens protokoll för åren 1739, 1740 och 1741* (Stockholm, 1918).

² Sten Lindroth, *Kungl. Svenska vetenskapsakademiens historia 1739–1818* I:I (Stockholm, 1967), 558.

³ Bengt Hildebrand, *Kungl. Svenska vetenskapsakademien. Förhistoria, grundläggning och första organisation* (Stockholm, 1939), 313; Lindroth 1967, III.

⁴ Sigurd Fries, "Lärdomsspråket under Frihetstiden", i Lena Moberg & Margareta Westman (red.), *Svenskan i tusen år. Glimtar ur svenska språkets utveckling* (Stockholm, 1996), 97, betonar KVAH:s betydelse för utvecklingen av svensk vetenskaplig prosa.

⁵ Björn Olsson, *Att torgföra vetenskapen, Svensk sakprosa 24* (Lund, 1998), 21–22.

⁶ Carl von Linné, *Systema naturae*, ed. 1 (Leiden, 1735); ed. 10 (Stockholm, 1758). Detta betydelsefulla verk utkom i flera upplagor och diskuteras i en stor mängd källor ur olika perspektiv. I Einar Lönnberg & Christopher Aurivillius, *Carl von Linné såsom zoolog*. Del 2 av *Carl von Linnés betydelse såsom naturforskare och läkare: Skildringar utgifna af Kungl. Vetenskapsakademien i anledning af tvåhundraårsdagen af Linnés födelse* (Uppsala, 1907),

12–24, sätts *Systema naturae* i relation till äldre försök att systematisera naturen. Nils von Hofsten, "Systema Naturae. Ett tvåhundraårsminne", *SLÅ* 1936, 1–15, uppmärksammar verket i anledning av 200-årsjubileet av utgivningen. Per Frankelius, *Linné i nytt ljus. Den första översättningen av Systema Naturae samt ny analys av Linnés perspektiv* (Malmö, 2007) ger en svensk översättning av *Systema naturae* (övers. Bertil Aldén). Översättningen är dock behäftad med så stora brister att den inte används i föreliggande artikel (se recension av Gunnar Broberg i *SLÅ* 2007, 233–238). Gunnar Broberg, *Mannen som ordnade naturen. En biografi över Carl von Linné* (Stockholm, 2019), 139–150, beskriver Linnés arbete med de olika utgåvorna och hans förändrade syn på systematiken.

⁷ Linnés biografi finns skriven av ett flertal forskare, senast Broberg 2019. Broberg ger en kortfattad översikt över tidigare biografier, inklusive Linnés egen. Broberg 2019, 487–496. För Linnés betydelse för svensk naturvetenskap, se också Lindroth 1967, samt Lönnberg & Aurivillius 1907. Linnés nätverk beskrivs av Thomas Anfält, "Linnés nätverk", i Roger Jacobsson (red.), *Så varför reser Linné? Perspektiv på Iter Lapponicum 1732* (Stockholm, 2005), 188–199.

- ⁸ Carl von Linné, *Tal, om Märkvärdigheter uti insecterne* (Stockholm, 1739; 2:a tryckning, 1747). Hänvisningar till presidietalen ges i den löpande texten i form av sidhänvisningar. En ingående retorisk analys av talet ges av Ingela Pehrson Berger, "Carl von Linnés Tal, om Märkvärdigheter uti insecterne", i Sture Packalén (red.), *Litteratur och språk* 7 (Eskilstuna & Västerås, 2011), 5–33.
- ⁹ Lönnberg & Aurivillius 1907, 57–58; Sten Lindroth, "Uralstringen. Ett kapitel ur biologiens äldre historia", *Lychnos* 1939, 159–192.
- ¹⁰ Broberg 2019, 256 ff.
- ¹¹ Carl De Geer, *Tal om nyttan, som insecterne och deras skärskådande, tillskynda oss* (Stockholm, 1744).
- ¹² För en utförlig beskrivning av De Geers bakgrund, etablering i Sverige samt vetenskapliga bibliotek se Erik Hamberg, "Entomologisk litteratur hos Charles de Geer", *SLÅ* 2015, 72–102, samt däri refererade källor. Hamberg redogör också för utländska referenser i De Geers båda presidietal, 82.
- ¹³ Carl De Geer, *Tal om insecternas alstring* (Stockholm, 1754).
- ¹⁴ Brita Stina Nordin-Pettersson, *Förteckning över Vetenskapsakademiens presidies och deras tal vid presidiet nedläggande 1739–1960* (Stockholm, 1962).
- ¹⁵ Vetenskapliga sammanslutningar och deras betydelse för forskningsinriktningar diskuteras av Ellen Valle, "A scientific community and its text. A historical discourse study", i Britt-Louise Gunnarsson, Per Linell & Bengt Nordberg (red.), *The construction of professional discourse* (London & New York, 1997), 76–98.
- ¹⁶ Lindroth 1967, 585.
- ¹⁷ Beteckningen "provinsforskare" används av Hodacs & Nyberg för personer som ägnade sig åt naturvetenskapliga studier utan att ha det som yrke. Hanna Hodacs & Kenneth Nyberg, *Naturalhistoria på resande fot. Om att forska, undervisa och göra karriär i 1700-talets Sverige* (Lund, 2007), 39; Lindroth 1967 I:II, 206–211; Henrik Sandblad ger en ingående redogörelse för Clas Bjerkanders ensamma forskarliv på Kinnekulle i "Linneansk pastoral" i *Vetenskapens träd. Idéhistoriska studier tillägnade Sten Lindroth 28 XII 1974* (Stockholm, 1974), 117–156. Sandblads artikel har också använts av Kerstin Ekman i hennes utförliga bok om Bjerkander: *Då var allt levande och lustigt* (Stockholm, 2015). Västergötlands betydelse för entomologin beskrivs av Mattias Forshage, "Vem samlade var under 1700- och 1800-talen? Entomofaunistikens grundläggande och förutsättningar i Sverige, landskap för landskap", i *Skörvnöpparn*, supplement 5 (2020), 1–42.
- ¹⁸ Per Ledin, "Med det nyttiga skola vi söka att förena det angenäma..." *Text, bild och språklig stil i veckopressens föregångare*, Sakprosa nr 14 (Lund, 1998), 63, diskuterar KVAH:s betydelse för spridning av vetenskapliga upptäckter, och noterar samtidigt det unika med att nästan hälften av ledamöterna var lekmän.
- ¹⁹ Mattias Forshage, "Bjerkander, en västgöta-entomolog", *Entomologisk tidskrift* 137 (Uppsala, 2016), 60.
- ²⁰ Ekman 2015, 252.
- ²¹ Sandblad 1974, 118; Ekman 2015, 301.
- ²² Utvecklingen av naturvetenskap under 1700-talet i relation till språkliga villkor och förutsättningar studeras i Britt-Louise Gunnarsson (red.), *Languages of science in the eighteenth century* (Berlin & Boston, 2011).
- ²³ Linnés tal på svenska finns utgivna av Arvid Hj. Uggla i *Carl von Linné. Fyra skrifter. Utvalda och kommenterade av Arvid Hj. Uggla*. (Stockholm, 1939 [1964]). I utgåvan kommenteras talens språk och innehåll samt ges en del påpekanden om intertextualitet mellan framför allt presidietal 1739 och Linnés egna texter.
- ²⁴ Framväxten av en naturvetenskaplig textkultur under upplysningstiden i Danmark/Norge beskrivs av Kjell Lars Berge "Utviklingen av en naturvetenskapelig skrift- och textkultur i 1700-tallets Danmark-Norge. Johan Ernst Gunnerus og Det trondhjemske Selskabs skrifter", i Merethe Roos & Johan Tønnesson (red.), *Sann opplysning? Naturvitenskap i nordiske offentligheter gjennom fire århundrer* (Oslo, 2017), 75–100. I efterordet av Sverker

Sörlin i samma bok ("Användning och cirkulation. Kunskapshistoriska reflektioner om naturbruk och textkultur", 509–532), diskuterar textkulturens vikt för framväxten av olika kunskapsfält ur ett nordiskt perspektiv.

²⁵ Lennart Hellspong & Per Ledin, *Vägar genom texten. Handbok i brukstextanalys* (Lund, 1997), 43, 56. En mer ingående beskrivning av de teoretiska utgångspunkterna ges i Per Linell, *Discourse across boundaries. On recontextualizations and the blending of voices in professional discourse*, Text 18:2 (The Hague, 1998), 143–157, och av Luis Ajagán-Lester, Per Ledin & Henrik Rahm, "Intertextualitet", i Boel Englund & Per Ledin (red.), *Teoretiska perspektiv på sakprosa* (Lund, 2003), 91–122. Intertextualitet i myndighetstext behandlas av Malin Sandberg, *Från beslut till broschyr. Intertextualitet, äldre och kultur i texter inom en statlig satsning*, Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 40 (Göteborg, 2020); Valle 1997, 76 f., tar upp problem med att studera intertextualitet i historiska texter.

²⁶ Anna Solin, "Intertextuality as mediation. On the analysis of intertextual relations in public discourse", Text 24:2 (The Hague, 2004), 267–296. Ett konkret exempel på intertextualitet mellan artiklar i *KVAH* och utländsk litteratur, kallad referensgeografi, ger Sverker Sörlin i *De lärdas republik. Om vetenskapens internationella tendenser* (Malmö, 1994), 100–109. Hamberg 2015 ger också en noggrann genomgång över de utländska författare som De Geer inspirerats av i sina rön i *KVAH*.

²⁷ Anna-Malin Karlsson & Hans Strand, "Text i verksamhet: mot en samlad förståelse", i *Språk och stil NF 22:1* (Stockholm, 2012), 110–132.

²⁸ De kommunikativa målen överensstämmer i stora drag också med de retoriska teman som urskiljs av Pehrson Berger 2011. Eftersom retorik i grunden handlar om konsten att övertyga, kan man anta att Linnés retoriska teman är valda för att de illustrerar vad han ansåg vara väsentligt med entomologi. Jag ser därför likheten mellan de retoriska temana och de kommunikativa målen som en bekräftelse på deras relevans.

²⁹ Se Pehrson Berger 2011, 7–9, för en historisk redogörelse för fysikoteologin. Håkan Håkansson, *Vid tidens ände. Om stormaktstidens vidunderliga drömvärld och en profet vid dess yttersta rand* (Göteborg & Stockholm, 2014), kap IV. "Naturens hemligheter", sätter in fysikoteologin i ett religionsvetenskapligt sammanhang. Broberg 2019, 410 ff., diskuterar förhållandet mellan religion och naturvetenskaplig forskning i relation till Linnés religiositet.

³⁰ Se Hildebrand 1939, 304 f.

³¹ Broberg 2019, 286, om Linnés syn på nytan.

³² Pehrson Berger 2011, 20–22, beskriver Linnés övertygelse om att allt liv uppkommer ur ägget. Broberg 2019, 379 ff., diskuterar Linnés senare grubblerier över problemet med arternas utveckling och varieteter och hur detta ska fångas i en systematisk uppställning.

³³ Både Lönnberg & Aurivillius 1907 samt Lindroth 1965 menar rentav av detta var det primära målet för Linné. Lindroth 1965, 90, går t.o.m. så långt som att säga att Linné inte gjort en enda egen ny upptäckt utan att hans stora insats uteslutande utgörs av det systematiska arbetet.

³⁴ Thomas Björk, *Den riksnyttiga vetenskapen. En retorisk analys av vetenskapsbegreppet i Vetenskapsakademiens presidietal 1739–1744*, Masteruppsats, Litteraturvetenskapliga institutionen (Uppsala, 2015), 38.

³⁵ Carl von Linné, *Om undran inför naturen och andra latinska skrifter*, utg. Knut Hagberg (Stockholm, 1962), 155. Översättning av Elis Malmeström, *Kyrkohistorisk årsskrift* 1925; Carl von Linné, *Systema naturae* (1735), faks. av 1:a uppl. (Stockholm, 1977), opag.

³⁶ Se också Uggle 1964, 143.

³⁷ Carl De Geer, "Rön öfver små Vattu-Diur af en besynnerlig art", *KVAH* 1747, 209–214.

³⁸ Hamberg 2015, 82.

³⁹ Broberg 2019, 379–388, beskriver hur Linné tacklar de olika upptäckter som görs under hans levnad och hur han ibland förtvivlar över vilka konsekvenser nya upptäckter får för hans arbete med systematiken.

- ⁴⁰ Carl von Linné, *Fauna Suecica* (1746). Stockholm.
- ⁴¹ Broberg 2019, 144–145.
- ⁴² Lindroth 1965, 82, menar att Linné tycker att metoden är helt central i det systematiska arbetet med att kartlägga naturen.
- ⁴³ Samma sak påpekas av Jan Johansson, ”Stilistiska drag i Linnés Tal om märkvärdigheter uti insecterna”, *SLÅ* 1961, 22–35, 28.
- ⁴⁴ Rönet om brömskulorna är publicerat i Carl Linnaeus, ”Om Renarnas Brömskulor i Lapland”, *KVAH* 1739, 121–132, och myrornas vise finns beskriven i Carl Linnæus, ”Anmärkning öfver Visen hos Myrorne”, *KVAH* 1741, 37–49. Ugglas 1964, 142, anger att iakttagelsen om brömskulorna också återges i *Flora Lapponica*. Se också Lindroth 1967, 562; Carl von Linné, *Iter Lapponicum*, utg. Th. M. Fries (Uppsala, 1913); även utg. av Skytteanska samfundet (Umeå, 2005); Carl von Linné, *Iter Dalecarlium*, utg. Arvid Hj. Ugglas (Stockholm, 1951).
- ⁴⁵ Ugglas 1964, anger också flera passager i presidietalet 1739 som återfinns i *Fauna Suecica* 1746. Ett exempel är händelsen när Linné av misstag för in löss i Clifforts orangeri, vilka sedan sprider sig ohämmat.
- ⁴⁶ Linné 1735 [1977], opag.
- ⁴⁷ Lönnberg & Aurivillius 1907, 1–12, ger noggranna översikter över äldre försök till systematik.
- ⁴⁸ Linné 1735 [1977], Observationes in regnum animale, nr 10, opag.
- ⁴⁹ Linné 1735 [1977], Observationes in regnum animale, nr 8, opag.
- ⁵⁰ Linnés språk och stil har beskrivits av Jöran Sahlgren, ”Linnés talspråk; Linné som predikant”. Sixten Belfrage, ”Parallellism och parallelliserande enumeration. En genetisk studie. Dedicationen i Linnés Skånska resan. En stilistisk studie”. Margit Abenius, ”Allt är viktigt. En stiltendens hos Linné”. Sigurd Fries, ”Linnés resedagböcker. Deras språk och stil i jämförelse med de tryckta reseskildringarna”. Alla texterna finns utgivna i Sigurd Fries (red.), *Linnés språk och stil. Studier i Linnés svenska författarskap* (Stockholm, 1971). Stildragen i presidietalet 1739 beskrivs av Johansson 1961, 22–35. Linnés sätt att kodväxla mellan svenska och latin har studerats av Rickard Melkersson, *I begynnelsen av majo. Om kodväxling i Linnés Iter Lapponicum 1732*, Meddelanden från Institutionen för svenska språket vid Göteborgs universitet. MISS 48 (Göteborg, 2004).
- ⁵¹ Se Valle 1997 om framväxten av systematik i *Philosophical Transactions*.
- ⁵² Linné 1735 [1977], opag.
- ⁵³ Linné 1962, 157.
- ⁵⁴ Carl Linnæus, ”En sällsam Phryganea”, *KVAH* 1747, 176–178.
- ⁵⁵ Carl Linnæus, ”Rön om Slö-korn”, *KVAH* 1750, 179–185.
- ⁵⁶ Carl Linnæus, ”Svensk Coccionell”, *KVAH* 1759, 26–30.
- ⁵⁷ Linnæus, ”Anmärkning öfver Visen hos Myrorne”, *KVAH* 1741, 37–49.
- ⁵⁸ Carl De Geer, ”Beskrifning på en Insect kallad: Podura fusca [...]”, *KVAH* 1743, 296–305.
- ⁵⁹ Carl De Geer, ”Beskrifning av Klot-Masken”, *KVAH* 1761, III–II6.
- ⁶⁰ Clas Bjerkander, ”Rön om Rot-masken”, *KVAH* 1777, 29–43.
- ⁶¹ Carl De Geer, ”Rön Om Mask-Lejonet”, *KVAH* 1752, 180–192.
- ⁶² Carl Linnæus, ”Om Renarnas Brömskulor i Lapland”, *KVAH* 1739, 121–132.
- ⁶³ Carl Linnæus, ”Lyckte-matken från China”, *KVAH* 1746, 61.
- ⁶⁴ Carl Linnæus, ”Rön om Slö-korn”, *KVAH* 1750, 1–7.
- ⁶⁵ Ekman 2015, 214, 209 ff.
- ⁶⁶ Vetenskaplig disposition i rönen diskuteras av Britt-Louise Gunnarsson, ”Textmönster i vår äldsta vetenskapliga tidskriftsprosa. En analys av medicinska rön i Vetenskapsakademins Handlingar 1750–1769”, i *Nysvenska studier* 67 (1987), 155–180, samt av Ulf Teleman ”The Swedish Academy of Science. Language policy and language practice”, i Gunnarsson 2011, 63–87.
- ⁶⁷ Clas Bjerkander, ”Berättelse om Maskar uti Grädda”, *KVAH* 1781, 172–173.

⁶⁸ Bjerkanders sätt att utnyttja strukturen i sina texter för att positionera sig som forskare analyseras i Hans Landqvist, Lena Rogström & Greta Horn, ”Dock medgifver jag, at af et års Rön ej kan göras någon allmän slutsats’. Clas Bjerkander konstruerar och positionerar sig som vetenskaplig skribent”, i Daniel Sävborg, Eva Liina Asu & Anu Laanemets (red.), *Språkmöte och språkhistoria*, Nordistica Tartuensia 21, 148–160. 2020.

⁶⁹ Hildebrand 1939, 555; Hamberg 2015, 76.

⁷⁰ Carl De Geer, ”Beskrifning om en Chinesisk och en inländsk Fjäril [...]”, *KVAH* 1748, 208–230. Se också Lindroth 1967, 258, och Hamberg 2015, 80.

⁷¹ Se t.ex. ”Beskrifning på Tvänne slags Maskar, som äro Larver af härtils okände Insecter, och funnits på Rot-kål, Napo-brassica”, *KVAH* 1780, 194–196, där beskrivningen ges helt på svenska; den korta ”Hafre-Masken”, *KVAH* 1781, 171–172, som har beskrivningarna på svenska men namnet på den färdiga insekten på latin (*Musca avenæ*); och slutligen ”Beskrifning på en Hallon-mask”, *KVAH* 1783, 246–247, där beskrivningen är på svenska av larv och puppa men på latin av insekten.

⁷² Fries 1996, 90 f., 99; Erik Wikén, *Latin för botanister och zoologer* (Malmö, 1951), 393–334

⁷³ Carl De Geer, *Mémoires pour servir à l’histoire des insectes* (Stockholm, 1772–1778). Se också Hamberg 2015, 86 f.

⁷⁴ Clas Bjerkander, ”Anmärkning Om Socker på Gran”, *KVAH* 1784, 238–240.

⁷⁵ Valle 1997 relaterar utvecklingen mot en fastare struktur i *Philosophical Transactions* till mer enhetliga ämnesval hos författarna, en tendens som kan ses hos Bjerkander.

⁷⁶ Landqvist et al. 2020, 156, visar att Bjerkander ger fler entomologiska hänvisningar i sina entomologiska rön än i rönen med annat innehåll.

⁷⁷ John M. Swales, *Genre Analysis. English in academic and research settings*. (Cambridge, New York, Melbourne etc.: 1990) kategoriserar källhänvisningar som ett lexiko-grammatiskt drag i sin beskrivning av vetenskapliga genredrag, 24–27.

⁷⁸ Lindroth 1967, 587–588.

⁷⁹ Forshage 2020, 31.

Summary

A field for the curious

Textual impact on early Swedish entomology – Linné,

De Geer and Bjerkander

By Lena Rogström

Carl Linnaeus, the world famous botanist and one of the founders of the Royal Swedish Academy of Sciences, was also the first president of the academy. In his valedictory speech from 1739 he chose entomology as theme, somewhat surprisingly since entomology was considered a science of minor value, and Linnaeus was on his way of becoming a botanist of enormous reputation. Insects were not considered worthy of scientific interest. They were commonly believed to breed without sexual reproduction in soil and faeces. In his speech, however, Linnaeus argued that God were to be seen everywhere, even in the smallest of insects, and that insects possess just as many spectacular qualities as large, exotic animals. Exploring the world of these small creatures

was to pay homage to God's creation, something that Linnaeus invited his audience to take part in. He had his request granted and the collection and studying of insects soon became the fashion of the day. Subsequently, many new findings were reported in the Transactions of the Academy of Sciences, published in Swedish and available for all kinds of authors, amateurs as well as scholars.

Five years after Linnaeus's famous speech, in 1744, another important Swedish entomologist, Carl De Geer, gave the first of his two valedictory speeches in the Academy, both of which concerned different aspects on entomology. In just a few years, entomology had become a respected science, and the Transactions played an important role as a channel for dissemination of knowledge of the new science. This study combines the impact of Linnaeus's ideas of entomological development with the Academy of Sciences and its publications to shed new light on the role of the written text in relation to the growth of entomology. For this purpose Linnaeus's and De Geer's valedictory speeches have been analyzed as well as their findings on entomology in the Transactions. The findings of yet another entomologist are also analyzed as a comparison. His name is Clas Bjerkander, a vicar and skilled amateur entomologist who interacted in the scientific discourse from his home on the mountain of Kinnekulle solely by written texts.

This study is based on an intertextual onset resting on the assumption that texts are embedded in context and that no text is written in isolation but always carries traces of other texts. The method used is textual analysis where Linnaeus's ideas from his valedictory speech are followed through the texts of De Geer and Bjerkander. The results clearly show Linnaeus's importance for the implementation of entomology, although his actual contribution of applied research on insects is quite small. In his two speeches De Geer recontextualizes Linnaeus's ideas of entomology, while his connections to Linnaeus are less explicit in his findings in the Transactions. In Bjerkander's texts, finally, we can follow the traces from Linnaeus and De Geer with regard to both systematic development and entomologic specialization. The gradual change of the disposition of Bjerkander's texts also predicts the development of a new genre – the scientific article. The study confirms the general picture of Linnaeus as the systematic and De Geer as the practitioner, but also points out the importance of the Transactions as a means of mediating scientific texts into a scientific discourse in which also less prominent authors could take part in the fostering of a new science as well as a new scientific genre.

Författarens adress:

Lena Rogström, docent i svenska språket, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, 405 30 Göteborg. E-post: lena.rogstroem@svenska.gu.se.

ERIK HAMBERG

Carl Fredrik Adler – ett trehundraårsminne

År 2020 är det 300 år sedan Linnélärjungen Carl Fredrik Adler föddes. Adler hör till de mindre kända av Linnés resande ”apostlar” och han blev en av de många som avled långt hemifrån.¹ Carl Fredrik Adler var född den 30 september 1720 i Näsby, Almby socken, sydost om Örebro. Fadern, Niclas Adler, var ursprungligen militär, men han blev senare kapten vid brandvakten i Stockholm, dit familjen flyttade 1732. Han hade 1718 gift sig med Brita Geijer som var född 1701. Hennes far Sebastian Geijer var rådman i Örebro. Niclas Adler avled i juni 1752, men hur länge modern levde är obekant. Två yngre syskon till Carl Fredrik är kända, dels Brigitta Christina, född 1724, dels Nils, född 1731. Den senare blev bergslagskirurg i Filipstad 1753 och avled 1785.²

I februari 1742 skrevs Carl Fredrik Adler in som student vid Uppsala universitet. Målet var att ägna sig åt läkekonsten och han kom att bli elev till såväl Nils Rosén von Rosenstein som Carl von Linné.³ Det finns inga närmare uppgifter om Adlers första studieperiod 1742–1747, men han bör ha tillägnat sig grundläggande medicinska kunskaper vid universitet under denna tid, innan han fick anställning som fältskär vid Ostindiska kompaniet i Göteborg.

Första resan till Kina, 1748–1749

Carl Fredrik Adler antogs som andre fältskär på Ostindiska kompaniets nybyggda fartyg ”Hoppet”, som den 26 januari 1748 seglade ut från Göteborg med Kanton som destination. Förste fältskär på detta fartyg var Carl Diedric Engelhart, som hade skaffat sig utbildning i farmaci, medicin och kirurgi i Uppsala och Köpenhamn. Efter resan med ”Hoppet” företog Engelhart studier i Leiden, Paris och London, innan han 1755 blev stadskirurg i Göteborg. Där var han verksam i hela fyra decennier, från 1754 till 1795. Han dog först 1812, vid 90 års ålder.⁴ De flesta som anställdes som fältskärer saknade akademisk utbildning, men såväl Adler som Engelhart var undantag. För Adler var

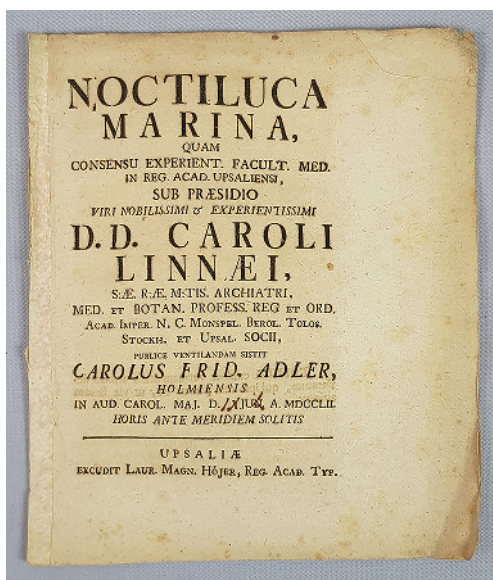
hans arbete som fältskär det primära under resan med "Hoppet"; insamling och observationer för Linné fick bli sekundärt. En annan av Linnés elever fanns också med ombord, nämligen Olof Torén, som medföljde fartyget i egenskap av skeppspräst.⁵

Denna expedition till Kina, som blev Adlers första, blev väl dokumenterad av den 20-årige Christopher Henric Braad, som fick agera skeppsskrivare under resan. Engelharts och Adlers verksamhet berörs egentligen inte i Braads redogörelse, vilken dock dag för dag beskriver väder och vind samt de fåglar och fiskar som han observerar. Ett par gånger uppges fartygets hastighet till 6–7 knop, men den 6 juni 1748 når man med gynnsamma vindar 8 knop. Vid avfärden från Göteborg blir tre besättningsmän akterseglade och efter ett par veckor, den 16 februari, rapporteras att en av timmermännen, Jöns Kranbeck, fallit överbord, men kunnat räddas. Sämre går det för en skeppsgosse som faller från riggen och drunknar den 17 juli. Braad skriver dessutom åtskilliga sidor om den spanska hamnstaden Cadiz, som besöks på utresan. Den 21 augusti kunde "Hoppet" ankra i Wampoa utanför Kanton, varefter varor började inhandlas inför hemresan. Under denna, vilken anträdde den 22 januari 1749, får man, när fartyget ligger i Sundasundet, den 16 februari ta hand om en engelsk timmerman som blivit sjuk på ett fartyg på väg till Kanton. Denne medföljer "Hoppet" mot Europa när fartyget lättar ankar två dagar senare. Timmermannen avlider dock redan den 23 februari och begravs till sjöss.⁶ Några sjukdomsfall bland besättningen på "Hoppet" är inte kända, men bägge fältskärerna hade säkert ett flertal patienter att ta hand om under resan. Efter ett och ett halvt års bortovaro återkom "Hoppet" till Göteborg den 11 juli 1749.⁷

Ett akademiskt lärdomsprov, 1752

Efter hemkomsten sommaren 1749 reste Adler till Uppsala för att fortsätta sina studier. Från vårterminen 1751 finns förteckningen över åhörarna vid Linnés föreläsningar bevarad och där finns "Carl Adler" med bland åtta "Stockholmenses". Bland hans nationskamrater återfinns Mårten Kähler, en annan av Linnés resande lärjungar.⁸ Kähler kom dock inte längre än till Medelhavet och fick genomlida många umbäranden, sjukdom och brist på pengar, innan han kunde återvända till Sverige.⁹

Titelbladet till dissertationen *Noctiluca marina*, som Carl Fredrik Adler försvarade under Linnés presidium den 9 juni 1752. Dissertationen omtrycktes av Linné hos Salvius i Stockholm för den internationella vetenskapliga publiken i *Amoenitates academicæ* 3 (Holmiæ, 1756), 202–210.

Ett år senare, den 9 juni 1752, disputerade Adler för Carl von Linné på en avhandling med titeln *Noctiluca marina*, i svensk översättning "Om havsvattnets lysande".¹⁰ Det var en beskrivning av marelden, vilken i själva verket utgörs av lysande plankton. Detta fenomen var något som Adler själv hade kunnat observera under sin första Kinaresa. Han hade därmed egna erfarenheter att falla tillbaka på när lärdomsprovet skulle sammanställas av Linné. Marelden hade ett par år innan beskrivits av italienaren Giuseppe Vianelli (1720–1803) i *Nuove scoperte intorno le luci notturne dell'acqua marina*, ett arbete som Linné vintern 1750 fick ögonen på och skrev om i Lars Salvius *Lärda Tidningar*.¹¹ Vianellis arbete gavs ut på italienska i Venedig 1749 och året därpå publicerade hans landsman, naturforskaren Francesco Grisellini (1717–1787), likaså i Venedig, *Observations de François Grisellini de l'academie des sciences de Boulogne sur la scolopendre marine luisante et la baillouviana* ... som också behandlade samma ämne. Bägge dessa publikationer angavs som källor i Adlers dissertation.¹² De ingick även i Linnés eget bibliotek och återfinns i dag i Linnean Society's bibliotek.

Det djur som författarna beskrev var en skolopender, en mångfoting, vilken man trodde orsakade marelden. I den sjätte upplagan av sin *Systema naturæ*, utgiven 1748, hade Linné noterat "Scolopendra marina", som ingick i klassen vermes (maskar) och i ordningen zoophyter (kräk), inordnad i släktet *Nereis*

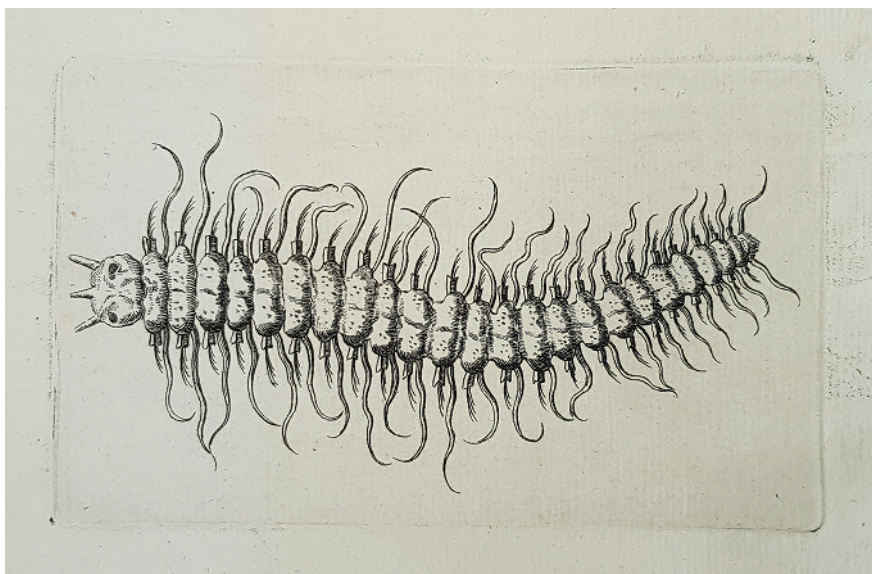
(ringmaskar).¹³ I den tolfte upplagan av *Systema naturæ*, där släktet *Nereis* hade utvidgats påtagligt, angav Linné som källor till sin beskrivning dels den egna sammanställningen *Amœnitates academicae*, det vill säga Adlers avhandling, dels arbetena av Vianelli och Grisellini. Här har även lagts till att *Noctiluca marina* har 23 segment.¹⁴

I sin dissertation ville Adler, enligt tidens sed, framföra sitt tack till direktörerna i Ostindiska kompaniet, vilka möjliggjort hans första resa till Kina. Själva dissertationen trycktes på latin, men dedikationen skrevs på franska, vilket kunde förstås av kompanidirektörerna. Frågan inställde sig i vilken ordning som direktörerna skulle nämnas. Linné vände sig då till Claes Grill för att få frågan utredd. Grills svar verkar inte vara bevarat, men i dissertationen är Ostindiska kompaniets direktörer uppräknade i följande ordning: Colin Campbell, Wilhelm Lagerström, Abraham Grill, Niklas Sahlgren, Anders Plomgren och Claes Grill. Lagerströms förnamn har dock blivit felaktigt, Wilhelm i stället för Magnus, vilket säkert var pinsamt för både Adler och Linné.¹⁵

Till Indien och Kina, 1753–1756

Efter att det akademiska lärdomsprovet var klart och disputationen överstånden längtade Adler snart ut igen. När ostindiefararen ”Prins Carl” lade ut från Göteborg den 8 april 1753 fanns Adler med ombord, men nu som förste fältskär. Till sin hjälp hade han andre fältskären Erik Rönberg samt Christian Joachim Rathsack som antagits som tredje fältskär. Medan Rönberg företog ett flertal resor som andre fältskär mellan 1740 och 1759, gjorde Rathsack endast denna resa med Ostindiska kompaniet.¹⁶ Rathsack blev senare underkirurg vid Kungl. Amiralitetet i Karlskrona, innan han 1770 blev stadskirurg där.¹⁷

Denna resa med ”Prins Carl” kom att bli den längsta i Ostindiska kompaniets historia. Detta berodde på att man först besökte Indien och sedan, efter ankomsten till Kina, tvingades ligga kvar ett extra år. Samtidigt var detta den andra expeditionen överhuvud taget som Ostindiska kompaniet gjorde till Indien. Dessförinnan hade ”Götha Leijon” gjort ett mindre framgångsrikt besök i Indien på sin resa till Kina 1750–1752. Det första etappmålet för ”Prins Carl” var den viktiga hamnstaden Surat, på Indiens nordvästkust. Dit kom fartyget den 1 oktober 1753. Efter inköp av olika varor avseglade man från Surat den 22 februari 1754 och besökte därefter hamnarna Daman, Mangalore,

Illustrationen i Adlers dissertation visar den skolopender (mångfoting) som man vid 1700-talets mitt ansåg vara upphovet till mareliden. Tidigare hade en teori framförts om att det var saltet i havsvattnet som var orsaken. Nu fann man "at alt detta ljuset förorsakas af millioner, dock för dess finhet nästan osynliga kräk ...". Lärda tidningar 73, 1752.

Cannur, Mahé, Quilandi och Calicut i sydvästra Indien. Därpå fortsatte resan till Kedah på Malackahalvön, där man ankrade den 19 maj, varefter fartyget, sedan man på nytt satt segel, så småningom nådde ankringsplatsen Wampoa utanför Kanton. Dit anlände "Prins Carl" den 2 juli 1754.¹⁸

Ungefär samtidigt anlände Ostindiska kompaniets fartyg "Prins Friederic Adolph" till Kanton och efter en tid även "Enigheten". Eftersom man nu hade hela tre fartyg att fylla med varor för den svenska marknaden och handeln med kineserna gick långsamt, fann man så småningom att ett av fartygen måste ligga kvar till nästa monsunsäsong. Vid en överläggning den 3 oktober föll valet på "Prins Carl", som fick genomgå en större översyn samtidigt som handeln fortsatte. De båda övriga fartygen lämnade Wampoa på julaftonen 1754.¹⁹ "Prins Carls" avresa från Kina skedde därför inte förrän nästan ett år senare, den 2 december 1755. Den 23 februari 1756 rundade man Godahoppsudden och två veckor senare gjorde man ett uppehåll på Saint Helena den 8–11 mars för att proviantera. Ytterligare proviantering gjordes en vecka

senare, när man gjorde ett kort uppehåll vid Ascension. Först den 6 juni 1756 löpte fartyget in till Göteborg.²⁰

Adlers medicinska journal

En fältskär var i första hand kirurg, men som fältskär på Ostindiska kompaniets fartyg fick man vara såväl kirurg, läkare som apotekare på en och samma gång.²¹ Det var inte bara sår och frakturer som behövde behandlas, utan framför allt febertillstånd, diarréer, förstoppning, tecken på skörbjugg och olika mer eller mindre allvarliga sjukdomar. Bristande hygien bidrog till att många sjukdomsfall inträffade. Den medicinska utrustningen, såväl instrument som medikamenter, rekvirerade Ostindiska kompaniet från apoteket Enhörningen i Göteborg. Salvor, dekokter och olika sammansatta läkemedel fick sedan beredas ombord, huvudsakligen av olika växtdroger. Utgångspunkten var den svenska farmakopén, utgiven 1686, men viktig blev även Carl von Linnés *Materia medica*, som publicerades 1749.²²

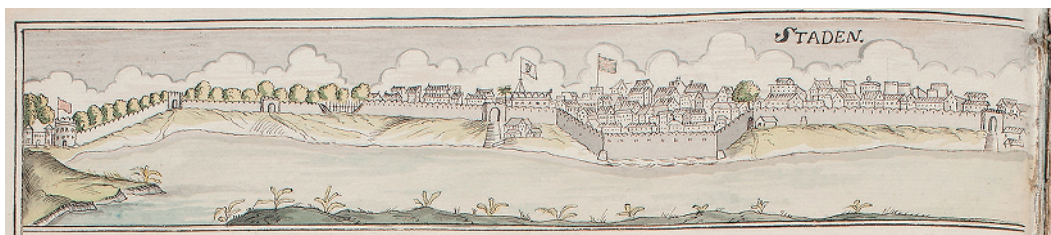
Adler sammanställde en sjukdomsjournal under resan, vilken till största delen bevarats och i senare tid blivit utgiven. Här talar Adler direkt till läsaren och ger ofta personliga kommentarer till de många sjukdomsfallen. Adlers journal, som ursprungligen omfattade minst 343 sidor, är sannolikt den enda bevarade beskrivningen av hur sjukvården fungerade på det svenska Ostindiska kompaniets fartyg.²³ Adler fick åtskilligt att göra på resan till Kina med ”Prins Carl”. Många sjömän insjuknade eller skadade sig, antingen ombord eller när de var i land. Nitton av dem dog. De många sjukdomsfallen kan också förklaras med att expeditionen var ute i hela tre år. Adlers medhjälpare verkar ha saknat akademisk utbildning i läkekonsten, vilket medförde att han fick begränsad hjälp av dem. De kunde dock bistå med att lägga om sår. Förhållandet mellan Adler och Rönberg var ibland heller inte det bästa.²⁴

”Prins Carl” hade något mer än 150 man ombord vid avresan från Göteborg. Ett studium av Adlers sjukdomsjournal, där ett antal sidor dock saknas, visar att han hade åtminstone 108 patienter, det vill säga att något mer än två tredjedelar av besättningen behövde söka vård. Yngst av dessa var skeppsgossen Carl Tholin, 14 år, som föll överbord på hemresan, när han skulle ta in bramseget. Trots att han bröt lårbenet och skadade sig i huvudet när han föll, lyckades han simma i vågorna och kunde räddas med den jolle som sattes ut.

Christopher Henric Braad, som medföljde ostindienfararen "Hoppet" 1748–1749, tecknade flera vyer under resan, bland annat "Prospect af S:t James på ön S:t Helena" (UUB, X 389). Ön besöktes på återresan, den 23–27 april 1749 (UUB, X390).

Av Adlers patienter var tretton ännu inte 20 år fyllda och de flesta sjömännen verkar ha varit i åldern 20–30 år. Allra vanligast verkar magsjukdomar ha varit. Många drabbades av diarréer, andra av förstoppning. I stor utsträckning bör detta ha berott på att provianten blev sämre allteftersom veckorna gick när man var till havs. Även dricksvattnet stod och blev gammalt. Exempel finns även på febrar, frossa och inflammationer. Dysenteri verkar ha förekommit i stor utsträckning. Några hade ådragit sig könssjukdomar och andra kunde inte avhålla sig från brännvin, som de trodde att de kunde bota sig själva med, när de inte ville uppsöka fartygets fältskärer.

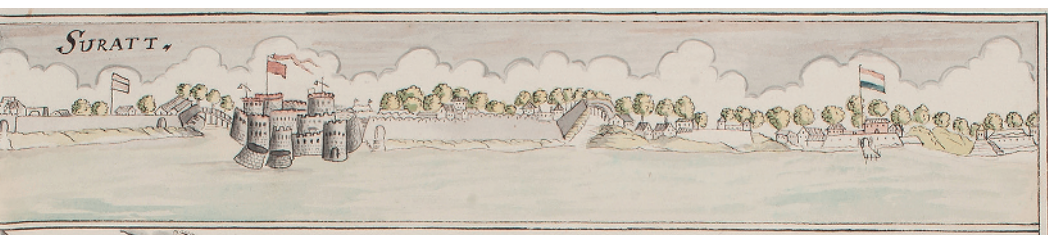
Staden Surat, tecknad av Mathias Holmers i hans efterlämnade Förtoningsbok (Sjöhistoriska Museet, OB 539). Holmers kom att göra ytterligare resor i Ostindiska kompaniets tjänst, men teckningen av Surat är sannolikt utförd under resan med "Prins Carl".

De skeppsbrutna holländarna

På väg till Indien anlöpte "Prins Carl" Anjouan för att proviantera, en ö som vid denna tid ofta kallades Johanna, belägen i ögruppen Komorerna, mellan Afrikas fastland och norra Madagaskar. Där fick Adler ta hand om 23 skeppsbrutna holländare från det förolyckade fartyget "Breden Hoffe", vilka önskade att få följa med till Surat. Med ens fick Adler så många patienter att han i de dagliga noteringarna i journalen numrerade holländarna, i stället för att, som han gjorde med den egna besättningen, notera deras namn. Händelsen finns beskriven mer i detalj av Braad som även medföljde på denna expedition, för att skriva ned sina iakttagelser för Ostindiska kompaniets direktörer. Han skriver:

Johanna: [...] Wi förde med oss härifrån till Surat för (som) passagerare, en hollensk styrman med 22 matroser, som blifwit bärgade af skep: Breden: hoff, Capt: John Nilssen, hwilcket under resan ifrån Holland till Ceylon str[n]dnat den 6te junii på en banck ej långt ifrån Mozambique. Efter hwarjehanda öden, och sedan inwånarnes willhet betagit dem hopp om landning på africanske kusten, hade de omsider landat på ön Mohilla (Mohéli) med sin långbåt, hwarest de oppehållit sig en månad, och äntel: därifrån anlänt till Johanna den 3: aug: i hopp at där råka något skepp.²⁵

De holländska sjömännen togs ombord på "Prins Carl" den 1 september 1753. De var överlag i mycket dåligt skick när Adler fick ta hand om dem. I en kommentar till händelsen skriver Adler att: "Sedan jag således uppskrifwit

och examinerat dessa olyckelige uslingar, som af swält, nakenhet och siukdom woro hart när förgångna, gjorde jag först anstalt om bekvämlige koiplatsar för dem i förluckan.” Sjömännen försågs med kläder efter bästa förmåga och fick enligt Adlers ordination äta måttliga mängder med ”färsk kiötsoppa” för att långsamt kunna återhämta sig. Några av dem blev helt återställda, andra var svåra att bota och ett par avled. De flesta verkar ha lidit av frossa och långt gången skörbjugg. Särskilt besvärligt var det med alla dem som ådragit sig svårläkta sår.

När Adler efter en månad, den 4 oktober 1753, kunde överlämna besättningsmännen till ett holländskt fartyg i Surat var han mycket lättad. Han slapp då själv utföra vad han bedömde som nödvändiga amputationer på ett par patienter.²⁶

Prins Carls sjuklingar

Adler får bland det egna fartygets besättningsmän även ta hand om sådana som råkat skada sig själva. Sålunda fick han bland annat sköta om snickaren Lars Sjöberg som den 4 juli 1754 huggit sig i stortån när fartyget avvecklades i Wampoa, konstapeln Angelo Mataxas som den 6 september 1753 huggit sig i tummen och förste styrman Mathias Holmers som något tidigare, den 10 juli 1753, fått ett block från riggen i huvudet.²⁷ Två veckor efter avresan från Göteborg, den 22 april 1753, råkade kadetten Gustav Ulf huvudstupa falla ned genom akterluckan och fick en rejäl fraktur på näsan.²⁸ Alla dessa besättningsmän tillfrisknade efter Adlers omvårdnad och kunde återgå i tjänst. En annan av de patienter som Adler fick behandla var matrosen Anders Anderson, som den 23 juni 1753 brände sig på en manet som han var med om att fånga. San-

nolikt var detta den giftiga blåsmaneten, även kallad portugisisk örlogsman.²⁹ Rena olycksfall var dock inte vanliga. De flesta som behövde uppsöka Adler var mer eller mindre allvarligt magsjuka, men kunde i allmänhet botas med de medikamenter som medfördes. Flera exempel på skörbjugg kan även noteras.

Sjukdomar drabbade alla kategorier på fartyget, inte bara manskapet, utan även befäl och superkargörer. När fartyget besökte Mangalore i Indien blev sålunda kaptenen, skotten George Elphinston, magsjuk den 31 mars 1754. Hans sjukdomsjournal är mycket utförlig och kan sedan följas i mer än två veckors tid. Redan efter några dagar får Adler även bistånd från en fransk kirurg och kaptenen tas i land i Mahé för att bättre kunna tas om hand. Möjligen hade kaptenen drabbats av dysenteri, eftersom sjukdomsförloppet var mer utdraget än en vanlig magåkomma. Elphinston, som tidigare varit förste styrman på "Hoppet" 1748–1749 och "Götha Leijon" 1750–1752, synes ha tillfrisknat så småningom. Förste styrmannen Mathias Holmers anger i sin självbiografi att han fick ersätta Elphinston som kapten under hans sjukdom i hela fem månader, med andra ord ända till Kanton.³⁰ Elphinston gick senare i tjänst hos Dansk Asiatisk Compagnie.³¹

Giftermål och en tredje Kinaresa

När Adler återkom till Sverige sommaren 1756 stannade han förmodligen kvar i Göteborg. Antagligen verkade han som fältskär i staden. Där gifte han sig i januari 1758 med Brita Christina Andersdotter Fahlbäck, som var dotter till tunnbindaren Anders Fahlbäck och hans hustru Gundla Ekelund, vilka var skrivna i Christine församling, i stadens centrum. Anders Fahlbäck, med titeln tunnbindareålderman, rapporterades i augusti 1771 avliden vid 68 års ålder och ett knappt år senare, i juni 1772, gifte sig en annan av hans döttrar, Anna Elisabet, med vad som kanske var efterträdaren, tunnbindaren Tore Lundgren.³²

Efter giftermålet i januari 1758 var Adler av allt att döma kvar i Göteborg ett år, fram till dess att han gav sig ut på en tredje resa till Kina i februari 1759. Adler anställdes ånyo som förste fältskär på ett av Ostindiska kompaniets fartyg, denna gång "Prins Friederic Adolph", som seglade ut från Göteborg den 25 februari 1759. Denna gång delade han uppdraget att ta hand om besättningen med Nils Gustaf Werming, som antagits till andre fältskär.

Den välkände Carl Gustaf Ekeberg var nu för första gången kapten på ett av Ostindiska kompaniets fartyg. Han skulle sedan göra ytterligare fem resor som befälhavare, den sista 1777.³³ Under Ekebergs befäl kunde ”Prins Friederic Adolph” efter en lyckosam resa åter ankra upp i Göteborg den 20 augusti 1760. Under resan hade man dock förlorat sex man ur besättningen.³⁴ Om Adlers och Wermings arbete ombord under denna resa är emellertid inget närmare känt.

Sista resan mot Kina, 1761

Inom kort fick den nu rutinerade Adler en ny möjlighet att medfölja på ytterligare en resa till Kina. Redan efter ett halvår på landbacken, den 11 februari 1761, var det dags igen, när ”Prins Friederic Adolph” blivit rustad för en ny expedition och kunde löpa ut ur Göteborgs hamn. Adler och Werming engagerades på nytt som förste och andre fältskärer. För Adler blev denna fjärde resa hans sista. Han avled under utresan någonstans i Sydatlanten, möjligen den 10 juni, varpå Werming ensam fick ansvar för besättningens hälsa.

Innan man hade nått fram till Kanton gick dock fartyget på grund och sjönk i Kinesiska sjön den 3 september 1761, efter att ha passerat Java. Besättningen kunde dock, förutom tre man, räddas och föras till Kanton, för att så småningom kunna segla hem igen med andra fartyg. Även en del av lasten kunde bärgas. Nils Gustaf Werming, som senare gjorde ytterligare minst en ostindisk resa, blev sedan stadsfältskär i Kungälv. Han avled 1790.³⁵

Vad Adler inte fick uppleva var att hans hustru nedkom med en son den 20 maj 1762. Denne, som döptes till Nils, föddes dock femton månader efter det att Adler i februari 1761 tagit farväl av henne i Göteborg. Vem som var far till barnet är inte bekant. Nils Adler skrevs så småningom in vid Uppsala universitet i februari 1782, reste sedan till Greifswald, där han skrevs in vid universitetet den 13 maj 1785 och sedan i juli samma år blev magister under Elias Trägård, som sedan 1770 var professor i orientaliska språk.³⁶ Avhandlingen hade titeln *De lingvæ latinæ contemptu*, i svensk översättning ”Om föraktet för det latinska språket”.³⁷ Återkommen till Sverige blev Nils Adler prästvigd 1792 och omsider verksam som präst i Tossene i Bohuslän, där han slutade sina dagar 1811.³⁸

Att berika Linnés samlingar

Linné hade stora förhoppningar på alla sina resande lärjungar; Adler var därvidlag inte något undantag. De som reste ut fick alla i uppdrag att till den nyfikne Linné ta med sig eller sända hem allt sådant som var okänt i Sverige, vare sig det gällde växter eller djur, fiskar, fåglar eller insekter som förekom i olika världsdelar. Allt skulle beskrivas och systematiseras. Redan till den första Kinaresan med "Hoppet" 1748 torde Adler ha fått i uppdrag att göra insamlingar av naturalier, men närmare uppgifter saknas.

Från Adlers andra Kinaresa finns ett enstaka brev till Linné bevarat. Det är skrivet på reddan i Wampoa den 20 december 1754. Adler meddelar att han, eftersom hans fartyg kommer att ligga kvar i Wampoa ytterligare ett år, tar tillfället i akt att med ett hemvändande fartyg sända naturalier till Magnus Lagerström, kommerseråd och en av Ostindiska kompaniets direktörer i Göteborg, för vidare befordran till Linné.³⁹ Fyra dagar senare, den 24 december, avseglade nämligen såväl "Prins Friederic Adolph" som "Enigheten" med destination Göteborg. De anlände sedan till hemmahamnen i juni respektive juli 1755.⁴⁰ På något av dessa fartyg fanns såväl brevet till Linné som de samlingar som Adler gjort för Linné och vilka nu i första hand var adresserade till Lagerström.

Den vetenskapligt intresserade Lagerström var en nyckelperson för Linné när det gällde att på Ostindiska kompaniets fartyg bereda plats för naturkunniga präster eller fältskärer. Efter Lagerströms bortgång sommaren 1759 skriver Linné till Vetenskapsakademien, samtidigt som han nämner att de två aldrig träffats, att det var Lagerströms förtjänst att Tärnström, Osbeck, Torén och Adler fick möjlighet att resa till Ostindien för att kunna göra insamlingar för honom.⁴¹

Till Linné skriver Adler också att han haft svårt att lämna fartyget när det legat i hamn. Många sjukdomsfall och behov av att konsultera medförd medicinsk litteratur har bidragit till svårigheter med att få tid för att göra insamlingar, men även superkargörernas ovilja att låna ut pengar till inköp av naturalier. De vill hellre köpa varor för pengarna. Två gräshoppor från Surat, en del växter och några djur hör dock till det som kan skickas till Linné. Klimatet är också mindre bra för de samlingar som man kan göra, berättar Adler. Myror och mal har redan förstört alla de insekter som han skaffat. Vidare skriver han om det som i alla fall kan sändas till Linné, att "Örterna äro illa inlagde; men i detta heta klimat, torkas de som hö en half tima efter de äro plåkade, så at medan man examinerar den ena, så är den andra hopkrumpen."⁴²

Så småningom nåddes Linné av de samlingar som Adler gjort och skickat hem till Sverige. I ett brev till Pehr Osbeck från november 1755 skriver Linné att: "Nu nyss fick jag ifrån H[err] Lagerström den sambling af örter som H[err] Braad och Adler gjort på sine ostindiske resor; de äro ansenlige, ock många af mig tillförene osedde. Många in duplo besynnerligen af H[err] Braad."⁴³ Trots att Adler inte var helt tillfredsställd med vad han samlat in, så var Linné uppenbarligen nöjd.

Noter

¹ Wilfrid Blunt nämner över huvud taget inte Carl Fredrik Adler bland "apostlarna" i sin Linnébiografi. Hans namn fick dock med på den av John Flower ritade kartan över apostlarnas resor. Wilfrid Blunt, *Carl von Linné* (Stockholm, 1977), 186.

² Paul Hallberg & S. Bertil Olsson (red.), *En ostindiefarande fältskärs berättelse. Carl Fredrik Adlers journal från skeppet Prins Carl 1753–56*, Acta regiae societatis scientiarum et litterarum Gothoburgensis. Humaniora, 46 (Göteborg, 2013), 7; Lennart Geijer, *Släkten Geijer jämte dotterläkterna von Geijer och af Geijerstam* (Stockholm, 1953), 41; Johan Fredric Sacklén, *Sveriges läkare-historia* 2:2 (Norrköping, 1824), 230 f.

³ S. Bertil Olsson, *Svenska Ost-Indiska Companiets fältskärer*, Landsarkivets skriftserie: Arkiv i Väst, 9. Studier i Svenska Ostindiska Kompaniets historia 1 (Göteborg, 2012), 21.

⁴ Olsson 2012, 21, 78 ff. Olsson använder stavningen "Engelhard". Sven T. Kjellberg, *Svenska ostindiska kompanierna* (Malmö, 1974), 178 f.; Sacklén 1824, 2:2, 114 f.; Bengt Hildebrand, "Carl Diedric Engelhart", *SBL* 13 (Stockholm, 1950), 593 f.

⁵ Carl-Axel Torén, "Om Olof Torén, hans färder till Kina och Indien såsom skeppspredikant samt om växtsläktet *Torenia* L.", *SLÅ* 1953, 21–27.

⁶ Christopher Henrik Braad, *Berättelse om resan med skeppet Hoppet under capitaine Fr. Pettersons commando [1748–1749]* (UUB, X 390). Efter fyra resor till Indien och Kina drog

sig Braad tillbaka på gården Kårsäter utanför Norrköping, där han bland annat ägnade sig åt att samla bio- och bibliografiska uppgifter om lärda östgötar. Se vidare Erik Naumann, "Christopher H. Braad", *SBL* 5 (Stockholm, 1925), 624 f.; Erik Hamberg, *Olof Knös och 1700-talets lärda samlarkultur*, Gothenburg Studies in the History of Science and Ideas 7 (Göteborg, 1985), 107.

⁷ Olsson 2012, 78.

⁸ Kanslersämbetets för Uppsala universitet arkiv. Föreläsningsdiarier och studentförteckningar. F.1:3 (RA).

⁹ Erik Hamberg, "Linnés 'stjärngossar' och hans undervisning hösten 1747", *SLÅ* 2019, 57 f.

¹⁰ Carl von Linné (pres.), *Noctiluca marina*, resp. Carl Fredrik Adler (Upsaliæ, 1752).

¹¹ *Lärda Tidningar* 21, 1750.

¹² Linné, *Noctiluca marina* (1752), 8.

¹³ Linné, *Systema naturæ* (Stockholmia, 1748), 72.

¹⁴ Linné, *Systema naturæ*, 1:2 (Holmiæ, 1767), 1085.

¹⁵ Linné, *Noctiluca marina* (1752). Linné till Grill 23/5 1752, *The Linnaean Correspondence*, L1419. Se även Arvid Hj. Ugglå, "Några Linné-fynd i uppländska gårdsarkiv", *SLÅ* 1934, 27–30.

¹⁶ Olsson 2012, 197 f., 206 f.

¹⁷ Sacklén 1824, 2:2, 45.

¹⁸ Hallberg & Olsson 2013, 17 f. Kjellberg 1974, 81–85, 186.

- ¹⁹ Hallberg & Olsson 2013, 15 f.
- ²⁰ Kjellberg 1974, 84 f., 179, 186 (Kjellberg har dock här missat att fartyget låg kvar i Kanton ett år och avreste 1755 med hemkomst 1756). Hallberg & Olsson 2013, 11–18 (karta med ”Prins Carls” seglats på s. 11).
- ²¹ Fältskärer och läkare hade under lång tid olika utbildningar och många läkare, däribland Linné, såg ända fram till 1700-talets slut ned på kirurgernas och fältskärernas verksamhet. En god översikt av utbildningen ges hos Olsson 2012, 11 f. Ett nyligen utkommet arbete är Bo S. Lindberg, *Kirurgernas historia. Om badare, barberare och fältskärer* (Uppsala, 2017), som dock inte behandlar det svenska Ostindiska kompaniets fältskärer.
- ²² Hallberg & Olsson 2013, 19 f.
- ²³ Hallberg & Olsson 2013, 23.
- ²⁴ Adler har i sin journal återgivit vad Rönberg i januari 1754 sade i raljerande ton om honom till en av patienterna, den 18-årige skeppsgossen Carl Lundgren: ”Ja! Jag ser min gosse, du lär komma at skiäras litet här [...] men jag befattar mig icke thermed, du får wänta så länge tils Wettenskaps Academien kommer ner ifrån stan (Surat), han sa, han skulle komma snart tillbaka. Han har mer i månaden han än jag, han kan rätt så godt som jag kika däj i a.....t.” Hallberg & Olsson 2013, 121.
- ²⁵ Christopher Henrik Braad, *Handlingar rörande svenska handelen til Ost-Indien* (UUB, L 185), 10–11.
- ²⁶ Hallberg & Olsson 2013, 96.
- ²⁷ Hallberg & Olsson 2013, 68 f., 72, 98.
- ²⁸ Hallberg & Olsson 2013, 29.
- ²⁹ Hallberg & Olsson 2013, 32 f.
- ³⁰ Ernst Klein, ”Matts Holmers, fiskardräng – ”ostindisk capitain” – godsägare i Roslagen”, *Svenska kulturbilder* 4:7 (Stockholm, 1931), 73. Holmers blev senare befälhavare på ostindiefararna ”Stockholms slott” 1762–1763 och ”Lovisa Ulrica” 1766–1768. Kjellberg 1974, 180 f., 266.
- ³¹ Hallberg & Olsson 2013, 12.
- ³² *Göteborgska Nyheter*, 24/8 1771, 6/6 1772; Olsson 2012, 22.
- ³³ Kjellberg 1974, 206.
- ³⁴ Olsson 2012, 22.
- ³⁵ Olsson 2012, 243 f.
- ³⁶ Alfred Bernhard Carlsson (utg.), *Uppsala universitets matrikel 3* (Uppsala 1925–1946), 247; Roderich Schmidt & Karl-Heinz Spiess (red.), *Die Matrikel der Universität Greifswald und die Dekanatsbücher der theologischen, der juristischen und der philosophischen Fakultät 1700–1821 1* (Stuttgart, 2004), 369; Ivar Seth, *Universitet i Greifswald och dess ställning i svensk kulturpolitik 1637–1815* (Uppsala, 1952), 267. Seth skriver om Trägård att han ”verkade i flera decennier som en trofast men inte särdeles lysande akademisk lärare”.
- ³⁷ Elias Trägård (pres.), *Dissertatio gradualis de linguae latinae contemtu*, resp. Nils Adler (Gryphiae, 1785). I dissertationen framhåller Nils Adler sin farbror kirurgen Nils Adler som en av sina välgörare.
- ³⁸ Sacklén 1824, 2:2, 414 f.; Carl Wilhelm Skarstedt, *Göteborgs stifts herdaminne* (Lund, 1885), 877.
- ³⁹ Adler till Linné 20/12 1754, *The Linnaean Correspondence*, L1843.
- ⁴⁰ Kjellberg 1974, 179.
- ⁴¹ Linné till KVA 15/8 1759, *The Linnaean Correspondence*, L2558. Om Lagerströms betydelse, se Sten Lindroth, *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens historia 1739–1818 1:2* (Uppsala, 1967), 636–639.
- ⁴² Adler till Linné 20/12 1754, *The Linnaean Correspondence*, L1843.
- ⁴³ Linné till Osbeck 24/11 1755, *The Linnaean Correspondence*, L1971.

Summary

Carl Fredrik Adler – a tercentenary

By Erik Hamberg

The year 2020 was the tercentenary of the birth of Carl Fredrik Adler. He was one of Linnaeus's lesser known "apostles", who died far from home. Adler became a student at Uppsala University in 1742, where he studied medicine. His professors were Nils Rosén von Rosenstein and Carl Linnaeus. In January 1748 he entered the Swedish East India vessel "Hoppet" ("The Hope") as a second barber-surgeon, assistant to the barber-surgeon Carl Diedric Engelhart. Their task was to take care of the crew, their illnesses and injuries during the long voyage. "Hoppet" was destined for Canton in China and after a safe journey the ship was back in Gothenburg in July 1749 with Chinese merchandise. After his return to Sweden, Adler continued his studies at Uppsala university. In June 1752 he defended an academic dissertation with Carl Linnaeus as preses, titled *Noctiluca marina*, which treated the phosphorescence of the sea.

In April 1753 Adler joined the Swedish East India vessel "Prins Carl", now as the first barber-surgeon. The ship was destined to Surat in India and then continued to Canton in China. After a few months at different ports in India, "Prins Carl" anchored at Wampoa outside Canton in July 1754. The vessel then stayed an extra year in Canton, so its return to Gothenburg was delayed until July 1756. During this voyage Adler kept a medical diary, which has been preserved until this day, although some pages are missing. This diary, published a few years ago, describes the diseases and their treatments aboard. Two-thirds of the crew needed some kind of treatment aboard and almost twenty of them died. Adler made two more voyages to China as the first barber-surgeon, in 1759–1760 and also the year after, 1761. Both of these voyages were aboard the ship "Prins Friederic Adolph". On the last of these voyages, Adler died at sea in June 1761.

Being a student of Linnaeus, Adler had the commission to make botanical and zoological collections when abroad. A letter from Adler to Linnaeus, written aboard the ship "Prins Carl" at Wampoa in December 1754, tells us of the various difficulties to make collections for his professor. However, Adler managed to send some specimens to Linnaeus, who eventually was happy to get these.

Författarens adress:

FD Erik Hamberg, Walleriusvägen 9, 752 36 Uppsala. E-post: erik.n.a.hamberg@gmail.com.

JOHNNY STRAND & INGVAR SVANBERG

Siljans fiskar och fiskerier

Utdrag ur Olof Siljeströms avhandling från 1730

I dag när våra livsmiljöer snabbt omvandlas, äger äldre topografiska beskrivningar ett särskilt intresse, eftersom vi via dem kan få en uppfattning om hur äldre tiders landskap, sjöar och vattendrag såg ut. Dessutom ger de en uppfattning om hur fauna och flora förändrats. År 1730 disputerade Olof Siljeström Larsson på avhandlingen *De lacu Siljan* (Om sjön Siljan), dess fiskar och övriga resurser. Preses var professorn i statsvetenskap, Andreas Grönwall (1671–1758). Eftersom i synnerhet uppgifterna rörande fisket i Siljan och omkringliggande vattendrag innehåller en rad spännande detaljer, har avhandlingen refererats i flera äldre fiskeribiologiska och etnologiska arbeten, numera är den dock oftast förbisedd. Avhandlingen innehåller därtill en gratulationsvers på älvdalsmål. Dikten är författad av Reinhold Näsman (1711–1766), uppvuxen i Älvdalen där fadern var präst. Reinhold Näsman ingick för övrigt i den så kallade Reuterholmska resesocieteten som företog Linnés Dalaresa sommaren 1734.¹ Tack vare dikten och de många dalska dialektord och ortnamn som återges har dissertationen därför ådragit sig även dialektforskares intressen. Så vitt vi kunnat finna har den däremot aldrig tillgängliggjorts på svenska. Det finns därför flera skäl till att ge ut skriften i svensk språkdräkt och göra den åtkomlig för en större läsekrets.

Olof Siljeström var född 1700 i Kungsör, Västmanland. Han växte upp i Dalarna där fadern var pastor i Leksand. Därmed var han sedan barnsben väl förtrogen med förhållandena vid Siljan. I herdaminnet heter det om Olof att han 1713 kom till

Upsala Academi tillika med två sina bröder, och woro de alle nog kände för fria seder och dristiga företag. Han arbetade mera och mindre i studierna till 1734, då han omsider war färdig till Magister-gradens erhållande. Fann ock betänkligt, att blifwa prest, som dock skedde 30 Maj 1739, warande då utnämnd till andre Bataljons-Predikanten. Begaf sig efter den föregående ut i kriget, som tyckes ej warit emot hans lynne, men medtog dock hans hälsa så, att då han efter slutadt krig hemreste, blef han död just när fartyget anlände till bryggan i Stockholm 1743.²

Som avsnittet rörande fiskar och fisket i Siljan ådragit sig åtskilliga forskares intresse, och uppenbarligen lästes och refererades av Carl von Linné, Abraham Hülphers³ med flera vill vi här presentera det kapitlet för årsbokens läsare. År 1892 publicerade fiskeribiologerna Rudolph Lundberg och Johan Viktor Wahlberg en artikel där de jämförde förhållandena i Siljan under Siljeströms tid med situationen på 1890-talet.⁴ Vi avser att återkomma med hela avhandlingen, där man bland annat får intressanta ornitologihistoriska notiser och mycket annat av i dag kulturhistoriskt och kulturzoologiskt intresse.⁵ Hela översättningen kommer att publiceras i ett annat sammanhang. För översättningen från latinet står Johnny Strand, medan Ingvar Svanberg svarar för de kulturhistoriska och kulturzoologiska kommentarerna. Den svenskspråkiga texten har med varsam hand redigerats.

OLOF SILJESTRÖM

Fiskar och fisket i Siljan

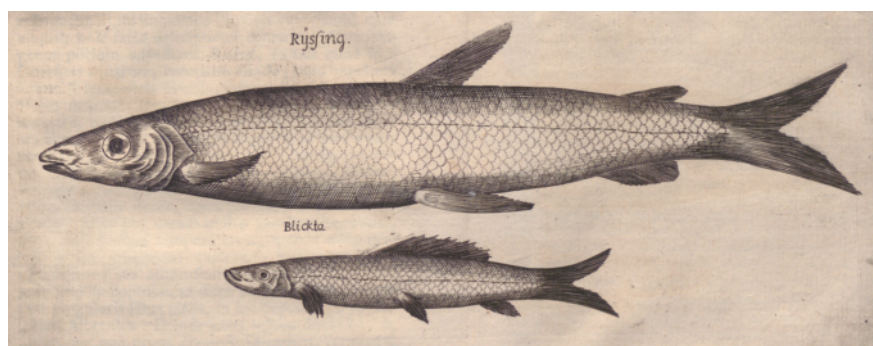
Vad då gäller fiskar, finns det i vår sjö två slags fiskar som knappast fångas i några andra sjöar i vårt nordliga land, med undantag av Orsasjön, men som förekommer i överflöd i Siljan. En kallar vi för *Ryssing* efter *Ryssån*.⁶ Den återfinns inte i några andra vattendrag än i denna *Ryssån*. Vid Mickelsmäss⁷ fångas den sålunda i väldiga mängder, då den lägger sin rom, vilket vi kallar "leker", dels i ryssjor, dels i notar och andra fiskeredskap. Emellanåt händer det vid sommarfisket, *sommarblicktefiske*, vilket vi strax skall berätta mer om, kring *Löfön* och *Lörön* och andra platser, att även *ryssingar* fångas lite varstans. Denna fisk påminner om *Albula*, *sik*, till storleken som en större sill. Till vilket fisksläkte denna skall hänföras överlåter vi till naturforskarna att avgöra, själva nöjda med här presenterade beskrivning.

Det andra fiskslaget kallas för *Blickta*.⁸ Anledningen till namnet är att den särskilt vid klart och lugnt väder kommer i stim i vattenytan och ideligen hoppar upp.⁹ Den förekommer i två arter: efter fångsttiden på sommaren kallas den av befolkningen för *sommarblickta*, den andra kallas för *höstblickta*, då den särskilt under en tid på hösten kommer till människors nytta och gagn i stora mängder. Förstnämnda art *sommarblicktan* liknar den mindre sillen *strömming* och är mycket fetare än den andra som fiskas på hösten. Allt efter olika platser speciella läge och natur älskar den vissa tider och dagar på året, då den fångas i

mycket större mängd. I vikarna kring Morabyn *Vijka* anser sig moraborna ha sin främsta fiskelycka med denna fetare fisk från Johannes Döparens dag¹⁰ till Sankt Olofs dag.¹¹ Vidare vid öarna *Myckelön* och *Löfön* och även nära *Horbäck*, *Skjepphuus*, *Stamnäset*, *Mångnäset* och *Barnäset*, även vid *Sollerön*, bredvid *Kählarnäset*, *Tacknäset* och *Grotbäset*, österut mot *Holarne*, *Söla*, *Gamblegatan*, *Nyvarpet*, *Dragnäset* och *Stamnäset*, slutligen i Orsasjön nära *Långön*, *Krigsön* och *Kumbelnäset* fångas årligen väldiga mängder av denna fisk av de fiskande ortsborna till deras matförråd från tiden vid Sankt Olof till Mickelsmäss. De kallar denna fisk för *Boggans-Blickta*, det vill säga *Bartholomei-Blickta*.¹²

Från Mickelsmäss till apostlarna Simon och Judas dag¹³ upphör emellertid detta fiske helt, främst beroende på att då leker *siken* (Albula). Vid denna tid åter och ända till isläggningen pågår, som vi sagt, *höstblicktefiske* i särskilt stor omfattning. Om mängden av detta fiskslag som fångas i sjöarna *Siljan* och *Orsasjön* varje år kan man få en föreställning genom det enorma antalet tunnor med insaltad och inlagd fisk. De fångas inte med något annat redskap än med *blicktnot*.¹⁴ Dess längd är 50 famnar och höjden 3. Repet med vilket blicktnoten drages, *tåg*, bör vara från båda hållen 400 famnar, och det på grund av vattendjupet, där detta fiskafänge äger rum.¹⁵

Även av *laxfiske* får Siljanborna betydande nytta och vinst. Det finns tre sorters lax: ickefläckig lax, som vi kallar för *blanklax*, eller grå, *grålax*, till vilka förtjänar läggas den lax vars underkäke är böjd och växer ut i en krok och går konstfullt in i överkäken. Den kallas allmänt för *kroklax*. Mindre laxar som ibland går upp i bäckar kallas *örlaxar*. I vår sjö finns det sådana som blir över 16 skålpund.¹⁶ Den vita och grå laxen fångas i älvarna och i själva Österdalälven

Rysing (sik) och blickta (siklöja), enligt De lacu Siljan (1730).

i juli och augusti i fallor uppförda i fallen, så kallade *laxkar*, ibland även med *ljuster* ("liustror").¹⁷ I själva *Siljan* och även *Orsa-* och *Åhlsjön* fångas de nästan hela året med not men med nät mellan *Vattholmskär* och *Rosshagsudden*, över revet *Långbarn* vid Allhelgonahelgostiden, ibland även med betade krokare.

Lupus marinus eller Lucius, *gädda*, förekommer av två slag, *isgädda* och *Ersmissogädda*, och de fångas överallt med olika fiskeredskap. Härmed har i vår sjö fångats gäddor på två, till och med tre lispund.¹⁸

Sik: Albula, finns också av två slag, den mindre siken *grönsik* och den större *djupsik*. I *Invikarne* samlas båda slagen för att leka, den mindre *grönsiken* vid Mickelmäss, den större *djupsiken* fångas med nät på sjöns grund och rev på 20 famnars djup vid apostlarna Simons och Judas helgondag (28 oktober). I *Orsa-* och *Åhlsjön* tages den upp något tidigare och då även med ljuster (liustror).¹⁹

I denna sjö pågår också ett omfattande *abborrfiske*: flodabborren har mörk färg medan sjöabborren har ljusare. I början av månaden maj börjar de leka i älvar och vid sjöstränder.²⁰ Än i dag berättas det att en gång skall även stora braxar (braxnar), Cyprini, ha fångats, men i samband med en tvist som uppstod om fiskeverksamheten upphörde enligt befolkningen även braxenfisket.²¹ Beträffande förutnämnda *blicktor* kan det vara värt att nämna att under en 20-årsperiod, nämligen mellan 1700 och 1720, påträffades inte en enda av dem i Orsasjön. Då Erythropthalmus, *id*, leker i älvar, bäckar och vikar, fångas den i ryssjor och not men även på krok.²² Carassius, *ruda*, har ingen bestämd lektid men är tämligen sällsynt.²³ Däremot är de desto vanligare i tjärnar och närliggande dammar. Cernua fluviatilis, *gärs*, leker vid samma tid som abborren och påträffas nästan överallt.²⁴

Spirinchus, *nors* och *sлом* skiljer sig åt bara till storleken.²⁵ *Blånors*, den mindre av dem är blåaktig i färgen och fångas bara på hösten i vår sjö.²⁶ Den större, *slommen* fångas på våren med not vid Holarne, *Sollerön* och *Nyvarpet* men även i Orsasjön vid *Krigsön* och *Kumbelnäset* och andra platser. En liten taggförsedd fisk, *skietspigg*, är knappast till någon nytta utom möjligen som bete för andra fiskar, men då och då uppsöker de stränderna i stim talrika som agnar.²⁷ Även följande fiskar påträffas här: *mört*, *löjor*, *stäfving*, *årännare*, *harr*, *småsjk*, som fastnar i noter och nät.²⁸ *Harr* ljustras dock ibland vid Österdalälvens stränder.²⁹

Bland fiskar i avsaknad av fjäll kommer främst angilla, *ål*, i åtanke. Den växer upp i otroliga mängder i *Siljan* och övriga sjöar. De fångas mest med krok, ibland i ryssjor och notar.³⁰ Beträffande ålens parning och fortplantning se herr Tisselius' beskrivning av sjön Vättern s. 113 och 114 och herr Geringius' *Dissertatio Medico-Physica de Piscibus*.³¹

Mustela, *lake*, i vår sjö är vida berömd så att den omnämns liksom i ett ordspråk:

Hjälmare Giädda, Siljans Laka, Ulo Lax
Äro bland bästa fiskar uti siögar tags.³²

Vid Trettondedagstiden³³ fångar Mora- och Leksandsbor väldiga mängder av denna fisk inte bara i åar och floder utan även i vikarna vid *Orsnäs*, *Limå*, *Västra Sollviken* och många andra ställen.³⁴ Det sker med dubbla ryssjor mellan två störar under isen. Lagg därtill det lakfiske som ofta brukar bedrivas mitt på sjön med revar och krokar agnade med slomkött. Lakar fångade i *Siljan*, *Orsasjön* och *Åhlsjön* uppnår ofta en vikt av 20 skålpund.³⁵

Lampestra fluviatilis, *nejonöga*, är tämligen sällsynt men påträffas ibland. Om detta erinrade mig den nytillsatte sakellanen i Mora herr Dicander, då han på betad krok fångade ett nejonöga som var en och en halv aln lång.³⁶

En mindre art av nejonöga, som man här kallar för *Lijnåhl*,³⁷ och som gömmer sig i stränderna på Österdalälven har man här blott som bete på krokar. Det finns musslor och snäckor av många slag och andra smådjur i *Siljan*. Vi avstår från att räkna upp dessa och går därmed över till annat.

Noter

¹ Dikten är uppmärksammas i Bengt Hesselman, *Bröllopsdikter på dialekt* (Uppsala, 1937), 197.

² Joh. Fr. Muncktell, *Westerås Stifts Herdaminne* 3 (Upsala, 1843–46).

³ Abraham Hülphers, *Dagbok öfver en resa igenom de, under Stora Kopparbergs höfdingdöme lydande lähn och Dalarne 1757* (Wästerås, 1762), 180, anger inte explicit Siljeström som källa, men tvekan därom lär det inte vara om detta.

⁴ R. Lundberg & V. Wahlberg, "Om sjön Siljan och dess fiske", *Svensk Fiskeri Tidskrift* 1892, 77–94.

⁵ Se Kjell Bylin, *Dalarnas fåglar* (Gävle, 1975), 10.

⁶ *Ryssing*, dialektal benämning på småvuxen sik, *Coregonus lavaretus* (Linnaeus, 1758), vilket Linné också uppmärksammar rörande Siljan, i *Dalaresa*, *Iter Dalekarlicum, jämte Utlandsre-*

san, Iter ad exteros, och Bergslagsresan, Iter ad fodinas (Stockholm, 1953), 34. Rörande Siljans fiskar är det närmast identiska uppgifter ur Siljeström som anges i dalaresan, även om några avvikelser finns. Dalaresan ägnar fisket och lokala fiskbenämningar i landskapet ett särskilt intresse. Siken är en fisk med många namn, något som diskuteras utförligt av Lars-Erik Edlund i "Siken i folklig tradition och dialekt. En studie av folkliga taxonomier och språk i möten", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 2010, 49–80. Se också not 19. Om ryssingfiske, se även Lars Levander, *Övre Dalarnes bondekultur* 1 (Uppsala, 1943), 105.

⁷ Mickelsmässan inträffade den 29 september och var en viktig märkesdag i Dalarna, eftersom vallkullorna då kom tillbaka från fåbodarna.

⁸ I *Dalaresa*, 33, skriver Linné mycket riktigt att "Blikta, Dalekarl. Ifrån siöen Silian, af

Silieström illa upritad, är aldeles Ostrobohn. Muiku och Smolandum småsijk". I Silje-ströms avhandling finns en plansch på *ryssing* och *blickta*. Knut Linaeus skriver i *Delsboa Illustrata* (Stockholm, 1764), 12, att fisken "som i Siljan fångas, och der Blickta kallas, är et och samma slag med vår Byssja", d.v.s. siklöja, *Coregonus albula* (Linnaeus, 1758). I *Fauna svecica* (Stockholm, 1761), 125, anger Linné bland lokala beteckningar för siklöja även "Blikta (Dalekarlis)".

⁹ Tveksam etymologi. Namnet torde snarare vara föranlett av fiskens ljusa färg.

¹⁰ Den helige Johannes döparens dag infaller den 24 juni, då man före kalenderreformen 1953 firade midsommar i Sverige.

¹¹ Olofsdagen infaller den 29 juli. Dagen firas till minnet av av den norske kungen Olav den helige. På Färöarna är dagen numera nationaldag.

¹² Bartholomei dag inträffar den 24 augusti.

¹³ Simon Ivrarens och Judas Tadeus helgon-dag infaller den 28 oktober.

¹⁴ Notfiske på siklöja skildras i detalj i ord och bild av Sigfrid Svensson, "Notar och andra fiske redskap", i Gösta Berg & Sigfrid Svensson (red.), *Gruddbo på Sollerön. En byundersökning tillägnad Sigurd Erixon* (Stockholm, 1938), 300–327.

¹⁵ Svensson 1938, 301, menar att 400 famnar långa draglinor (tögor) skulle motsvara 700 m., vilket han finner osannolikt. I Nordiska museets samlingar finns linor som är 90–100 famnar, d.v.s. 180 m.

¹⁶ Samma benämningar, *blanklax*, *grålax*, *kroklax* och *örilax*, återfinns i *Dalaresa*, 34. Att det skulle ha funnits lax i Siljan är omtvistat, och de lokala benämningarna har bidragit till förvirringen, se David Lundvall, *Fiskar i Dalarna. Förekomst och utbredning* (Falun, 2016), 128–129. I själva verket torde det handla om öring, *Salmo trutta* Linnaeus, 1758. Det kan nämnas att den *örilax* som beskrivs från fåbodstället Grövelsdalen i nordligaste Dalarna den 18 juli i *Dalaresa* (Stockholm, 1953), 66, avser en öring. Om stora öringar i Siljan, se också Arne Bjernulf, *Siljans storöring. Gamla fiskare*

berättar. Dalarnas museums småskrifter 54 (Falun, 1989). 16 skålpund motsvarar 6,8 kg.

¹⁷ Ljuster har använts i älvarna kring Siljan långt in på 1800-talet, se Levander 1943, 64. Se även Pell Algot Eriksson, "Jakt och fiske", i Tapp John-Erik Pettersson & Stig Björklund (red.), *Lima och Transtrand. Ur två socknars historia* 3 (Malung, 1991), 211–212, som behandlar fångst med ljuster i Västerdalarna.

¹⁸ De återgivna benämningarna på gädda, *Esox lucius* Linnaeus, 1758, har de fått efter lektiden, *isgädda* leker vid islossning, *ersmässogädda* efter Ersmässan som firades efter Erik den helige den 18 maj. En lispund motsvarar 8,5 kg.

¹⁹ Linné anför dessa lokala beteckningar på olika sikformer i *Fauna svecica* (1761), 125. Se också *Dalaresa* (1953), 34, där Linné räknar upp *djupsik* och *grässik* som olika sikformer i Siljan. Från Bjursås anges *grönsik* och *småsik*, ibid., 7. Huruvida dessa folkliga benämningar refererar till skilda arter har varit föremål för den iktyologiska forskningen under lång tid. Gunnar Svärdson, "Sikar och siklöjor, inte två men sju olika fiskar", *Svensk Fiskeri Tidskrift* 68 (1957), 58–60, menade att man kan utskilja fem sikarter i Sverige, något som Kai Curry-Lindahl, *Fiskar i färg* (Stockholm, 1966), 117–121, anammat och attribuerat de folkliga namnen till de olika arterna. Även i ett standardverk som Maurice Kottelat & Jörg Freyhof, *Handbook of European Freshwater Fishes* (Cornol, 2007), accepteras att sikarna består av många olika arter. Se vidare K. Østbye, L. Bernatchez, T. F. Naesje, K.-J. M. Himberg & K. Hindar, "Evolutionary history of the European whitefish *Coregonus lavaretus* (L.) species complex as inferred from mtDNA phylogeography and gill-raker numbers", *Molecular Ecology* 14 (2005), 4371–4387. Hur som helst återspeglar de lokala sikbeteckningarna en folklig taxonomi. För sik i dagens Siljan, se Lundvall 2016, 137.

²⁰ Abborre, *Perca fluviatilis* Linnaeus, 1758. Enligt Lundvall 2016, 159, är abborren den vanligast förekommande fiskarten i Dalarna och sannolikt även generellt den talrikaste.

²¹ Braxen, *Abramis brama* (Linnaeus, 1758). Den betecknas som "vanlig" i Siljan, enligt

Siljansbygdens Fiskevårdsförening, www.ifiske.se/fiske-siljan-hela-siljan.htm. Tidigare var braxen en omtyckt matfisk, numera kommer den mera sällan på matbordet.

²² *Leuciscus idus* (Linnaeus, 1758) var tidigare en betydande matfisk, men har numera i stort sett spelat ut sin roll för detta syfte, se Sabira Ståhlberg & Ingvar Svanberg, "Catching basking Ide, *Leuciscus idus* (L.), in the Baltic Sea. Fishing and Local Knowledge in the Finnish and Swedish archipelagos", *Journal of Northern Studies* 5:2 (2011), 87–104

²³ Ruda, *Carassius carassius* (Linnaeus, 1758) förekommer allttjämt i Siljan. Lundvall 2016, 201, menar att samtliga förekomster i Dalarna kan vara resultat av inplantering. Om belägg för ruddammar i Dalarna redan på 1640-talet, se Madeleine Bonow & Ingvar Svanberg, "Rudor finnas öfverflödigt. Fiskdammar vid svenska prästgårdar på 1600- och 1700-talen", *Saga och Sed* 2013 (2014), 118.

²⁴ Gärs, *Gymnocephalus cernua* (Linnaeus, 1758) är allttjämt en vanlig fisk i hela Siljan. I *Dalaresa*, 34, nämns också *giers*. Enligt Lundberg & Wahlberg 1892, 87, kallades den *snorpels* i Siljan.

²⁵ *Osmerus eperlanus* (Linnaeus, 1758), är i mellersta Sverige känd under benämningarna nors och slom, på en del platser betecknar de skillnader i storlek, på andra håll, exempelvis Värmland och Bergslagen, är slom beteckning för arten. I *Dalaresa*, 34, skriver Linné intressant nog om norsen att den där "föga luktar". Norsens doft intresserade Linné och diskuterades i olika sammanhang, se Ingvar Svanberg, "En god del af det fattiga folckets föda om wären". Fångst och konsumtion av nors, *Osmerus eperlanus* (Linnaeus, 1758), i det förindustriella Sverige", *SLÅ* 2014, 147–156. I slutet av 1800-talet var den en matfisk som äts färsk eller torkades, men också användes som agn för abborre och ål, Lundberg & Wahlberg 1892, 91.

²⁶ Beteckningen *blånors* är enligt Daniel Tiselius känd även från Vättern, se Tiselius, *Uthförlig beskrifning öfwer den stora Swea och Giötha siön, Wätter, til des belägenhet, storlek och märkwärdiga egenskaper* (Upsala, 1723), 107. Beteckningen tycks ha haft en viss spridning

och användes även i Vänern, enligt Gustaf C. Cederström, *Fiskodling och Sveriges fiskerier* (Stockholm, 1857), 247. Också här avses väl att den blåaktiga norsen inte är lika stor som den vita. Från senare tid är, enligt excerpter i Dialekt- och folkminnesarkivets samlingar, termen *blånors* även belagd endast från Nederkalix (1955–1971) och Överkalix (1919–1969) i Norrbotten.

²⁷ *Skietspigg* är en nedsättande benämning, som enligt Lundberg & Wahlberg 1892, 87, syftar på småspigg, *Pungitus pungitus* (Linnaeus, 1758). Benämningen skietspigg har emellertid enligt Peter Artedi *Ichthyologia sine opera omnia de piscibus* 5 (Lugduni Batavorum, 1738), 14, även använts om elritsa. Linné noterade i *Dalaresa*, 34, fiskbenämningen *gorquadd* för 'småspigg'. I *Fauna svecica* (1761), 119, upprepar han *gorquadd* som en lokal benämning för småspigg från Dalarna. Enligt Lundvall 2016, 230, förekommer småspiggen bara i ett fåtal vatten i Dalarna, däribland Siljan. Siljeström är det äldsta belägget för arten i landskapet.

²⁸ Mört, *Rutilus rutilus* (Linnaeus, 1758) och löja, *Alburnus alburnus* (Linnaeus, 1758). Med *sträfling* avses den fisk som i handböckerna kallas stäm, *Leuciscus leuciscus* (Linnaeus, 1758). Peter Artedi *Ichthyologia sive opera omnia de piscibus, scilicet: Bibliotheca ichthyologica*. 3 (Lugduni Batavorum, 1738), 5, nämner också strävling från Dalarna. I *Dalaresa*, 34, anges också *strävling*. *Årännare* är enligt Lundberg & Wahlberg 1892, en annan dialektal benämning för stäm. Om stämmens nutida förekomst i Dalarna, se Lundvall 2016, 206–208.

²⁹ Harr, *Thymallus thymallus* (Linnaeus, 1758), har gått starkt tillbaka i Siljan, bland annat på grund av kraftverksbygge som hindrar dess framfart. Siljansbygdens fiskevårdsförbund betecknar den som "sällsynt". För en utomordentlig diskussion rörande harr i Dalarna, se Lundvall 2016, 116–119.

³⁰ Ål, *Anguilla anguilla* (Linnaeus, 1758). I Dalarna har ål historiskt förekommit i stora delar av länet något som enligt Lundvall 2016, 232–235, äldre källor vittnar om. Under 1900-talet har skett omfattande utplanteringar av ål i Dalarna. Den finns fortfarande i Siljan.

³¹ Daniel Tiselius, *Uthförlig beskrifning öfver den stora Swea och Giörha siön, Wätter, til des belägenhet, storlek och märkwärdiga egenskaper; samt anmärkningar och berättelser, om några uthi och omkring siön belägna öjar, nääs, berg och strömar; med mera, som wärdt är at i ackt taga* (Upsala, 1723) och Gabr. Geringius (resp.), *Disertatio medico-physica de piscibus*, pres. Lars Roberg (Upsaliae, 1727).

³² Liknande ramsor som prisar vilka sjöar som ger den bästa fisken finns belagd i flera varianter, se Ingvar Svanberg, *Havsråttor, kuttluckor och rabboxar. Folklig kunskap om fiskar* (Stockholm, 2000), 96–97.

³³ Trettondagstiden, d.v.s. runt 6 januari.

³⁴ Lake, *Lota lota* (Linnaeus, 1758), har varit en betydelsefull fångstfisk i Övre Dalarna. Om lakfiske, se närmare Levander 1943, 92. Lakfisket skedde vanligen vintertid, se också Svensson 1938, 319. Se också Gösta Berg, "Fiske och jakt", i Tapp John-Erik Pettersson (red.), *Mora. Ur Mora, Sollerö, Venjans och Våmbus socknars historia 1* (Mora, 1984), 243–274.

³⁵ 20 skålpund motsvarar 8,5 kg. Enligt Lundberg & Wahlberg 1892, 91, vägde de största

fångade lakarna i slutet av 1800-talet blott 6–10 skålpund, d.v.s. 2,5 till 4,25 kg.

³⁶ Flodnejonöga, *Lampetra fluviatilis* (Linnaeus 1758). Omnämns också i *Dalarresa*, 34. Först 1971 kunde dess förekomst i Siljan säkerställas och vid en inventering sommaren 2009 fann man bevis för att den fortfarande finns i sjön, Lundvall 2016, 106.

³⁷ *Linål* betecknar i själva verket larvstadiet av flodnejonöga. Benämningen linål har den fått för att den ofta förekom i vatten där rötning av lin försiggick, och t.o.m. Linné betraktade den som en särskild art, och följaktligen försåg den med ett eget vetenskapligt namn, *Ammo-coetes branchialis*. Linné noterade benämningen linål från Dalälven. Även i Danmark har den kallats *hørål* (hør = lin). Från Älvdalen och Malung är benämningen *hampål* känd, vilket antyder motsvarande förekomst i vatten som användes till hamprötning. I Värmland kallades den *sandödla* och *etterål*, medan benämningen *gälnejonöga* upptecknats vid Tidaholm, se Svanberg 2000, 71.

Summary

Fishes and fisheries of Lake Siljan

Excerpts from Olof Siljeströms dissertation 1730

By Johnny Strand & Ingvar Svanberg

In 1730, a dissertation about Lake Siljan was published in Uppsala. The respondent was Olof Siljeström and deals with the landscape and lakes and their fauna in and around Lake Siljan. In the chapter about fish he deals with several species, and discusses in detail how they were captured. The dissertation is of great interest for anyone interested in fishbiology and cultural zoology. This article is a translation of the chapter dealing with the fishes in Lake Siljan.

Utgivarnas adresser:

Johnny Strand, Mellby 212, 454 94 Brastad. E-mail: strand.johnny@telia.com; FL Ingvar Svanberg, Institute for Russian and Eurasian Studies, Uppsala University, Box 514, SE-751 20 Uppsala, Sweden. E-mail: ingvar.svanberg@ires.uu.se.

KJELL DANELL & INGVAR SVANBERG

Nattwaka – ett spök- eller dialektord för tallbit, *Pinicola enucleator* (L., 1758)

Naturforskaren Sven Nilsson var en av de tongivande stiftarna av Jägare-Förbundet, som senare blev Svenska Jägarförbundet. I sin korrespondens år 1830 med bergsrådet Carl Magnus af Robson om stadgarnas utformande var Nilsson mycket angelägen att bland annat införa att "Hwarje Ledamot är anmodad att föra anteckningar öfver allt det han, under sina jagter och vandringar, finner anmärkningvärdt beträffande djurs och foglars wistelseort, lefnadssätt, instinkt och hushållning." Dessa skulle senare insändas till förbundet för eventuell publicering i *Tidskrift för Jägare och Naturforskare* 1832–1834. Särskilt framhölls: "Hwar kläcker sidensvansen. Ett bo med ägg af denna fogel, samt hane och hona skjutna invid boet önskas högeligen för Riksmuseum. Äfwen önskas ägg och bo till Lafskrikan (*Garrulus infastus*), Domherren (*Pyrrhula vulgaris*) och Nattwakan (*Corythus Enucleator*)."¹ Sven Nilsson, som 1828–1832 var verksam vid Naturhistoriska Riksmuseet, var mån om att få jägarna att bidra till museets samlingar. De skulle på så vis stötta den zoologiska vetenskapen. I och med bildandet av Jägare-Förbundet såg han en möjlighet att få uppgifter och material från hela landet. Särskilt lappmarkens fåglar var fortfarande en bristvara i samlingarna. Lavskrika och domherre är beteckningar vi alltjämt känner igen. Men vad döljer sig bakom benämningen *nattwaka* för tallbiten? Märkligt är att Sven Nilsson över huvud taget väljer den som enda svensk beteckning. Tallbiten häckar i nordliga barrskogar, men under invasionsår syns den i hela landet.

Den som på allvar började teckna ned folkliga fågelbenämningar i Sverige var Linné. I första upplagan av *Fauna svecica* (1746) anger han att den fågel vi i dag refererar till som *tallbit* på rikssvenska, och vetenskapligt går under benämningen *Pinicola enucleator* (L., 1758), kallades *Swensk Papegoja*, *Tallbit*

och *Parisfögel*.² Vi får emellertid inte veta något om vilka källor han hämtat benämningarna från. I 1761 års upplaga har ett västerbottniskt namn tillkommit, nämligen *Natt-Waka*, det vill säga den benämning som Sven Nilsson använder i sitt brev från 1830. Linné uppger också att arten har "Habitat in Westrobotnia".³ År 1810 avskildes Norrbotten från Västerbotten vilket gör beteckningen "Westrobothnia" tvetydig om man saknar årtalsuppgift på fynden.⁴

Sannolikt härrör lokaluppgiften hos Linné 1761 från en artikel av juristen Anders Schönberg (1737–1811), publicerad i Vetenskapsakademiens handlingar 1757. Schönberg skriver att han hört att den även kallas *nattvaka*, men vet ej orsaken därtill. En sammanfattning av artikeln publicerades också i *Lärda Tidningar* 1757, sannolikt av Linné själv. Där heter det att den kallas *tallbit* eller *nattvaka*, men inget om proveniens.⁵ Schönberg var född i Östervåla, nordvästra Uppland, och det var för övrigt hans far, Anders Schönberg (1689–1759), som sålde säteriet Hammarby till Linné 1758. Ett odaterat förmodat brev eller skrivelse, bevarat i Linnean Society, innehåller en detaljerad skötselbeskrivning av tallbiten som burfågel, författad av Schönberg, men anger ingen annan svensk benämning än "svensk papegoja".⁶ Det kan noteras att den i Jämtland födde läkaren Johan Otto Hagström hänсыftar till Schönbergs artikel i ett brev till Linné den 14 maj 1764 med formuleringen "artigt skrifvit om Nattvakan".⁷ Benämningen *nattvaka* används oftast med Linné som angiven källa i en rad handböcker och ornitologiska översikter under 1700- och 1800-talen.⁸

Natt-Waka är en fågelbeteckning som väcker frågetecken. Är det verkligen en lokal benämning på tallbiten? Vi är vana att förknippa beteckningen *nattvaka* med taltrasten, som är en tydligt kvälls-/nattaktiv fågel.⁹ Linné själv använde dock det småländska *klera* för taltrast, ett namn han var väl förtrogen med sedan barndomen och som han exempelvis använder i sin lappländska resa. Berömd är passusen i Lappländska resedagboken när han lämnade Uppsala och efter att på slätten ha lyssnat på lärkan och kommer in i skogen: "en annor emottager oss i skogen med lika stor komplimant, nämligen kleran, *Turdus minor*, vilken då hon på högsta grantoppen spelar för sin käreasta, även låter oss fågna oss därav, ja hon stämmer så högt in med sina diverse toner, att hon ofta mästrar näktergalen, sångarnas mästare".¹⁰ *Svenska akademien's ordbok* anger att *nattvaka*, enligt några äldre belegg, också har använts för näktergal och nattskär.¹¹ Men, är *nattvaka* verkligen en västerbottnisk eller norrländsk benämning på tallbiten, eller är det kanske ett spökord som via Linné letat sig in i fågelhandböcker? Med spökord avser vi ord som finns i hand- och ordböcker men aldrig används i den betydelse som tillskrivits dem.¹²

Tallbit, hane (4) och hona (5), bland domherrar (2, 3) och stenkäck (1). Ur Gustaf Kolthoff och Leonard A. Jägerskiöld, Nordens fåglar (1898).

Folkliga benämningar

Först dock några rader rörande övriga svenska benämningar för arten. *Tallbit* är den benämning som i handbokslitteraturen satt sig som rikssvensk och används, så vitt vi kunnat finna, första gången i 1746 års upplaga av *Fauna svecica*. Enligt Schönberg är namnet det gängse brukliga bland allmogen.¹³ Det torde återspegla uppfattningen att arten, med sin kraftiga näbb, skulle livnära sig av tallfrön. Huruvida allmogen noterat att tallfrön utgör väsentlig föda för arten förblir oklart. Den tycks föredra främst gammal granskog och handbokslitteraturen uppger att tallbiten främst lever på frön, knoppar, skott och bär (rönnbär, lingon och blåbär).¹⁴

Swensk Papegoja är sannolikt ett handelsnamn som fågelfångare i Stockholm och kanske annorstädes använde sig av när de sålde tallbitar som burfåglar.¹⁵ Schönberg skriver att den fått det namnet av Linné.¹⁶ Arten är när den kommer som flyttfågel på vintrarna lätt att fånga och hanens vackert röda dräkt gjorde den säkert mer gångbar på marknaden. Tallbiten var länge en populär burfågel i Sverige. Benämningen *Swensk Papegoja* gjorde fågeln mer exotisk än vad den var. Det samma kan sägas om benämningen *Parisfögel*, som förmodligen är en sammandragning av *paradisfågel*. Exotiserande benämningar användes länge på burfågelmärknaden om grönfink (*Chloris chloris*), som såldes som *svensk kanariefågel*, och snösparv (*Plectrophenax nivalis*), saluförd under beteckningen *paradisfågel*. Handelsnamnen skulle säkert göra fåglarna mera attraktiva på marknaden.¹⁷

Linné återger däremot inte benämningen *dumsnut*, som flera 1800-talsförfattare nedtecknat. Det är föranlett av att fågeln när den anländer i stora flockar österifrån är så orädd att den lätt låter sig infångas. Den fågelkunnige prästen Carl Ulrik Ekström skriver 1828: "Allmogen kallar denna Fogel *Dumsnut*, emedan han är mycket dum och låter fånga sig med ett spö, på hvilket en snara är fästad, som trådes på hans hals".¹⁸ Även *dum-Jöns* och *dummer-Jöns* finns noterat för tallbiten. I Norrbotten är den känd som *dumskalle*, i Hälsingland som *dumbugge* och på flera håll i norra Sverige har den kallats *dumsnut*.¹⁹ Denna oskygghet som tolkades som "dumhet" kunde förstås bli ödesdiger för tallbiten. Olaf Gylling skriver i sin lokalfauna över Västernorrlands län: "När dessa naiva naturbarn först anlände på hösten från Lapplands ödemarker, tro de, obekanta med världens ondskas alla om godt och företagsamma ungdomar mörda dem i stor skala med en snara fäst på ett spö".²⁰

Nattvaka

Benämningen *nattvaka* förefaller märklig och leder lätt till misstanken att det rör sig om en spökuppgift, som uppstått genom ett misstag och sedan traderats i litteraturen. Det är ett ganska vanligt problem när det gäller kulturhistoriska uppgifter rörande växter och djur.²¹ Linné är säkert anledningen till att benämningen finns hos exempelvis 1700- och 1800-talsförfattare, inklusive den inledningsvis citerade Sven Nilsson.

Ett till synes genuint belägg från Västerbotten anges dock av prästen Pehr Stenberg, som i en ordbok sammanställd 1802 har uppslagsordet *natt-vaka*, med uttalsangivelser. Han attribuerar namnet till ”en fågel af en domherres storlek *Loxia enucleator*”. Stenberg skriver att ”[h]an sjunger wäl. Hanen är första året röd mäst hel och hållen, mycket wacker, men förlorar sin fågring första rötmanan, som han öfwerlefwer och blir sedan gul- eller gråbrun. Wis-tas i skogar och blir snart tam”.²² Stenbergs uppfattning baseras på erfarenhet av fågeln hållen i bur. Det är ett välkänt fenomen att röda fåglar måste ha specialfoder för att behålla sin röda färgprakt, vanligen vegetabilier rika på beta-karotin.²³ Även domherrehanen förlorar sin färg när den hålls i bur. Under 1700-talet fick burfåglar också en ensidig kost, oftast alldeles för fettrik, på hamp- eller linfrön, vilket gjorde att de inte blev särskilt långlivade.²⁴

Henning Grahn anger i arbetet *Fåglar i Norsjö* från 2003 *dumsnut* och *nattvaka*, men kommenterar att den senare benämningen är lite svårare att förstå. Inga senare dialektupptecknare i Västerbotten verkar ha fångat upp benämningen *nattvaka*. Förutom Stenberg saknas den i andra dialektordböcker. Däremot anges det av zoologiskt bevandrade författare, förutom Stenberg också i Otto Holms fina översikt över Lövångers vertebratfauna.²⁵ Detta belägg, förutom ovan angivna uppgifter ur litteraturen, som finns i excerptsamlingen till Ordbok över Sveriges dialekter är en uppteckning från Norrbotten redovisat i Norrlands landsmålsförening från 1874.²⁶ Erik Modin anger också ordet *vaku* för tallbit från Tåsjö i Ångermanland.²⁷

Vid våra förfrågningar bland nutida fågelkunniga och förtrogna med dialekterna i Västerbotten och Norrbotten tycks *nattvaka* vara helt okänt.²⁸ Det har till och med förbryllat, rentav betvivlats av flera av dagens ornitologer. Förutom att benämningen tallbit dominerar helt, förknippar de inte tallbiten med att vara en fågel som sjunger på natten, möjligen mycket tidigt om morgonen. Tallbiten är alltså inte särskilt nattaktiv och till skillnad från taltrasten en ganska försynt fågel. Ornitologen Rolf G. Gustafsson, Luleå, uppger i

ett e-brev att de är ”totalt orädda, lugna och har bara några svaga magljud likt ’kurrar’ då man är nära boet. Brushanehonan har liknande lågmälda varningslåten då man är nära boet och ungarna. Har sett, vid annat tillfälle, när lavskrikan plundrar tallbitens bo, de är lika lugna då, endast svaga ’kurrande låten’ och inget ivrigt omkringflygande. Har hört troligen hundratals sjungande och lockande tallbitar under mina runt 2 000 dagar/nätter ute i Sjaunja, Muddus, Kirunaskogarna och många andra platser. De har lugna fina melodiosa sånger och locklåten”.²⁹

Tallbitens lågmälda uppträdande bekräftas också av fågelkännaren Erik Rosenberg.³⁰ Det finns anledning att misstänka att Schönberg via Linné introducerat en spökbenämning i litteraturen. Kanske Stenberg för sin ordbok rentav lånat benämningen från Linné? Om det nu inte finns något annat i fågelns beteende som skulle föranleda benämningen *nattvaka*. Sedan kan ju fågelbenämningen *nattvaka* helt glömts bort. Tallbiten har ett ganska begränsat häckningsområde i norra Sverige, men den är mer allmänt känd för att vissa år flockvis uppträda också i södra Sverige där de plundrar rönnbärsträd med mera.

Om dokumenten från svensk botten är fåtaliga och osäkra förefaller åtminstone *vaka* vara en etablerad folklig benämning för tallbiten i Svenskfinland.³¹ I den finlandssvenska ordboken anges *nattvakå* (Karleby), *nattvakø* (Pedersöre, Purmo, Munsala, Oravai), *-va:kø* (Korsholm), *-va:k*, *-vakø* (Malax, Bergö), *-vakøn* (Petalax), *-va:køn* (Pörtorn, Korsnäs, Närpes).³²

Avslutning

Det är svårt att avgöra huruvida *nattvaka* är ett folkligt namn för tallbiten i norr. Det är troligt att Linné fått det från Anders Schönberg, men hur det kommit att attribueras till Västerbotten är oklart. Benämningen kan mycket väl ha spridit sig i litteraturen via Linné och senare Sven Nilsson. Även Stenberg kan ha snappat upp det direkt eller indirekt från Linné, liksom senare författare kan ha fått det från Nilsson. Uppteckningsmaterialet är också så pass fåtaligt och hålllet i allmänna ordalag att det inte går att utesluta påverkan från litteraturen. Som benämning för tallbit är det nu försvunnet i norra Sverige, och det saknar också innebörd för de som är förtrogna med tallbiten. Det är ingen fågel som ägnar sig åt nattlig sång och den är inte

Tallbit, hane från norra Finland den 26 juni 2009. Foto: Jörgen Wiklund.

störande. Givet detta skulle *nattvaka* för tallbit vara ett spökord som letat sig in i litteraturen och traderats där och inte höra samman med någon folklig kunskap. Tallbiten har också varit en ovanlig häckfågel, men däremot vanlig vintertid under invasionsår, men den är knappast en fågel som allmogen var förtrogen med i nordligaste Sverige. Det som talar för att det ändå skulle vara ett folkligt namn, är förekomsten av *nattvaka* för tallbit i finlandssvenska dialekter, men det är knappast avhängigt dess beteende under sommaren utan snarare avhängigt iakttagelser när fåglarna anlände vintertid. Var det snarare så att *nattvaka* härleddes till betydelsen ”vaka under natten” som finns i J. V. Lindgrens Burträskordbok från 1940.³³ Kanske har namnet uppkommit av att man vintertid såg tallbitarna sitta orädda samlade i träd under natten, kanske vakande över någon resurs? Vi kan också påminna om en strof ur Johan Ludvig Runebergs *Elgskyttearne* (1832):

Ja, så sätter sig lätt bröstrodnande vakan i rönnen,
Säker och trygg, och märker ej der, hur den listige gossen.
Räcker sin tagelbepinnade käpp bland löfven försigtigt,
Innan hon känner sin hals omsluten af snaran, och fåfängt
Flaxar med vingarnes par och söker befria sig åter.³⁴

Noter

Ett stort tack till Lars-Erik Edlund, Umeå, för denna information samt övriga synpunkter. Eva Nyström, Göran Stenberg, Jörgen Wiklund, Kjell Sjöberg och Torsten Stjernberg har vänligen bidragit på olika sätt.

¹ C. M. af Dobsons konceptbok angående Jägare-Förbundets bildande 1830 och framåt. Handskrift. Förvaras hos Svenska Jägarförbundet, Öster Malma.

² Carl Linnaeus, *Fauna svecica* (Stockholm, 1746), 66. *Parijs-foglar* som hölls i fångenskap nämns i en källa redan 1668, se Ingvar Svanberg, ”En märckvärdig Fogelkammare, med allehanda lefvande Svenska Foglar’. Anteckningar om avikultur och äldre voljärer i Mälardalen”, *Uppland. Årsbok* 2013, 70.

³ Carl Linnaeus, *Fauna svecica* (Stockholm, 1761), 81.

⁴ *Norrländsk Uppslagsbok* 4 (Umeå, 1996), 338.

⁵ Anders Schönberg, ”Anmärkningar om svänska papegojan, *Loxia, linea alarum duplici alba* Faun. Sv. N. 176”, *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar* 18 (1757), 139–143. Det kan noteras att vid akademiens sammankomst den 18 juni 1757 remitterades Schönbergs manus till Linné (brevnr L2286), som uppenbarligen godkände det för publicering. Th. M. Fries, *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* 1:2 (Stockholm, 1908), 210. För referatet i *Lärda Tidningar* 1757, nr 59, s. 233, se Ove Hagelin, *Herr Archiatern och Riddaren Linnaeus i Lärda Tidningar* (Stockholm, 2007), 251. Tack till Sven Lord som påmint oss om detta.

⁶ Anders Burius, ”Anders Schönberg”, *Svenskt biografiskt lexikon* 31 (Stockholm, 2000–2002), 747. Skrivelsen av Schönbergs hand, ”Kortt utdrag af de annotationer, jag giordt om åtskilliga slagz foglar, som här blifwit fångade”, återfinns i The Linnean Collection

i The Linnean Society of London, L6378, se linnean-online.org/777773152/. Det är Eva Nyström, Uppsala, som gjort oss uppmärksam på detta dokument och som dessutom haft vänligheten att tillställa oss en avskrift. Den kommer att laddas upp bland Linnékorrespondensen, tillgänglig på Alvin, och har fått numreringen L6378.

⁷ Th. M. Fries, *Bref och skrivelser af och till Carl von Linné* 1:6 (Stockholm, 1912), 461. Brevet har nr L3405.

⁸ Exv. Johan Fischerström, *Utkast til beskrifning om Mälaren* (Stockholm, 1785), 169, n. 2; Sven Nilsson, *Skandinavisk Fauna* 1:2 (Lund, 1824), 360, och senare upplagor; August Emil Holmgren, *Skandinavien's fåglar* 1 (Stockholm, 1870), 291. Även i utländska handböcker återges benämningen, exv. i Philip Andreas Nemnich, *Allgemeines Polyglotten-Lexicon der Naturgeschichte* 3 (Hamburg, 1794), 453, och Thomas Pennant, *British Zoology. Class I, Quadrupeds. Class II, Birds* (Dublin, 1818), 457.

⁹ Ivar Hortling, *Svenska fågelnamn. Försök till tydning av deras innebörd* (Stockholm, 1944), 65, som skriver att taltrasten kallas "Aftonfågel och vaka, nattvaka syfta på att taltrasten sjunger ivrigast om kvällen och långt in på natten". Se också Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok* 2 (Lund, 1939), 1298.

¹⁰ Carl Linnaeus, *Iter lapponicum/Lappländska resan år 1732* I. *Dagboken* (Umeå, 2003), 25. Ljudlänk: <https://www.xeno-canto.org/412888>.

¹¹ SAOB 1946, jfr. Johan Ernst Rietz, *Ordbok öfver svenska allmogespråket* (Lund, 1862–1867), 463 (för nattskärre) och Hellquist 1939, 1298.

¹² Gerard Clauson, "Turkish ghost words", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain & Ireland* 1955, 124–138.

¹³ Schönberg 1757, 140; Linnaeus 1746, 66.

¹⁴ Kai Curry-Lindahl, *Våra fåglar i Norden* IV (Stockholm, 1963), 2a; SLU: Artdatabanken, artfakta: tallbit <https://artfakta.se/naturvard/taxon/102125> (läst 2020-07-05).

¹⁵ Ingvar Svanberg, "Fågelfångare och sångfåglar i allmogemiljö i 1700- och 1800-talens Sverige", *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 135 (2013), 97–110; Nilsson 1824, 363; Wilhelm

Aurell, "Vakteln", *Svenska Familj-Journalen* 16 (1877), 138.

¹⁶ Schönberg 1757, 140.

¹⁷ Ingvar Svanberg, "Deras mistande rör mig så hierteligen". Linné och hans sällskapsdjur", *SLÅ* 2007, 101–103.

¹⁸ C. U. Ekström, "Crams-Fogelfångst med donor", *Tidskrift för jägare och naturforskare* 1833, 711.

¹⁹ Hortling 1944, 26; Ingvar Svanberg, *Fåglar i svensk folklig tradition* (Stockholm, 2016), 140; Lars Faxén, "Invasion av tallbit (*Pinicola enucleator* L.) vintern 1942–43", *Vår Fågelvärld* 1945:4, 26.

²⁰ Olaf Gylling, *Iakttagelser om lokalfaunan i Vesternorrlands län 1885–1897* (Hernösand, 1898), 12.

²¹ Se t.ex. Ingvar Svanberg, "The use of lichens for dyeing candles. Ethnobotanical documentation of a local Swedish practice?" *Svenska Landsmål och Svenskt Folkliv* 324 (1998), 133–139.

²² Pehr Stenberg, *Ordbok över Umemålet* 1. *Inledning, Ordbok*, utg. Gusten Widmark (Uppsala, 1966), 90.

²³ Hans Fisher, "The nutrition of birds", *Avian Biology* 2, red. Donald S. Farner & James R. King (New York, 1972).

²⁴ Ingvar Svanberg, *Siskeburar och guldfiskskallar. Ur sällskapsdjurens kulturhistoria* (Stockholm, 1992), 42.

²⁵ Otto Holm, "Lövångers högre djurvärld", *Lövånger. En sockenbeskrivning* 1, utg. Carl Holm (Umeå, 1942), 93; Henning Grahns, *Fåglar i Norsjö* (u.o., 2003), 34.

²⁶ Institutet för språk och folkminne, Dialekt- och folkminnesarkivet: ULMA 88:31, 2–3. Tack till forskningsarkivarie Eva Thelin för denna uppgift.

²⁷ Erik Modin, *Gamla Täsjö* (Sollefteå, 1916), 22.

²⁸ Ett varmt tack för alla inspel från ornitologer runt om i Sverige.

²⁹ E-brev till Kjell Danell 2020-06-29. Ljudlänk: <https://www.xeno-canto.org/503913>, <https://www.xeno-canto.org/424093>

³⁰ Erik Rosenberg, *Fåglar i Sverige* (Stockholm, 1972), 377–378.

³¹ Hortling 1944, 25 f.

³² Peter Slotte, *Ordbok över Finlands svenska folkmål* 4 (Helsingfors, 2007).

³³ J. V. Lindgren, *Ordbok över Burträskmålet* (Uppsala, 1940), 99.

³⁴ Johan Ludvig Runeberg, *Elgskyttarne. Nio sånger* (Helsingfors, 1832), 61–62.

Summary

Nattwaka – a ghost- or dialect word for the pine grosbeak, *Pinicola enucleator* (L., 1758)

By Kjell Danell & Ingvar Svanberg

In his *Fauna svecica* (1761), Carl Linnaeus mentions several dialect names for pine grosbeak, *Pinicola enucleator*. However, only for one of them is the provenance stated, namely *nattwaka* ('night vigil'), i.e. Västerbotten (which before 1810 covered both Västerbotten and Norrbotten). The word is unknown among today's dialect speakers, and for local ornithologists the name makes no sense. It is sparsely recorded in dialect lists, and it could have been influenced by earlier literature. The form *vaka* ('vigil') is found from some places in northern Sweden. Among Swedish-speakers in Finland, however, the word is recorded, especially from Ostrobothnia. Whether it has been a dialect word in northern Sweden is, however, still unclear, but discussed.

Författarnas adresser:

Professor emeritus Kjell Danell, Institutionen för vilt, fisk och miljö, Sveriges lantbruksuniversitet, Umeå, 90183 Umeå. E-post: kjell.danell@slu.se; forskare Ingvar Svanberg, Institutet för Rysslands- och Eurasienstudier, Uppsala universitet, Box 514, 751 20 Uppsala. E-post: ingvar.svanberg@ires.uu.se.

Smärre meddelanden

Recensioner och anmälningar

Linneana

NOT ONLY FOR CHILDREN? There are quite a number of books for children on Linnaeus. Most widespread in Sweden is the two-volume set written by Inga Borg with illustrations by Fibben Hald, *I naturens riken* (see Gunnar Eriksson's fine essay "Barndomens botanik" in *SLÄ* 2015, 7–34). Quite of a sudden, however, Linnaeus seems to have become dangerous not because as we often are told of his sexual system, but because of possible racist implications in *Systema naturae* (see this issue of *SLÄ*). Thus, recently a group young scientists elected by Royal Academy of Science in Stockholm publishing a book on science for young people chose to exclude Linnaeus from his initial place as *a persona non grata*.

Last autumn Karen Magnuson Beil published her book entitled *What Linnaeus saw: A Scientist's Quest to name every living thing* (Norton young readers, 2019) showing a different confidence in her readers, teenagers aged ten to sixteen years. Karen Magnuson Beil's clear message to her young readers is to observe nature, the world and who we are. She is fascinated by detail, to see *maxima in minimis* in the Linnaeus story. Not restricted by chronology, she starts off with Sjubbb, finding in Linnaeus's description of his *Ursus lotor* full of entertaining detail. She dwells on the *paradoxa* group of fabulous beasts that Linnaeus wanted to exclude from *Systema naturae* making a point that he himself was not free from "vulgar errors". She clarifies how the sexual system worked and explains the background of the binomial nomenclature, analyzing the dissertation *Pan suecicus* (1749), following the route of William T. Stearn, she further dwells upon Linnaeus's paper technology revealed by Staffan Müller-Wille and Isabelle Charmantier. All in all she gives much space to recent Swedish as well as foreign scholarship. Coming to the classifying man she does not hesitate – like the group of young scientists above – to give it a full discussion.

Coming to an end we meet the old man and family father at Hammarby with students. Seven are portrayed, Forsskål, Löfpling, Kalm, Rolander, Solander, Sparrman and Thunberg. One of them, Kalm, explored North America, thus given more space than the others. The book rounds off with a time line, glossary, note section, list of sources and extensive index. Something similar would be very rare in Swedish children's books thus making it valuable reading also for grown ups. There is much labor behind this rather short but very comprehensive biography, mainly focusing on Linnaean science and keeping up with recent research. In Acknowledgements no less than c. 75 persons are given thanks. Magnuson Beil characterizes on page 109 Linnaeus as "Enthusiastic. Passionate. Persistent. A clear communicator. Obsessive about tiny details, yet capable of seeing the big picture. Confident – though, some said, to the point of being egotistical and arrogant. A workaholic. Plus, there was no denying that he possessed one trait especially helpful in bringing people around – charisma." True – and qualities that obviously have inspired Karen Magnuson Beil.

Gunnar Broberg

BOTANIKENS GRUNDVALAR (*Fundamenta botanica*), i översättning av Telemak Fredbärj, har kommit i nytryck 2020 i Linnésällskapets serie Valda avhandlingar av Carl von Linné, nr 51. Verket som gavs ut 1736 i Amsterdam kom i nya upplagor 1740 och 1741. Botanikens fundament består av 365 aforismer i tolv kapitel, lika många som dagarna och månaderna på året. Hela verket går ut på att bestämma reglerna och grundvalarna för den vetenskapliga botaniken, att lägga en grund för det rätta sättet att indela växterna. Själv benämner han sig som "sexualist" som uppdelar blommorna efter könsorganen. Han ämnar framlägga en naturlig metod som motsvarar hur Gud inrättade världen. Botanikens grundval är klassifikation och namngivning. Verket fångar Linnés systematiska tänkande, med den kända aforismen: "Botanikens Ariadne-tråd är systemet, utan vilket kaos råder."

LINNÉ I NORRA DALARNA. Linnés Dalaresa som företogs sommaren 1734 tillsammans med sju unga studenter gick ner i underjorden och upp på höga fjälltoppar. Var och en av medresenärerna hade sina specifika uppgifter, Claes Sohlberg botaniker, Eric Emporelius zoolog och Reinhold Näsman geograf. Carl själv sammanfattade resdagens observationer och dikterade, medan Carl

Clewberg antecknade. I häftet *Med Linné i norra Dalarna – 1734 och nu. Grövelsjön, Idre, Särna, Älvdalen* (2020) vandrar Anders Ejdervik i Linnés fotspår. Utdrag ur Linnés Dalaresa från tiden 10 juli–2 augusti 1734 kompletteras med nutida förhållanden i Älvdalens kommun. Landskapet har präglats av sina industrier, lietillverkning, porfyr och myrmalm, blästror och skogsbruk, liksom sina fjäll och skogar. Här ligger Hykjeberget – Fulufjället och Njupeskar som visserligen inte besöktes av Linné – men också Stadjan som Linné besteg den 16 juli, varifrån han såg en vacker utsikt medan han vilade en liten stund. I dag har det växt fram en hel friluftsimndustri med fjällanläggningar som Himmelfjäll, Idre fjäll och Fjätervålen, fjällhotell och sportstugor.

Linné fortsatte vidare till Grövelsjön, numera en välkänd fjällstation, där han den 19 juli utbrast: ”Om någorstades i världen ges härligare prospekt, har man visserligen den på fjällen.” Färden fortsatte sedan vidare in i Norge för att bland annat studera kopparhanteringen i Röros. Under tillbakaresan bestogs Svucku den 27 juli, som ger den förtätade, linneanska stämningen av dramatik och storslagenhet: ”brantheten, höjden och stenrosen på rösen hulpos åt att tvätta svetten ur en trött och strävande kropp”. De kom omsider upp på spetsen av berget där de hade en makalös utsikt över hela fjällen. Men svarta moln tornade upp sig i öster: ”Denna svarta och dödslika himmel hotade oss, som uppå den bara höga klippan stodo, med blix, knall och dunder som på alla sidor om oss hördes.” Linnés reseanteckningar lästa medan man färdas genom nutidens landskap ger en sällsam kontrast mellan då och nu, liksom spänner en båge över tiden, mellan flottning och timmerbilar, enkla husrum och moderna fjällstugor. Fjällen, vyerna, vattnet och skogarna ger ännu en glimt av vad Linné en gång såg.

HEMMA HOS LINNÉ. I en av sina självbiografier skriver Linné om sina bedrifter: ”Ingen naturkunnig har gjort flere observationer uti naturen ... Ingen har varit större Botanicus äller Zoologus ... Ingen skrifwit flere wärk, nåttare, ordentligare, af egen experience / Ingen så totalt reformerat en hehl science och gjort en ny epoche ... Ingen blefwet mer namnkunnig öfwer hela werlden” (*Vita* III, 146 f.), och så fortsätter den självförhärlikande presentationen av den egna personen ytterligare ett antal rader. Linnés *Vita* är ett tydligt exempel på hur en människa försökte skapa bilden av sin egen person, uppenbarligen för att visa sin duglighet och framgång.

Annika Windahl Ponténs avhandling i idé- och lärdoms historia, *Kiär hus-tru, wackra barn, bodde i ett palais. Identitet och materialitet i hushållet von*

Linné (Uppsala universitet, 2020) försvarades den 15 maj 2020 vid Uppsala universitet. Avhandlingen syftar till att visa hur identitet uttrycks i Linnés hushåll, vilken bild han ville skapa av sig själv, sin familj och sin vetenskapliga gärning. I denna ansats förlitar sig avhandlingsförfattaren inte endast på skrivna källor, som hans egna självbiografier, brev, resedagböcker och föreläsningssanteckningar, utan tar sig an den konkreta rumsliga och materiella kontexten, och hur denna användes och var uttryck för den egna identiteten. Därmed intresserar sig Windahl Pontén för föremål, möbler, kläder, byggnadernas rumsindelning och andra materiella och rumsliga förhållanden, och breddar studien också till mer sällan använt material inom idéhistoria, som kvitton, kvittensböcker, mantalslängder med mera. Det är här något av Windahl Ponténs främsta bidrag ligger, att uppmärksamma även det materiella och rumsliga som betydelsebärande, inte bara hur Linné tänkte utan också hur han levde i praktiken. En del av avhandlingens mer systematiska datainsamling (ur mantalslängder, Uppsala universitets räkenskaper och Vita-texter) har tyvärr inte tagits med i den tryckta avhandlingen, men finns att hämta i en digital databas, <https://doi.org/10.5878/3e9t-0503>.

Ett par analytiska begrepp har lagts till den annars empiriskt grundade framställningen, begreppet "persona", men också betraktandet av materialiteten som en performativ praktik. Det linneanska hushållets artefakter och handlingar framställs som performativa praktiker som formerar identitet. "Persona" används omväxlande med andra uttryck som roll, mask, identitet och självpresentation. Med begreppet följer också vissa analytiska begränsningar. Studien fokuserar således på förhållandet mellan personlig identitet och materialitet, hur vetenskaplig "persona" formerar individen Linné, och ansluter därigenom till vår tids intresse och upptagenhet vid den personliga, individuella identiteten och hur den skapas och manifesteras, snarare än de grundläggande materiella, ekonomiska och sociala faktorer som formar människors vardag.

Avhandlingens undersökningsperiod är från mitten av 1730-talet fram till 1783, det vill säga från förlovningen med Sara Lisa till sonen Carl den yngres död. Över denna tidsperiod undersöks hushållets materiella status, hur dess föremål, möbler och kläder speglar olika praktiker som ger uttryck för identitet och status. Det handlar om hur det linneanska hushållet organiserades, om tjänstefolk och besökare. Uppskattningar av hushållets storlek sker genom att utnyttja mantalslängderna för akademistaten. I hushållet Linné bodde förutom familj och tjänstefolk även studenter och informatorer, som mest 12 personer. Under åren 1742–1777 hade sammanlagt 25 drängar och 81 pigor

tjänst hos Linné. Ett större tema i avhandlingen är undersökningen av kläder och textilier, om mans- och kvinnokläder som användes av medlemmarna inom familjen. Kläder tolkas i det här sammanhanget som sociala signaler som markerar status och social tillhörighet. För medlemmarna i hushållet Linné gällde det helt enkelt att klä sig ståndsmissigt.

Windahl Pontén är som bäst när hon ger sig in i detaljerade studier av den materiella kulturen och utnyttjar för Linnéforskningen sällan brukade källor, som skraddarkvitton och bouppteckningar. Här vittnar avhandlingen om gedigen sakkunskap. Som exempel kan ges hennes omtolkning av ett sidentyg till en grå lystringsklädning i Linnés bouppteckning. På Linnés Hammarby förvaras en rock med armväst av just det tyget. Sidentyget har en Stockholmstämpel med året 1740, vilken tidigare har tolkats som en hallstämpel, varvid Linné då följaktligen måste ha köpt tyget efter 1740. Windahl Pontén presenterar i stället en annan tolkning. Stämpeln innebär inte att tyget är tillverkat i Stockholm, utan har i själva verket tillverkats utomlands, vilket har sin förklaring i att en ny lag infördes 1740 om beskattning av sidentyger.

Avhandlingen behandlar andra aspekter av det akademiska hushållet, om inkomster och konsumtion. Själva rumsligheten i det linneanska hemmet analyseras, den verksamhet som skedde i huset i Uppsala, hur Linné tog emot studenter och vilka sysslor som utfördes i de olika rummen. På andra våningen skedde undervisningen, som trots sin lägre takhöjd var den offentliga våningen. Ett givet källmaterial är Linnés texter av självbiografisk karaktär, där han med egna ord skapar bilden av sin egen person eller oavsiktligt avslöjar sig själv. Som 1700-talsmänniska levde han på världens scen. I ett brev till vännen Abraham Bäck knyter han an till världen som en teater: ”så spelar werlden sin roll”, skriver han. Linnés självbiografier, *Vita* I–V, är naturligtvis ett material att ösa ur för att komma åt Linnés självpresentation och hur han placerade in sig själv i det sociala sammanhanget. Windahl Pontén räknar till 380 namn i levnadsbeskrivningarna, som hon indelar efter deras egenskap av patron, klient, kollega eller som tillhörande familjen. Det smått komiska i Linnés besatthet i att ordna och klassificera allting, som också avslöjar hans upptagenhet vid den egna personens placering i den vetenskapliga världen, är den befälsordning för botanister som Linné presenterar i *Vita* III. Det är en fullständig rangrulla med militära grader, från den främste av dem alla, general Linné, ned till den lägste fältväbeln Siegesbeck.

I ett avsnitt analyseras porträtt på Linné och medlemmarna i hans familj, som Hoffmans klassiska målning av den unge Linné i lappdräkt, Scheffels

bröllopsporträtt, de kända porträtten av Roslin och Krafft, till Forsslunds professorsporträtt av Linné den yngre i den nationella dräkten. Här skönjer Windahl Pontén en förändring av självpresentationen från en informell till en mer formell stil, varefter personens meriter betonas alltmer i förhållande till börd. Ett särskilt kapitel ger sig in på mer klassiska idéhistoriska teman, där avhandlingsförfattaren använder sig av Linné den äldre och den yngres föreläsningsanteckningar i dietetik, som ger inblickar i deras tankar om lyx, nytta och hälsa, vad som är naturligt och onaturligt. Linné ställde sig i allmänhet kritisk till lyx, som kunde inverka skadligt på hälsan. Linné den yngre talade om vanan och naturen i sina dietetikföreläsningar. Måttligheten är en dygd.

Windahl Pontén visar i sin avhandling hur det linneanska hushållet är i linje med den samtida elitens konsumtion, men uppvisar samtidigt specifika praktiker som utmärker ett professorshushåll, som undervisning av studenter och vetenskaplig verksamhet och korrespondens. Under Linnés tid sker en förändring av den akademiska ståndspersonen, från en äldre tids ideal för lärda och adelsmän till en nyare tids samhällstillvända nytta, från det informella till det formella, från börd till merit. Hushållet är likt en infrastruktur för att bedriva vetenskaplig verksamhet, en miljö där vetenskap blir till, som Windahl Pontén sammanfattar: ”Linnés karriär utspelar sig till stora delar i ett hushåll där det finns en hustru, barn, pigor och drängar, blommiga kat-tuntäcken och gula stolar, där sammetsrockar finns i garderoben och konterfej på väggarna och där porslin med linneblommor beställs från Kina inte bara en, utan två gånger.” (207) Hushållet var en förutsättning för att Linné skulle bli den berömda vetenskapsmannen.

David Dunér

Linneaner

MOT SLAVERIET! London den 30 maj 1788, Anna Johanna Grill antecknar i sin resedagbok (utg. 1997): ”Hos min Bror var till middagen Wadström och Sparrman; den förre tänker och talar intet om annat än slafhandelns afskaffande, som nu ligger Svedenborgiare starkt om hjertat och har blifwit en parlaments sak.” (46) De sitter hos svenske generalkonsuln och delägaren i den mäktiga handelsfamiljen Grill. På sin europeiska bildningsresa 1776–1777

hade Anna Johannas make Adolph Ulric haft den talträngde Carl Bernhard Wadström som preceptor. I London bor de hos Claes Grill, generalkonsul och en av grundarna av British and Foreign Bible Society. Swedenborg själv hade utnyttjat handelshuset Grill under sina resor från Holland och England. Och så Wadström som var upptagen av slaveriets avskaffande. En middag som det borde ha varit spännande att övervara.

I en färsk symposievolym *The moment is now. Carl Bernhard Wadström's revolutionary voice on human trafficking and the abolition of the African slave trade* (Swedenborg Foundation, 2019), red. Anders Hallengren, möter vi Wadström 1790 då han står inför The House of Lords och bland annat får svara på frågan om "the capacity of the Negroes". Wadström svarar: "I consider their understanding as not yet being fully improved, but is as capable of being in all respects brought to the highest perfection, as those of any white civilized nation." Och utfrågarna fortsätter: "What opinion did you form of their temper and disposition?" Varvid Wadström ger till svar: "They were honest and hospitable, and I had not the least fear in passing often days and nights quite alone with them; and they shewed me all civility and kindness, without my ever being deceived by them".

Samtidigt med Wadström vittnar inför House of Parliament Anders Sparrman, alltså Linnélärjungen som rest med James Cook till Antarktis och Polynesien, som vid hemkomsten blev intendent för Vetenskapsakademiens samlingar, besökte Senegal med Wadström, ville grunda en swedenborgsk koloni i Sierra Leone, tjänstgjorde som fattigläkare i Stockholm, skrev om animal magnetism, och kom starkt försenad äntligen ut med andra och tredje delen av sin resa med James Cook. Sparrman har seglat upp som en av Linnés intressantaste lärjungar, bland annat genom en biografi skriven av Per Wästberg.

I sitt verk om slaveriets historia lyfter Dick Harrison med rätta in Wadström som sin följeslagare i sitt verk om detta helvete. Wadström var bördig från Norrköping men levde som kosmopolit. Norrköpingssamfundet Pro fide et christianismo ville civilisera afrikanen, ingjuta kristendom och lära ut hantverk och handel. Abolitionist blev han under inflytande av Swedenborgs förklaring av Bibeln. Särskilt mycket är inte skrivet om honom. I *Personhistorisk tidskrift* för 1915 redogör Erik Wilhelm Dahlgren utförligt för hans publicerade arbeten. Ellen Hagen som var ättling skrev en biografi om honom på 1940-talet. En gata är uppkallad efter honom i Norrköping

The moment is now är ett mycket välkommet bidrag till förståelsen av hans idévärld. Tretton forskare har samlats vid en konferens i London. Boken inne-

håller bland annat en uppsats av Ronny Ambjörnsson som i sin utopiforskning behandlat Wadström: men framför allt här dröjer vid den finländske alkemisten August Nordenskiölds fascinerande öde. Han uppfattades som så farlig att han inte fick lämna Stockholm och sattes under bevakning när han tog sig en simtur. Fredrik Thomassons bidrag om den svenska debatten om slaveri och kolonialism i slutet av 1700-talet anknyter till hans pågående forskning om Saint-Barthélemy. Jane Williams-Hogan från Swedenborg College i Bryn Athyn utreder religionsstiftarens inspiration på Wadströms plan för kolonier i Afrika. Klas Rönnebeck vänder sig i en av de tyngst vägande uppsatserna mot Marie Louise Pratts alltför löst uppbyggda "anticonquest"-teori. Robert W. Rix skriver insiktsfullt om William Blakes "The little black boy".

Man får mycket men önskar förstås mer om till exempel Wadströms tvåbandsverk *An essay on colonization particularly applied to the western coast of Africa* (1794–1795). Det hade också varit intressant att följa honom under de franska åren. Dahlgrens förteckning anger att i januari 1799 annonserar den sammanslutning som Wadström ledde om musik komponerad av "Negrer och mulatter". Hur lät det? Hur förstod man musiken? Nu blev inte konserten av, Wadström dog den 15 april 1799. Och vad stod i hans bibliotek, varur han donerade 1 400 titlar till Norrköpings skolor? Framförallt hur förhöll han sig till franska revolutionen? Frihet, jämlikhet och broderskap – men så blev det väl inte riktigt. Revolutionen ledde till blodigt krig, snarare alltså förtryck, jämt elände och mordredskap.

Här är kanske inte rätt tillfälle att plädera för ett forskningsprojekt i sammanhanget. Det finns mycket att gå vidare på. Det vore på tiden med ett rejält forskningsprojekt kring svensk rasismhistoria, om enskilda personers förhållningssätt och periodernas idéklimat. Bara kring 1790-talet kan man peka på ett halvdussin värda fortsatt undersökning. Till hjälp finns bland annat Natalie Zemon Davis uppsats om "Stedman's Suriname book in Sweden", i *Vänskap över gränser. En festskrift till Eva Österberg* (2007), som inte minst lyfter fram Samuel Ödmanns skrifter och översättningar och resande linneaner.

Och Carl Fredrik Hornstedt (se *SLÅ* 2008, 219 ff.), fridsam lektor 1782–1786 i Linköping där han var lärare till Jöns Jacob Berzelius. Sedan gav han sig ut på ostindieresa som läkare under vilken han friköpte slaven Ali, som han behandlade som en jämställd. Sitt motto hämtade han från Robespierre: "det högsta väsendets enda sanna präst är naturen, dess tempel är universum, dess gudstjänst moralen." Hornstedt kallar sig världsmedborgare, ville följa med Sparrman till Sierra Leone och gav sin son namnet Clas Ali.

Peter Panah och Carl Bernhard Wadström. Porträtt av Carl Fredrik von Breda, ca 1789. Nordiska museet, Stockholm.

Ännu närmre den afrikanske brodern kom finlandssvensken Hendrik Jacob Wikar, från Gamla Karleby, född 1752, som färdades med ostindiefarare till Kapstaden. Han arbetade som skrivare på sjukhuset innan han flydde ut i bushen jagad av spelskulder. Där befann han sig flera år och samlevde med khoikhoi och kartograferade Oranjefflodens lopp – hans far var lantmätare. Sitt umgänge omtalar han i positiva ordalag, de får namn och identitet. Om sin tid där berättar han i en sällsynt fräsch reseberättelse utgiven 1935 och återutgiven. Vart han tog vägen vet ingen (se *SLÅ* 2016, 53–70).

Det finns good guys and bad. Låt oss inte väja för det otrevliga, i stället visa upp exotism, paternalism, kolonialism och rasism för att kunna bemöta vad som från och till sägs. ”Det här visste jag inget om”, ”varför fick jag inget veta i skolan?”, ”varför har inte någon forskat på detta?”, sägs det ofta. Historien är komplex, låt den vara det. Vi vet inte alltid bäst utan rids av fördomar till exempel om historien. Och, som alltid, *The Moment is now*.

Gunnar Broberg

BJÖRNSTÅHLIANA. En av de klassiska svenska reseskildringarna från 1700-talet är orientalisterna Jacob Jonas Björnståhls *Resa til Frankrike, Italien, Sweitz, Tyskland, Holland, Turkiet, och Grekeland* i fem band, utgivna postumt 1780–1783. De består av en samling resebrev som ger ett omedelbart tilltal och en närvaro som sträcker sig över seklerna. Det finns dock ett rikt handskriftsmaterial på Lunds universitetsbibliotek som kan ge ytterligare inblick i resans möten, förvecklingar och förlopp. Nordisten Lars Holm har samlat ett större antal brev med anknytning till Björnståhls och hans medresenärers grand tour genom Europa, ynglingarna Adolf Fredrik och Carl Fredrik Rudbeck för vilka han var mentor. Björnståhls uppdragsgivare var deras fader, hovmarskalken friherre Adolf Rudbeck, som för övrigt var son till Linnés lärare Olof Rudbeck den yngre, sönerna således dennes barnbarn. Dessa brev finns nu utgivna i *35 brev kring en resa – korrespondens mellan Jacob Jonas Björnståhl och medlemmar av familjen Rudbeck, 1768–1778* (Lunds universitet, 2019), tillsammans med utgivarens inledning om de besökta platsernas historia, om aktörerna och utgåvans editionsprinciper. Samlingen består, som sagt, av 35 brev, men inte alla är på svenska. Bröderna skrev gärna på franska, sannolikt som en vitter övning. Dessa har också översatts till svenska och kommenterats. Utgåvan innehåller därtill Björnståhls tre nyårsbrev, vilka skickades hem som en

redogörelse för årets resehändelser. Holm ger en längre kommentar till dessa centrala nyårsbrev, samt bifogar slutligen bilagor som förtecknar Björnståhls resrutt och listar alla kända brev som finns bevarade mellan Björnståhl och familjen Rudbeck, samt inom familjen mellan åren 1767 och 1779.

Tidens linneanska svärmeri berördes redan i utgivaren Lars Holms tidigare publicerade samling av fem uppsatser om Björnståhls resa (se *SLÅ* 2012, 161 f.). I denna föreliggande brevsamling återges dessa linneanska fragment. Från Rom den 1 januari 1772 skriver Björnståhl hem till ynglingarnas fader Adolf Rudbeck: "Linnei och Wallerii namn äro på många ställen bättre kände än Sverigets; och hafva vi ofta åtnjutit heder och vänskap, för det vi sagt att vi varit deras landsmän; så kunna lärde män blifva mera kände, än ett helt Konunga-Rike: ty de äro som solen, lysande öfver allt, ehuru grofva afvunds och okunighets moln ofta skylla och förtaga deras strålar." (159) Han uttrycker vidare sin oro för den låda med böcker som skickats till Sverige. Under resan hade de mött en Linnélärjunge, Abraham Österdam (1745–1776) – som också skrivit ett Stiernhielm-citat i Björnståhls "album" (Kungliga biblioteket): "Hälsan är alt, alt alt är alsintet när intet är hälsan" (152). Österdam fick då i uppdrag att ansvara för transporten till Paris. Men lådan, som var ganska stor och tung, verkar ha gått förlorad. Österdam hade tagit emot böckerna, meddelar Björnståhl, och lovat föra dem hem, men hade lämnat dem kvar någonstans och brydde sig inte därom eller visste var de var. Kanske ligger de nu på sjöbotten, skriver Björnståhl uppgiven. Han är uppenbarligen ursinnig på Österdam som mot all heder och vänskap sjunkit till dessa gemena vårdslösheter och ohörda nedrigheter.

I ett annat nyårsbrev till Adolf Rudbeck, från Karlsruhe den 1 januari 1774, berättar Björnståhl om audiensens hos markgrevinnan Caroline Luise av Hessen-Darmstadt vars egenskaper han finner överträffar sitt kön. "Hon är så Lärd uti Natural-historien, som någon Professor", förklarar han, och hon följer den store Linnés system (208). Inför prinsessan läste han upp ett brev som han hade skrivit till herr riddaren von Linné. Hela hovet "klappade händerna af glädje, så nögdde voro de med mitt skriftsätt till vår Store Naturs-tolk." (209)

Vårvintern 1776 lämnade Björnståhl uppdraget som Carl Rudbecks privatlärare och reseledare (brodern Adolf Fredrik hade tidigare rest hem), för att i stället på statens uppdrag söka bibelhandskrifter och andra skrifter i Främre Orienten. Sista bevarade brevet från Björnståhl till Carl Rudbeck är daterat i Konstantinopel den 1 januari 1778. Björnståhl är sjuk och pesten härjar i staden. Han hade mött florentinaren, abbé Domenico Sestini, som han tidigare träffat i Florens. Denne kände dock först inte igen Björnståhl på grund

av hans mustascher, som han hade skaffat sig i en anpassning till osmansk konvention. Sestini hade tidigare publicerat en beskrivning av Siciliens naturhistoria. ”Han känner väl till Botaniken enligt vår odödliga Linnés metod”, skriver Björnståhl. Det är annars ett av de allra vemodigaste breven. Pesten omtalas, landsplågan som förstärks av den ökande hettan. ”Men för mig”, förklarar Björnståhl, ”medför inte detta någon förändring i mitt sinne eller ett nytt sätt att tänka; ty ovissheten inför döden är alltid den samma” (307). Brevet anlände till Stockholm den 29 maj 1778. Det tog således fem månader för brevet att färdas från Bosporen till Mälaren.

Carl Rudbeck försöker förmå Björnståhl att resa hem. Från Stockholm skriver han den 5 juni 1778, brevet tas emot av Björnståhl i Tharapia (Tarabya) vid Bosporen den 24 juli 1778: ”Ack vad jag beklagar Er min bästa vän, som måste vara i ett så uselt land som Konstantinopel, och bland en så föraktlig nation, befria Er snarast från det och lämna snabbt detta Barbariets, Ärelöshetens och Smutsens land, och återvänd till Ert kära Fosterland, som njuter ett lugn, som Muserna älskar och som De hedrar med sin närvaro. Överge Barbariet, i vilket Ni nu befinner Er, för att njuta det Nordiska Atens behag.” (317) Och vidare: ”Jag vill se min vän Björnståhl i stället för alla dessa böcker, och ingenting kan trösta mig för förlusten av honom, inte ens alla Bibliotek i Europa” (318). Björnståhl kom aldrig hem. Han avled i Thessaloniki den 12 juli 1779.

David Dunér

Varia

MAN TAGER HVAD MAN HAFVER. ”Efter vars och ens tycke” lovar *Hushållsbok för Stensböle gård. Recept. Råd och huskurer från 1700-talet*, utgiven av Märtha Norrback (Svenska Litteratursällskapet i Finland, 2020). Det här är den första boken anmälnaren sett med ett par grisfötter och ett fång rödbetor som lockbete på omslaget! Stensböle är en gård i Östra Nyland nära Borgå som tidigare var i familjen Hästeskos ägo och den nu utgivna handskriften var tillhörig husfrun Barbro Hästesko (1698–1771). Genom donation är Stensböle numera i Svenska Litteratursällskapet i Finlands ägo, därmed också den nötta hushållsboken på 250 sidor. Utgåvan upptar utförliga inledningar av Märtha Norrback och Johanna Ilmakunnas om släktförhållande, om konsten att sköta

ett herrgårdshushåll på 1700-talet, om genrens svenska och finska motsvarigheter. Härom året utkom nyutgåvan av Reinerus Broocmans stora hushållsbok med utförlig kommentar i två bastanta band och till jubileumsåret 2007 publicerade Svenska Linnésällskapet *Till livs med Linné* med likartat tema. Editionsprinciperna förklaras noggrant av redaktören vars textkommentarer är både rika och säkra. Det saftas, syltas, ystas, bakas och gräddas. Inte heller snålas det med ägg, smör och grädde. Pajer och pastejer bullas upp. Mycket har ändrats i kosten sedan fru Hästeskos dagar, inte minst varutillgången. Och så var det det där med grisfötterna. Man lär av recepten att stuva änder, laga ragu på duvor och att baka smörsocker. Citron spetsar många recept. Det finns ett utopiskt drag i kokboksgenren, särskilt i fråga om kryddningen. Formeln kunde lyda ”man tager” också vad man inte har. Ofredsår och felslagna skördar begränsade tillvaron. Ärligt markerar inledarna att hushållsboken till stor del består av en samling avskrifter. Hushållsboken innehåller inte bara mat och dryck, utan även färgrecept och huskurer. Inom samma pärmar finns råd om hanteringen av ett dödfött foster. Men man blir glad över när en sådan mångfald rätter serveras för en vidare krets, sakkunnigt och trots allt aptitligt, det eggar fantasin, det ger epoken doft och smak.

UTSÖKTE SAKER tredje flocken bär titeln *Bunden uti Lund* utgiven på Orbis Pictus 2020 av tusenkonstnären Björn Dal – bokhistoriker och boksamlare, expert på zoologisk litteratur, gärna entomologi, konstnär, akademiker, biblioteksman, hantverksskicklig författare och förläggare av sina egna skrifter. Nu har han nedkommit med en lika vacker som tung genomlysning av den Berggrenska dynastin av bokbindare verksam i Lund under perioden 1802–1977 blygsamt karaktäriserad som ett komplement till William Karlssons framställning av år 1939. Vad som först som sist imponerar är illustreringen rakt igenom i färg, oftast med flera bilder inkomponerade på varje sida, vilket i sin tur återspeglar de Berggrenska originalens estetiska värden. För *SLÅ:s* läsare kan särskilt uppmärksammas band som innehåller lundensisk naturalhistoria av Sven Nilsson, C. F. Fallén, A. J. Retzius och J. W. Zetterstedt med *Diptera scandinaviae* i fjorton volymer, A. G. Dahlbom, Lorens Gyllenhal, C. G. Thomson, det allra mesta hämtat ur författarens samlingar, ofta med någon intressant proveniens angiven. Men här finns också specialband som premium för redighet och flit. Speciella utredningar ägnas lejonbanden – som kan knytas till universitetets lejon – respektive fjärilsbanden, som nästan hundrasidigt bonus ger prov på olika papperssorter – marmorerade, kolorerade, mönstrade. Rubriken till avsnittet

lyder: ”85 blocktryckta/kattuntryckta papper använda av akademibokbindarna i Lund, särskilt som omslag på dissertationer tryckta av Berling i Lund 1788–1821.” Här spelar hela boktryckarterminologin upp, pedagogiskt framställd av doktor Dal. Upplagan är begränsad till 500 exemplar, så inköp hastar.

Gunnar Broberg

LÖVSTABRUK i norra Uppland speglar drömmen om ett ordnat idealsamhälle. Kommer man söderifrån, genom Södra porten, och färdas framåt längs Stora gatan finner man ett geometriskt ordnat samhälle i räta linjer och kvarter. På vänster sida ligger smedsbostäderna på rad, brukskontoret, förvaltarbostaden, kyrkan, värdshuset och brukshandeln, till höger bakom smidesstaketet slottsträdgårdens barocka, ordnade kvarter, herrgården med sina symmetriska flyglar och paviljonger. Det är en ordnad värld, med tydliga arbetsfördelningar, hierarkier i meninghet och överhet, övervakad av kyrkan och bruksheren. Vid bruksdammarna i detta ideala mikroskosmos ligger två paviljonger tillägnade kunskapen och skapelsen, biblioteket och naturaliekabinettet. På Lövestabruk byggde brukspatronen, friherre Charles De Geer upp ett ansevärt bibliotek med praktfulla naturalhistoriska verk, nu förvarade vid Uppsala universitetsbibliotek, däribland *Fogelboken*, *Blomboken*, *Campus Elysii*, och många av Linnés skrifter bland annat *Catalogus plantarum rariorum Scaniae* (1728). Entomologen Charles De Geer bläddrade i zoologins och entomologins klassiska verk av Gesner, Aldrovandi, Leeuwenhoek, Swammerdam, Rösel von Rosenhof och inte minst Réaumur, förebilden för hans eget sjubandsverk om insekterna (se Erik Hambergs artikel i *SLÅ* 2015, 71–102).

Om biblioteket och entomologen kan man läsa i *En liten bok om Lövestabruk* (Föreningen Leufsta & Cahmanorgelns vänner, 2018), redigerad av Karl Johan Eklund och Erik Hamberg, med text av Karin Monié och Erik Hamberg. I ett antal korta, välillustrerade kapitel på fyra språk ges en beskrivning av bruket, dess historia och människor, om hur Lövestabruk växte fram som järnbruk under 1600-talet, till stor del tack vare inflyttande skickliga vallonsmeder under ledning av den nederländska ätten De Geer. Efter rysshärjningarna 1719 skapades den bruksmiljö som vi i dag kan se. I denna unika miljö finner vi förutom biblioteket, herrgården och arbetarbostäderna även den berömda Cahmanorgeln från 1728. Den lilla boken ger också inblickar i midsommar- och julfirande i början av 1900-talet.

BOUGAINVILLEA. En vanlig prydnads- och trädgårdsväxt spridd över världen är trillingblomssläktet *Bougainvillea* Comm. ex Juss. uppkallad efter den franske upptäcktsresande Louis-Antoine de Bougainville. Den vedartade klätterväxten med ursprung i Sydamerika har karakteristiska tre tunna, färgade, ofta röd-violetta höglblad kring den vita blomman. Den upptäcktes i Brasilien av den franske botanisten Philibert Commerson under Bougainvilles världsomsegling på 1760-talet. Antoine Laurent de Jussieu beskriver senare arten första gången i tryck i *Genera plantarum* (1789). En bild av växten, publicerad i Jean Baptiste Antoine Pierre Monnet de Lamarcks *Tableau encyclopédique et methodique botanique* (1793), låg till grund för Carl Ludwig Willdenows namngivande av arten *Bougainvillea spectabilis* i dennes bearbetade fjärde upplaga av Linnés *Species plantarum*, andra bandet från 1799 (se H. Walter Lack, "The discovery, naming and typification of *Bougainvillea spectabilis* (Nyctaginaceae)", i *Willdenowia* 42:1, 2012).

Under den vidare resan genom Magellans sund observerade Commerson 1767 också en ny delfinart, Commersons delfin, *Cephalorhynchus commersonii*. Tidigare hade han stått i kontakt med Linné och bistått denne med insamling av fiskar från Medelhavet för Lovisa Ulrikas naturaliesamling. Ett år efter Commersons besök i Rio de Janeiro kom även Linnélärjungen Daniel Solander tillsammans med Joseph Banks att botanisera kring den brasilianska staden i november-december 1768 under James Cooks världsomsegling med Endeavour. De fann samma växt, som expeditionens illustratör Sydney Parkinson tecknade av.

En av de märkligare detaljerna från resan handlar om Commersons assistent, Jeanne Baret, som medföljde expeditionen förklädd till man, då kvinnor inte var tillåtna ombord. Hon verkade som dennes hushållerska och vårdarinna, men assisterade honom också i hans vetenskapliga arbete. Inte osannolikt var hon med och samlade in de första exemplaren av *Bougainvillea* i Rio de Janeiro i juli 1767. Hennes verkliga identitet avslöjades först när expeditionen anlände till Tahiti i april 1768. Commerson och Baret klev senare av i Mauritius, för att företaga vidare naturalhistoriska studier på denna ö och på Madagaskar. Baret kvarstod vid Commersons sida till dennes död den 13 mars 1773, återvände till Frankrike troligen 1775 och fullbordade därmed som första kvinna ett varv kring jorden. Vid hemkomsten hade hon med sig Commersons samlingar bestående av 5 000 växter som överlämnades till botaniska trädgården i Paris. Commerson namngav en buske med vita blommor funnen på Madagaskar efter henne, *Baretia bonafidia* (numera en

art i släktet *Turraea*). En art har dock senare tillägnats henne, potatisväxten *Solanum baretiae*.

Bougainvilles reseskildring från den första franska världsomseglingen, originalet utgivet 1771, finns nu på svenska i översättning av Erik Carlquist, *Resa runt jorden med kungens fregatt La Boudeuse och förrådsfartyget L'Étoile åren 1766, 1767, 1768 och 1769* (Gidlunds, 2020). Denna märkliga resa kan ses mot bakgrund av sjuårskriget och Frankrikes strävan efter kolonial expansion. Expeditionen skulle kartlägga och utforska, utföra longitudmätningar och insamla växter, men också i hemlighet uppsöka nya territorier för koloniala anspråk. De två fartygen och dess besättning färdades över haven, siktade okända öar, steg i land, mötte människor, antecknade och seglade vidare. De reser i nationens och nyttans tjänst, som översättaren uttrycker det i ett efterord, ”men öppnar också nya horisonter för fantasin.” (409)

Bougainville, som tjänstgjorde i den franska flottan, hade en bakgrund som matematiker, hade försvarat en avhandling i matematik under d'Alembert och invalts i Royal Society. Med sin reseskildring eftersträvade han att ge en realistisk och konkret beskrivning, praktiskt användbar för havets folk, inte endast att roa och förströ hemmasittande, bekväma läsare. Det är i Encyclopedins anda, att genom konkreta studier av den materiella verkligheten utforska den omgivande världen med sina skiftande ting. Geografin, skriver Bougainville, är en vetenskap om fakta och inget man kan teoretisera kring hemma i sin studerkammare utan att det kan leda till ödesdigra misstag på sjöfararnas bekostnad. Man måste resa i verkligheten. Med på resan var förutom botanikern och läkaren Commerson även astronomen Pierre-Antoine Véron. Bougainvilles resa är en fantastisk skildring av européernas möte med för dem okända världar och folkslag, mötet mellan kulturer och de missförstånd och förutfattade meningar som ligger till grund för resenärernas tolkningar av det främmande. Särskilt expeditionens möte med det exotiska Söderhavet och dess invånare har gått till historien, och format Västerlandets syn på tahitierna som ädla vildar med fri sexualitet levandes ett behagligt liv under grönskande palmer. Bougainvilles skildring av den polynesiska övärlden inspirerade Denis Diderot till att i *Supplément au voyage de Bougainville* (1796) kontrastera den polynesiska uppfattningen om kärleks- och familjelivet med den västerländska.

Själva skildringen föregås av en historisk inledning där Bougainville kort redogör för tidigare jordenruntresor, av Ferdinand Magellan, Francis Drake och Samuel Wallis (som var den förste europé som besökte Tahiti). Dittills hade tretton resor runt jorden genomförts, men ingen av en fransman. Så

Bougainvillea spectabilis Willd. Kopparstick efter förlaga av Fossier i Lamarck, Tableau encyclopédique et methodique botanique II (1793). Lamarck placerar växten under Octandria, Monogynia, enligt Linnés sexualsystem.

Frankrikes heder och ära stod onekligen på spel. Färden gick ner mot Sydatlanten, fartygen ankrade i Montevideo vid Río de la Plata. Ett uppdrag var att överlämna Malvinerna (Falklandsöarna) till den spanska kronan. Malvinernas säregna natur skildras: ”det fanns inga skogar som erbjöd trygghet åt dem som avsåg att bli de första bebyggarna; en väldig tystnad, då och då avbruten av vrål från havsvidunder; och överallt en dyster monotoni” (77). Växter och djur beskrivs, ett mellanting av varg och räv, den numera utdöda falklandsräven (*Dusicon australis*), och fåglar som svarthalsad svan (*Cygnus melancoryphus*) och klipphopparringvin (*Eudypetes chrysocome*). I Rio de Janeiro förenas de två skeppen i juni 1767, för vidare seglats söderut. Här gjorde Commerson och Baret som sagt botaniska insamlingar. Brasilien, sade Commerson, var det rikaste av länder på växter som han någonsin besökt och försåg honom med värdefulla skatter för botaniken.

Ett av de intressantaste avsnitten är skildringen av passagen genom Magellans sund och mötet med selk'nam i Tierra del Fuego, Eldslandet. Bougainville beskriver dem som högresta med breda skuldror, välnärda, klädda i hudar, nakna från bältet och uppåt trots klimatets stränghet. Vanan, tycktes det honom, hade gjort dem okänsliga för köld. Mötet beskrivs som tillitsfullt: ”När de kommit fram till oss, sträckte de ut sina händer mot oss och lade dem på våra. De omfamnade oss sedan, och ropade hela tiden 'shawa, shawa', vilket vi upprepade med samma uttal. Dessa goda människor tycktes glädjas mycket vid vår ankomst.” (146) Commerson samlade växter och flera patagonier började strax också leta och bidrog på så sätt med nya arter till den botaniska vetenskapen. De använde sig av läkeörter, noterade Bougainville, och hade därmed också en viss kännedom om växterna. Magellans sund berikade således Commersons botaniska samlingar med ett antal tidigare okända växter. Vidare genom Magellans sund mötte den franska expeditionen andra grupper av indianer, kulturmöten som speglar synen på den andre, den ömsesidiga svårigheten att förstå varandra, hur de uppfattade indianernas betraktande av den europeiska kulturen. Bougainville skriver: ”De visade ingen förvåning, vare sig när de såg skeppen eller inför de olika föremål som man lät dem se; detta visar utan tvivel att man, för att kunna bli förvånad av ett konstverk måste ha någon fundamental föreställning om det. Dessa ociviliserade personer såg den på den mänskliga teknikens mästerverk i samma ljus som på naturen och dess fenomen.” (172)

Ett annat kulturmöte som är ett ypperligt exempel på den västerländska tolkningen av det främmande, format av föreställningar och förväntningar, är mötet med folken i den polynesiska övärlden. De kom till grönskande

atoller i Tuamotuarkipelagen, med kokospalmer, blommor, tusentals fåglar och fiskrika vatten – ”man längtade efter att få gå i land.” (197) Samtidigt beundrade Bougainville deras mod att kunna leva ”bekymmerslösa på dessa små sandremсор, som en orkan när som helst kan begrava i havet.” (200) Tahiti liknade en amfiteater med trädbeklädda berg som steg upp över havet, ett tilltalande skådespel, där vattenfall ”störtade sig ner från bergstopparna och utgjöt sitt skummande vatten i havet.” (205) Här uppstår den västerländska myten om det paradisiska Söderhavet. ”Jag trodde att jag hade förts till Edens lustgård”, skriver Bougainville, ”överallt fann vi gästfrihet, välbefinnande, oskyldig glädje och varje tecken på lycka bland dem.” (215) Tahiti framstod som ett nytt Cythère, Kythera, kärleksgudinnan Afrodites ö.

En tahitier, Autourou, följde med dem på den vidare färden. Han kom senare att besöka Paris och göra succé i salongerna. De två skeppen gjorde uppehåll i Batavia, dagens Jakarta, känd för sin osunda luft. På Mauritius lämnade Commerson, liksom även astronomen Véron, expeditionen. Den senare skulle förbereda observationer av den stundande Venuspassagen. Bougainville med besättning fortsatte sedan återfärden, rundade Kap, där de vid en expedition in i landet observerade en sjutton fot hög fyrfoting – en giraff. En teckning av den sände Bougainville till Buffon, från Afrika, ”fabeldjurens moder”.

Sammantaget ger Carlquists lättillgängliga översättning av Bougainvilles världsomsegling en inblick i Västerlandets koloniala historia, om kulturmöten och synen på den andre, om svårigheten att förstå det främmande, men också hur resan kom att förändra människors föreställningar om världen och dess levande varelser. Den öppnar nya horisonter för tanken.

IS OCH MÄNNISKOR. Polarforskningens historia, sade ishavsfararen Fridtjof Nansen, är i slutändan ”en enda stor manifestation av det okändas makt över människans sinne”. Nya krafter har ständigt stått redo att fortsätta ”angreppet för att flytta världens gränser längre ut.” I samband med en utställning på Nordiska museet i Stockholm har en bok givits ut, *Arktiska spår. Natur och kultur i rörelse* (Nordiska museet, 2020), redigerad av Lotten Gustafsson Reinius, som flyttar ut gränserna för vårt medvetande och försöker vända det ibland ensidiga betraktandet från en sydlig horisont av den arktiska världen. Det är inte de heroiska polarexpeditionerna som står i centrum, utan ett Arktis som är hem och vardag för i dag fyra miljoner människor.

Boken tar upp i ett par längre uppsatser den högarktiska geologin, om isens långa liv, om klimatförändringarna med smältande isar, om Arktis och framti-

dens resurser. Det finns en viss slagsida åt samtidsperspektivet och vår tids frågeställningar och krismedvetande. Som en av bokens författare, antropologen Kirsten Hastrup, identifierar som ett förhärskande narrativ kring dagens Högarctis: den som ”handlar om katastrof och kulturell förlust”, som har sin grund i koloniala, klimatmässiga och politiska hot. ”Detta är alldeles för förenklat”, konstaterar hon. Hastrup ger i sin uppsats en viss historisk contextualisering, som understryker sammanflätningen av geologiska och sociala processer, ”geo-socialitet i Högarctis”, som hon kallar det. Här omnämns de vetenskapliga förutsättningarna för intresset för Arktis, Louis Agassiz glaciärteori från 1837, liksom 1800-talets grönländsexpeditioner. Knud Rasmussen grundade 1910 en handelsstation i Thule, nuvarande Qaanaaq på 77:e breddgraden, vilken blev en ekonomisk framgång och kom att bidra till finansieringen av hans sju Thuleexpeditioner. Hastrup beskriver hur denna plats på nordvästra Grönland sedan kom att förändras under kalla kriget och bli en amerikansk flygbas och hur Qaanaaq i dag försöker hantera en förändrad global värld.

En annan uppsats, av historikern Dag Avango, behandlar den arktiska gruvdriftens historia från 1600-talet och framåt, om naturresurserna ingående i ett omfattande sociotekniskt system. Här omnämns alltifrån den inledande gruvbrytningen vid Nasafjäll 1635, som riksrådet Karl Bonde hoppades kunna bli ”de svenskes Västindien”, till den moderna storskaliga verksamheten vid Malmberget och LKAB i Kiruna. En angelägen fråga, som Avango uppehåller sig vid, är bevarandet av det industriella kulturarvet, som exempelvis de övergivna gruvorna på Svalbard. *Arktiska spår* innehåller också ett stort antal mindre essäer utifrån bilder och föremål: om användningen av järnmeteoriter, valben och sältarmsflätor. Särskilt fascinerande är Kuniits träkarta, en grönländsk handsnidad tredimensionell träkarta som anger topografiska kännetecken (fjällformationer, husruiner, platser att bära kajaker med mera) längs en hundra kilometer lång kuststräcka vid nuvarande Tasiilaq på Grönland. En gripande artefakt är den femåriga Arssautilik Tertåqs bevarade skinnparka. Från den arktiska delen av Sverige finner man Bauers teckningar av samepojkar, om rennäringen och samiska föremål, och fotografier från Kebnekaises smältande sydtopp. Ett föremål som fångar det sena 1800-talets polarfeber är ”Nordpolsspelet” där man med tärning kunde tävla om vem som först nådde Nordpolen – Nansen eller Andrée, med hundsläde eller ballong?

David Dunér

KIRURGERNAS HISTORIA I SVERIGE. Bo S. Lindberg, pensionerad överläkare, har på senare år författat en rad medicinhistoriska böcker. Till dessa hör *Kirurgernas historia. Om badare, barberare och fältskärer*, utgiven 2017 av Uppsala universitet. I den medicinhistoriska litteraturen har ofta dessa yrkesgrupper fått en underordnad roll. Den inre medicinen och olika teorier om hur man i äldre tider trodde att kroppen fungerade har ofta varit i fokus. Dit hör den antika föreställningen om de olika kroppsvätskornas betydelse och senare om människokroppen som en maskin.

Kirurger och fältskärer hade ända fram till 1700-talets slut lägre status än läkare, trots att deras insatser för att hjälpa patienter var minst lika viktiga. I stor utsträckning kan nog denna obalans också skyllas på den medicinska utbildningen vid universiteten, som i mångt och mycket var teoretisk, med ett sökande efter verksamma läkemedel.

Lindberg tar avstamp i den antika läkekonsten och berör därpå förhållandena under medeltiden, för att snart mer utförligt komma in på situationen under 1600- och 1700-talet. Kirurgiska ingrepp gjordes länge av barberare eller bardskärare, som dessutom ansade hår och skägg, utförde återlåtning, drog ut tänder och skar upp varbölder. I krigstider anlätades de för sjukvården i fält, därav benämningen fältskärer. Att förbinda stickskador och sår från skjutvapen samt amputationer hörde till deras vardag i fält.

Badarna, som ansvarade för verksamheten i badstugorna, kom flera gånger i konflikt med barberarna om rätten att ansa hår och skägg, men fick under en tid tillåtelse att förbinda sår, behandla koppor och pestbölder. 1749 förbjöds andra än dem som hörde till badareämbetet att driva badstuga, bland annat för att stävja lösaktighet.

På 1680-talet bildades den kirurgiska societeten, som var underordnad Collegium medicum. Den kirurgiska societeten fick överinseende över alla barberare, fältskärer och kirurger och med ansvar för deras utbildning. Däremot fick de inte befatta sig med invärtes sjukdomar om någon läkare fanns till hands. Först 1753, när Serafimerlasarettet inrättades, fick kirurger och fältskärer en starkare ställning när det stadgades att denna kategori måste få utbildning i medicin och kirurgi i minst ett och ett halvt år vid detta sjukhus.

Linné, som länge hörde till dem som nedvärderade kirurgernas "hantverk", kom med tiden att ändra uppfattning och föreslog 1759 att en professur i kirurgi skulle inrättas i Uppsala. När en adjunkt i medicin åtta år senare skulle tillsättas framhöll han vikten av att de som antogs till provinsialläkare erhöll kirurgisk utbildning.

Lindbergs framställning är både innehållsrik och medryckande, försedd med många kortare biografiska porträtt av betydelsefulla kirurger under 1700-talet, till exempel Roland Martin och Olof af Acrel. I huvudsak går skildringen fram till 1800-talets första decennier, även om några ”kloka gummor” med kirurgisk färdighet, från tiden runt 1900, utgör bokens final. Texten är försedd med noter och avslutas med ett personregister.

Erik Hamberg

GULDFISKENS KULTURHISTORIA. Inför firandet av nowruz – det iranska nyåret som infaller på vårdagjämningen – bunkrar akvariebutiker runt om i Sverige upp med gulfiskar. De har lärt sig att exiliranier i Sverige köper en gulfisk för att ha på det bord som dukas upp dagen före firandet. En skål med en levande gulfisk symboliserar nämligen liv och rörelse. Att Linné var mycket förtjust i gulfiskar är väl känt. Redan 1740 publicerade han i *Vetenskapsakademimens handlingar* en beskrivning med illustration av gulfisken. Av bilden framgår att det rörde sig om en odlingsform med slöjstjärt, som tydligen redan då fanns att uppbringa i Europa. Texten ger också en skötselhandledning, även om Linné ännu inte hade hunnit skaffa några egna erfarenheter av att hålla den i fångenskap. Det skulle han emellertid få senare, och han lade också ner stor möda på att införskaffa gulfiskar. Så fick exempelvis Christopher Tärnström 1754 i uppdrag att hemföra gulfiskar från Ostasien, men han avled under resan och kunde inte slutföra uppgiften. Linné fick dock senare gulfiskar från England. Gulfiskens 1700-talshistoria i Danmark och Sverige avhandlas i *SLÅ* 2006, 135–154, respektive 2007, 76–79.

Om Linné och gulfiskar berättas också i vetenskapshistorikern Anna Marie Roos händiga, lilla bok *Goldfish* (Reaktion Books, 2019), som därtill avslöjar nya rön om Linné och hans faiblesse för gulfiskar. Boken ger dock så mycket mer om gulfiskens kulturhistoria. Särskilt i Japan kan man tala om en utvecklad gulfiskskultur som tar sig många spännande uttryck, exempelvis i form av festivaler och textilkonst för att inte tala om en skicklighet att odla fram säregna former. När gulfisken kom till Europa är omtvistat. Samuel Pepy nämner en fisk i sin dagbok 1665 som förmodas ha varit en gulfisk. Europeiskt 1700- och 1800-tal avhandlas utförligt i boken, och där är källmaterialet desto rikligare. Gulfisken ådrog sig många uppmärksamhet, och i den illustrerade zoologiska litteraturen finns åtskilliga avbildningar

av den förföriskt guldglänsande fisken. Längre höll man guldfiskar i vackra porslinsaskålar som tillverkades i Kina. Så gjorde även Linné. Guldfiskskålar och dammkultur kom dock snart att ersätta de exklusiva kärnen från Kina. Först från senare hälften av 1800-talet har den blivit en akvariefisk. Boken är fullpackad av utsökta illustrationer. Konstnärer har i alla tider lockats av guldfisken, även i Sverige. I dikten finner vi likaså guldfiskar, som Bellmans ”Impromptu vid åskådandet af en chinesisk guldfisk hos Capit. R.”

ÅL, HAJ OCH VAL. Det kan inte ha undgått någon att tillståndet i våra hav är kritiskt, mycket kritiskt. Haven rymmer en oerhörd biologisk mångfald som gynnar människan genom vad som numera kallas ekosystemtjänster vilka reglerar havsmiljön, bidrar till människors försörjning genom mat, råvaror och energi, och, vilket är viktigt att lyfta fram, dessutom ger en rad kulturella värden, alltifrån upplevelser och språkliga uttryck till rekreationsmiljöer och litterära yttringar. I havet finns det fiskar, betydelsefulla på alla sätt, något som alltid intresserat den vetenskapliga världen. Under 1700- och 1800-talen publicerades en mängd praktverk om fiskar, och ämnet var lika högaktuellt som växter och fåglar. Svensk vetenskapshistoria bjuder på många stora namn. Linnés vän och bollplank Peter Artedi är bara en i mängden. Såväl försörjnings- som rekreationsfiske är numera stort, men fiskeskådare som parallell verksamhet till fågelskådare är det fortfarande ont om.

En som uppenbarligen är förtjust i fiskar och inte minst deras betydelse i kulturhistorien är Jakob Christensson, tidigare biträdande redaktör för *SLÅ* och renommerad specialist på 1700-talet. Han har på förlaget Bokskorpionen publicerat läsvärda och vackra volymer om fiskar: *Ålen. Berättelse om en gåtfull och läcker firre* (2017) och *Hajen. Havets överlevnadskonstnär och stora skräck* (2018). En tredje volym ägnades dock ett annat havslevande djur, *Valen. Historien om havets sårbara bjässe* (2019). Det är intressant och inte minst underhållande läsning om spännande fiskar (och valar). Och vad beträffar fiskeskådning menar Christensson att just det kan bli räddningen för många hajarters framtid. Enligt beräkningar förväntas hajskådning omsätta enorma belopp som skulle vida överträffa vad hajfisket genererar. Redan nu är det möjligt att åka på hajsafari och på det sättet bidra till deras fortlevnad. Ekosystemens kulturella tjänster är således viktiga att framhålla. Häftena är vackert illustrerade och minner om de volymer som det engelska förlaget Reaktion Books ger ut om djur, om än aningen blygsammare i formatet. Christenssons monografier är läckert formgivna av Lars Paulsrud. Tyvärr har

skrifterna än så länge kommit ut i en begränsad upplaga och är således svåra att få tag på, men författaren har lovat att samla monografierna i en större volym framledes. Sålunda finns en rolig volym om fiskars och andra havslevande djurs kulturhistoria att se fram emot.

VALBEN. För drygt tjugo år sedan satte sig arkivarien och historikern Nicholas Redman sig före att inventera de valben och valkäkar som finns uppsatta som grindstolpar, portaler, i kyrkor, slott och gästgiverier, först på Brittiska öarna, men snart vidgades projektet till att omfatta hela världen. Företeelsen visade sig nämligen vara global. Redman nöjde sig inte bara med samtida ben, utan med hjälp av arkivalier och historiska skildringar har han sökt belägga sådana valben som inte längre finns bevarade. Även museisamlingar ingick i dokumentationsprojektet som kom att kallas Whalebones Worldwide. Det har tagit honom ut på många resor runtom i världen och ambitionen har varit att söka upp alla platser där valben fortfarande finns kvar, men också kyrkor och andra ställen där det en gång i tiden enligt någon form av dokumentation har funnits valben. Så långt det låtit sig göras har han besökt platserna där valben finns eller funnits. Bara pågående krigshändelser tycks ha hindrat honom från att besöka vissa länder och vissa platser. Uppenbarligen ekonomiskt oberoende har han kunnat ägna sig åt detta på heltid.

Resultatet har blivit åtta volymer om jag räknat rätt. I varje volym beskrivs lands- och landskapsvis varje känt valben med en kort historik, varifrån skeltdelarna härstammar (strandningar, sjömanssouvenirer, subfossila fynd, rester från kommersiell eller lokal valfångst etc.), i görligaste mån vilken art det rör sig om och vad benen används eller använts till. Enbart större valar har kommit med, där den nedre gränsen tycks ligga vid grind- och näbbval. Skulle delfiner fått komma med hade volymerna svällt ut ytterligare. Böckerna ger på ett konkret sätt exempel på hur människans fascination och förhållande till valar kunnat gestalta sig. I Asien har det i länder som Kina, Vietnam och Japan funnits en regelrätt valkult, där valskelett varit en viktig del av tempelverksamheten; i många länder tjänar valben som turistattraktioner och landmärken (till exempel vid ångbåtsbryggan på Käringsön i Bohuslän och vid färjeläget på Nólsoy, Färöarna).

Nu tycks projektet ha kommit till vägs ände och Redman har publicerat den sista volymen *Whales' Bones of Africa and Asia* (Redman Publishing, 2019), en något magrare volym än de tidigare. Som läsare fortsätter jag att fascineras över att valben, var och en med en intressant kulturhistoria, funnits på så

många ställen. Varför finns det valskelett i Kazakstan kan man ju undra, eller hur har man lyckats montera skelettet av en enorm blåval som 2007 strandade i Gujarat? Även denna avslutande volym är försedd med en omfattande käll- och litteraturförteckning, olika slags index och en lista över olika kategorier över valben, -käkar och -skelett som finns uppställda i skilda sammanhang. Författaren är bara att gratulera till att ha fullföljt ett enastående projekt. Var och en som intresserar sig för maritim kulturhistoria, vetenskapshistoria, för djur-människa-relationer och inte minst för hur människan fascinerats av dessa stora havsdjur har något att hämta ur Redmans valböcker (böckerna kan förvärfvas via www.whalebones.co.uk).

GAMLA FÄRDVÄGAR. Det finns nischade förlag vars utgivning sällan uppmärksammas, men som publicerar både användbara och intressanta böcker. Ett sådant är Båtdokgruppen, som sedan 1980-talets början gett ut kulturhistoriska undersökningar av gamla bruksbåtar i Sverige. Verksamheten har efter hand vidgats till att innefatta även maritim kulturhistoria, marinarkeologi, sjömansminnen och annat med anknytning till båtar och sjöfart. En flitig forskare med intresse för båtar och det maritima kulturlandskapet är Christer Westerdahl, som publicerat flera volymer på förlaget, tidigare bland annat en bok om Vänerns kulturhistoria. I den omfattande volymen *Att färdas i gamla tider* (Båtdokgruppen, 2019) avhandlar Westerdahl hur man förr tog sig fram i det svenska landskapet, både på land och längs farleder i sjöar och vattendrag. Att färdas i det gamla landskapet, där man var hänvisad till stigar och smala landsvägar, var något helt annat än i dag. Vägkulturen var så annorlunda med gästgiverier, milstenar och skjutshållning. Viss inblick i äldre tiders resande ger förstås Linnés landskapsresor. Men Westerdahl ger fördjupningar och detaljer, i en för honom typisk stil. Det är inte alltid lätt att följa författaren och dispositionen är allt annat än klar. Allt skall med, paddling, trygor, skidor, samiska båtar, klövjevägar, ortnamn, grindar, snöröjning och det magiska landskapet. För den som är förtjust i detaljer är det ett ymnighetshorn, andra kanske finner det svårläst. Boken är full av spännande illustrationer och kartor.

Det är Linnés och hans samtidas landskap, och de färdvägar som de upplevde, som läsaren får ta del av i. Jag fastnar till exempel för ett längre avsnitt av såväl etnologiskt-folkloristiskt som etnobiologiskt intresse, nämligen om kashögar, eller som Sigurd Erixon kallade dem offerkast, ett slags monument av kvistar och stenar som byggdes upp längs vägar där människor haft anled-

ning att göra en markering av något slag, ofta på en plats där det inträffat ond, bråd död. Traditionen har på många platser varit levande långt in på 1900-talet, men grenar förmultnar och i dag är de ofta försvunna. Sägen- och uppteckningsmaterialet är rikt; offerkastan uppmärksammas ofta i lokallistoriska arbeten; men här ges för första gången en sammanställning av ett stort och brokigt material. Den innefattar också en omfångsrik katalog över kända offerkast i Sverige, redovisade socken efter socken. Därtill ges en bibliografi över enskilda offerkast. Som sagt, det är en volym som rymmer mycket. Inte lättläst, men i dessa pandemiska tider är det den typen av böcker man mer koncentrerat kan ägna sig åt.

Ingvar Svanberg

DEN BEKVÄMA VARDAGEN. Carolina Browns bok *Den bekväma vardagen. Kvinnor kring bord på 1700-talets Näs* (Carlssons, 2020) sätter verkligen kvinnor kring olika typer av bord i fokus. Den handlar i hög grad om livet på lantegendomen Näs i Uppland, där Carl Eric Wadenstierna lät uppföra ny mangårdsbyggnad 1775, men också om vidare sammanhang. Wadenstierna var verksam som hattpolitiker under frihetstiden men blev med tiden alltmer kritisk mot kungen och begärde avsked 1781. Här är det dock mest så att Wadenstiernas roller och funktioner fungerar som en kontext till hur familjens kvinnor levde och vilka roller som utmejslades för deras del. När mangårdsbyggnaden uppfördes var hustrun i det första giftet, Jacobina Psilanderhielm von Seulenbergh, död sedan ett antal år och Wadenstierna var omgift med Fredrica Carleson. Det fanns två döttrar i familjen, Sophia och Carolina, båda födda i första äktenskapet. Läsaren får följa hur det bekväma lantlivet på Näs utformats genom Carolina Browns analyser av föremål som porträtt, genremåleri och möbler men också genom texter som bland annat brev och pamfletter. Bokens disposition är mycket elegant och tar fasta just på hur olika typer av bord användes både i vardaglig praktik och i bild. Genomgående relaterar också Carolina Brown sin argumentation och sina resultat till historiska utvecklingslinjer och kontexter utanför Uppland och Sverige. Texten innehåller en rikedom av beskrivningar och analyser av de föremål som blev moderna under 1700-talet. De aktuella föremålen kännetecknas just av att de är bekväma och praktiska samtidigt som de är vackra och representativa. Kommoder, sybord, tebord, spelbord, potpurrikrukor, porslinskop-

par och toalettbord är bara några exempel. Familjen Wadenstierna anlidade de främsta svenska hantverkarna vid tiden och ägde till exempel möbler av Haupt. Detsamma kan sägas om det måleri som beställdes. Miniaturporträtten av Wadenstiernas båda hustrur målades av Niclas Lafrensen den yngre och liksom borden utgör de en stomme och ett återkommande inslag i texten. På Näs fanns också en serie genrebilder utförda av Pehr Hilleström.

Carolina Brown visar övertygande att både inredning och måleri användes medvetet för att skapa och stärka kvinnornas roller och identitet. De olika borden användes på olika sätt beroende på vilken typ av motiv som återges. Exempelvis diskuterar Brown hur det kommer sig att kaffebord eller andra kaffeutensilier inte är lika frekvent på svenska porträtt av kvinnor som de är i andra europeiska länder. De förekommer i stället vanligen på genrebilder, där de är relativt vanliga. Frågan kopplas till kritiken av kaffedrickande och de svenska kaffeförbuden. Det kunde för en familj som Wadenstierna finnas en risk att kvinnorna associerades till icke önskvärda beteenden eller värderingar om kaffebord eller kaffekoppar förekom på deras porträtt. De förväntades däremot kunna bjuda på kaffe på ett ståndsmässigt och bekvämt sätt i den lantliga hemmiljön och för det syftet fanns allt som behövdes i hushållet. Här kan en jämförelse med hushållet von Linné göras. Även hos dem fanns allt som behövdes, samtidigt som flera praktiker kring kaffedrickandet kritiserades av Carl von Linné. I familjen von Linnés fall finns just inga möbler eller liknande attribut på porträtten av kvinnorna så det är inte helt jämförbart i det avseendet. Däremot är det i bouppteckningarna helt tydligt att alla tillbehör fanns, i Carl von Linné den äldres bouppteckning finns inte mindre än nio tebord, fem uppsättningar satsbord och ett fällbord. I Sara Elisabeths bouppteckning ”två gamla tebord” och några ytterligare mindre bord. Liksom hos Wadenstiernas var det fullt möjligt att balansera mellan att vara kritisk och samtidigt på ett passande sätt vara delaktig i den praktik som kritiserades. Det förefaller också ha funnits ganska stora skillnader mellan hur såväl sybord som skrivbord, och andra bord, användes för att formera kvinnornas roller om de båda familjerna von Linné och Wadenstierna jämförs. Detta förklaras säkerligen av de sociala skillnader som berodde på familjefädernas olika verksamhetsområden. Porträtten av kvinnorna och genrebilderna på Näs tillhör en typ av bilder som saknas i hushållet von Linné, medan det är troligt att användningen av de fysiska föremålen i husets rum hade vissa likheter.

Boken ger en mycket detaljerad och god bild över vilka föremål som funnits på Näs. Det förefaller som om Carolina Brown lagt ett stort pussel för att

åstadkomma denna bild men det finns inte så många ledtrådar till hur det gått till. Det är nog det jag saknar mest i framställningen. Inte för att den på något sätt känns tveksam, tvärtom är den i mitt tycke mycket övertygande, men metodologiskt skulle det vara väldigt intressant att veta något om hur det gått till. De flesta föremål verkar ha sålts på auktion och vara i privat ägo, vilket givetvis försvårar denna typ av studie. Därför är det än mer imponerande att läsa en så gedigen analys av ett hushåll och dess tillhörigheter och inte minst av hur identiteter och roller formerats och tagit sig uttryck i både teori och praktik. Lägg därtill att boken har ett intressant och väl valt bildmaterial och är stilistiskt mycket välskriven. Det känns stundtals som om jag sitter till bords med Fredrica Carleson eller är med när spåkvinnan på en målning läser i kaffesump för en ivrig åhörare. Carolina Browns bok är rik på kunskap om 1700-talets materiella liv, i synnerhet på en lantegendom som Näs, men också i allmänhet. Den präglas också av intressanta frågeställningar och perspektiv som belyser inte bara kvinnorna i familjen Wadenstierna utan kvinnors villkor under perioden i bredare bemärkelse. Jag misstänker att de flesta av oss inte har så många varianter av små, behändiga bord som familjen Wadenstierna. Jag rekommenderar därför att valfritt bord och tillhörande stol utses och sedan är det bara att slå sig ner där och börja läsa. Det är Carolina Browns bok mycket väl värd!

Annika Windahl Pontén

Notiser och meddelanden

RACoon. Naturalhistoriska rapporter från Nya Sverige. Trogna läsare av årsskriften minns kanske Nils Jacobssons artikel om Andreas Hesselius anmärkningar om Amerika i *SLÅ* 1938 – men mer borde kunna letas fram om den gamla svenskkolonins djur- och växtvärld. Här följer en notis på en lös liggande lapp funnen i en gammal dissertation med adress D. Rudbeck på baksidan.

Ädle och Höglärde H. Doctor
Högförnäme K. broder

Thet diurets namn är och skrifwes rätteligen Espan på engelska Racoo[n], är gråhwidt [? i marg i.e. swartgrå], stor som en räf, har en smal, men intet mycket

lång noos eller mun, har fötter såsom fingrar, tager altid mat med them förr än med mun, hwad honom gifwes, tå han gemenligen sitter op när han äter, hållande maten emellan föttren i synnerhet thet som är sådan mat, såsom kringlor eller annat bröd som är tort, har åtbörder sligt som en Apinia, will leka och alltid krängla upåt, låter mächta sällan, och då så lågt, at thet knapt kan höras uhr thet ena rummet i thet andra, intet med något skrik, utan såsom ett knarrande. I Fahlun har jag thet afconterfeyjat. Thetta är för thenna gång en kort berättelse af

Upsala d. 30 Aug. 1715
Min högförnåmte käre broders
Tientskyldigste Tiän[are]

Er. Björck

Jag kommer ihåg at iag i wintras lemnadt här af en sådan skin, ty har jag bedt min syster skicka thet till k. Bror [oläsl.] för at sålunda ögonskenligen bättre se thess färg och hår.

Erik Björck, död som prost i Falun 1740 efter utnämning av Karl XII i Timurtasch 1713, avseglade från Philadelphia den 29 juni 1714 med hustru Chatarina Stålkop och fem barn tillbaka till Sverige efter att ha varit där i 17 års tid i Kristina församling (Andreas Sandels Dagbok 1701–1743, utg. Frank Blomfelt 1988, 71, där flera notiser om EB). När han kom hem predikade han i Skara: ”Jag haver varit snart i 17 år längst bort i världen ibland folk av allahanda villfarelser lärar och ibland vilda hedningar, men på alla de sjutton år har jag där icke hört så mycket svärjas som jag i två timmar i Marstrand hörde.” (cit. i Jesper Swedberg, *America illuminata* 1732 (1985).) NB att Swedesboro hade dubbelnamnet Racoons. Om beteckningen Espan ovan, Thomas Campanius Holm (1702, 163) fjerde boken om åtskillige slags Diur ”nahantim haeae. Äspan skinn. Ser uth som wargskinn, men är til storleken mindre.” Ingvar Svanberg (*SLÅ* 2007, 73 ff.) nämner att algonkinindianerna nämner djuret ”ausup”. Björcks notis kan tolkas som att djuret följt med till Falun, racoon hölls gärna som sällskapsdjur. Närmaste referens är förstås Linnés Sjupp i *KVAH* 1747 och bilden på Hammarby tillskriven Lars Alstrin. Om Björck se vidare i *Dalarnas hembygdsbok* 1939. Linné kan ha träffat Björck under sin Faluvistelse.

VAR LINNÉ RASIST? Frågan är inte ny. På nätet har Linné utnämnts till grundare av Statens institut för rasbiologi – inrättat av riksdagen 1921! – se *SLÅ* 2016, 140. Den här gången har frågan mycket större tyngd genom sitt ursprung i mordet

våren 2020 på George Floyd i Minneapolis, som följdes av demonstrationer i USA och snart nog över stora delar av världen, i Sverige åtminstone i Stockholm och Malmö. Rörelsen BLM – Black Lives Matter – har rönt stor medial uppmärksamhet. En staty i Bristol av slavhandlaren Georg Colston vältes i vattnet, och i Belgien restes krav på motsvarande magplask för Leopold II, vars verksamhet i Kongo minst sagt förskräcker. Snart nog aviserades en namninsamling som 2 000 personer signerat med uppsåtet att riva ner statyer av Linné för hans behandling av afrikaner i *Systema naturae*. Media hängde på, Riksradios Nordegren & Epstein ringde upp undertecknad för kommentar, medan den som stod bakom upproret (aktivisten och influencern Lovette Yallow, mottagare av Raoul Wallenberg priset för sitt arbete men sin organisation Action for Humanity) inte var tillgänglig. Linnéuniversitetets rektor Peter Aronson ställdes till svars för sitt lärosätes namn men kunde meddela att man planerade en kurs ”Arvet efter Linné”. På Uppsala universitets hemsida svarade Annika Windahl Pontén. Pressen öppnade för inlägg, bland annat *Sydsvenskan* efter det att Linnéstatyn vid Lunds stadsbibliotek hade sprejats med bokstäverna BLM. Från USA ringde man undertecknad från Gustavus Adolphus College i St. Peter, Minnesota, efter en i och för sig hovsam petition från studenterna om ett nytt namn för the Linnaeus arboretum. Terminsslutet satte ett – tillfälligt – stopp för ärendet och precis när detta skrivs, den 25 augusti, berättar nyheterna att British Museum ser över och ometiketterar sina samlingar – någon repatriering sägs inte planerad – som kommer från Hans Sloane, utforskare av Jamaica, slavägare och värd för flera linneaner på besök i London.

Debatten handlar bland annat om Linné som ”ideolog” för rasismen (Henrik Arnstad i *Aftonbladet*). Linné, som skapare av ett rasistiskt tänkande som tar sig uttryck i kolonialismens ogärningar, med ett svenskt exempel svensk samepolitik. Det handlar om förtigandets politik, att vi inte fått veta sanningen. Det handlar om vad som kallas ”scientific racism”, alltså de förment vetenskapliga akademiska läror och traditioner som ligger under kolonialismen och som på olika sätt legitimerade dess grymheter. Tidsfaktorn är vid, ansvaret sträcker sig den här gången över nästan tre hundra år.

Vad säger då Linné i *Systema naturae*, för det är huvudtexten? Svaret blir nödvändigtvis en smula tekniskt bland annat för att det bör ta hänsyn till arbetets olika upplagor. I den första 1735 högst upp i djurriket, klassen *Quadrupedia*, återfinns som monospecifikt släkte *Homo* med kännetecknet *Nosce te ipsum*, känn dig själv, följt av släktet *Simia*, apan. I tionde upplagan av år 1758, har binomen införts och de nya beteckningarna *Homo sapiens*, *Mammalia* och

Primates. Släktet har nu två arter, utöver *Homo sapiens* en *Homo troglodytes*, där Linné låtit lura sig av uppgifter i sin ungdoms läsning av Nils Mattsson Kiöpings *Reesa* (1667) och den gängse föreställningen om naturens skala eller kedja. Saken blir inte bättre av en senare upplaga då han djärvt – det måste medges – men galet inför en *Homo lar* efter gibbonapans beskrivning och med ett frågetecken även en *Homo caudatus*, alltså summa fyra människoarter.

Det är i tionde upplagan Linné går under artribban och anger fem ”varieteter” – han använder alltså inte begreppet ”ras”. Man kunde tänka sig att listan skulle toppas av europén men det blir *americanus*, det vill säga indianen som han låter låna drag från sin positiva uppfattning om samerna. Ordningen blir alltså efter indianerna: européer, asiater och afrikaner med direkt syftning på hottentotterna (khoikhoi) i södra Afrika. Detta i enlighet med den äldre använda indelningen av de fyra världsdelarna (så till exempel också på frontespisen till *Hortus Cliffortianus*). På raden under kommer sedan färgbestämning, som enligt *Critica botanica* (1736) inte har något taxonomiskt giltighet: om man räknade rödlätt, svart, örnläk, trubbig, krökt näsa, högre och så vidare, skulle det finnas tusen olika människoarter. ”Vilken vettig människa skulle vilja kalla dem så?” frågar Linné retoriskt. Vidare följer bestämning av de olika temperamenten, en lära med rötter i antiken och utvecklad av Montesquieu i *De l'Esprit des lois* (1748). Sist tillkommer en laddning egenskaper, som är besk läsning inte bara för afrikanen. Linné var till allt annat moralist. Varieteterna får var och en bestämningen *regitur* (behärskas av): *americanus* behärskas av ”vanan” (*consuetudine*); *europaeus* av ”moden” (*ritibus*); *asiaticus* av ”inbillning” (*opinionibus*); och afrikanen, *afër*, av ”godtycke” (*arbitrio*). De svenska översättningarna tagna efter hur Linné själv uttryckte sig i opublicerade föreläsningar 1755 (se sammanställningen i min avhandling, *Homo sapiens L.* (1975), 222 f.). Den femte varieteten *monstrosus* visar med några exempel hur konst och klimat förändrar människans yttre. Här bör också nämnas *ferus* som står antitetiskt under *sapiens* med en rad exempel från tidskrönikan. Meningen är att utan socialt liv blir vi som vilda djur, rör oss på alla fyra, kan inte tala, äter rötter och rått kött.

Det ligger inget determinerat i Linnés varietetsindelning, vi hör alla till *Homo sapiens*, ett namn vi äger om vi förtjänar det och som var och en måste kämpa för att erövra. Hur det går till föreskriver han i moraliserande ord, till sist i uppmaningen att vi ska prisa och lova Skaparen och visa att vi förstår vad vi fått genom att studera naturen och därmed oss själva. Härom kan man läsa i min gamla avhandling från 1975 som använde Linnés föreläsningar för att förstå den lapidariska framställningen i *Systema naturae*, likaså och med

samma syfte dess olika upplagor. För en förklaring till vårt namn *Homo sapiens* vid 250-årsdagen se SLÅ 2008, 7–30. Se även min biografi över Linné, *Mannen som ordnade naturen* (2019).

Vad visste Linné om främmande folkslag och människans variation? En utgångspunkt fanns i Bibelns skapelseberättelse, som han också kan hålla sig anmärkningsvärt fri i förhållande till, alltså skapelse på en plats, en *monogenism* till skillnad från skapelse på flera håll, det vill säga *polygenism*. Utsagor om paradiset läge växlar, I stället för traditionella i flodlandet Eufrat och Tigris föreslår Linné Ceylon med dess höga berg Pico d'Adam – något som passar i hans "Tal om den beboeliga jordens tillväxande" – men han talar också om Kaplandet som ett *paradisus* för sin frodiga grönska. Den straxt efter Lapplandsresan 1732 skrivna medicinska regelsamlingen *Diaeta naturalis* innehåller utöver idealisering av samernas friskt naturliga liv en ganska rik samling excerpter om virginianernas, det vill säga indianernas, sunda livsstil. Men från Hollandstiden har han inget att berätta om andra folkslag, inte heller senare om befintliga "färgade" i Sverige, som den från Västindien stammande upptågsmakaren vid hovet, Gustav Badin, som han bör ha träffat. En lång artikelserie i *Stockholms Wekoblade* 1750 om hottentotter kan han ju tänkas ha läst. Med lärjungarna inkom olika rapporter, mest från ostindiefarare. En holländsk handlare i Stockholm Dietrich Wilhelmij svarar tydligt på ett brev från Linné där denne föreslår att holländaren ska ta med sig en hottentottpojke för att hjälpa honom med växtinsamlandet. Från Surinam via sin elev Daniel Rolander och plantageägaren Carl Gustaf Dahlberg får han ett läkemedel som resulterar i avhandlingen *Lignum quassiae* (1763), efter den läkekunnige maroonen Quassi i Surinams djungel. *Quassiae* blev också namn på trädet, det första växtsläktet uppkallat efter en slav. Viktigast, Linné förordar ingenstans svensk kolonialism eller slavhandel. Naturligtvis är han extremt intresserad av främmande länders flora och fauna, men det är av acklimatiseringsskäl, alltså förhoppningen om att få nya och nyttiga grödor att växa i svensk jord.

Det finns flera namn som kunde göra anspråk på rubrikens mindre ärofulla titel. François Bernier indelar jordens människor efter "differentes especes ou races" i *Journal des sçavans* 1684, den mångsidige uppsalaprofessorn Harald Vallerius presiderade för avhandlingen *De varia hominum forma externa* (1705), inte minst Linnés konkurrent, greve de Buffon som ägnar människan ett helt band i sin stora *Histoire naturelle* (1750) och där särskilt sammen mal-träteras. Den taxonomiska sidan i Linnés genus *Homo* – utan *trogloodytes*, *lar* och *caudatus* – blev i dubbel bemärkelse en huvudsak för Johann Friedrich

Blumenbach i Göttingen som 1776 skrev *De generis humani varietate* och var skaparen av en kraniesamling. Om någon är det rimligen Blumenbach som bör utnämnas till grundare av scientific racism eller physical anthropology, som får sin första historik av Thomas Bendyshe (1863–1864) med de flesta namn på plats och som kan tolkas som att disciplinen då var etablerad.

För att summera: 1) Taxonomiskt är Linnés insats viktig vad gäller människan som han sätter in i djurriket och ger namnet *Homo sapiens*. Han biologiserar människan så att hon kan studeras som andra organismer. 2) Alla fyra varieteter hör till *Homo sapiens*, men variationer i fråga om hud, vanor och så vidare har inget med taxonomisk värde utan är knutna till föränderliga faktorer som klimat, kultur eller ”konst”. Hottentotten blir *monstrosus* när han förändrat sin skapnad genom att stympa sitt könsorgan, liksom *puellae juncae*, flickor med getingmidjor, utgör en kritik av snörlivsmodet. 3) Linné är ingen rasideolog, och uttalar inga planer på kolonisering. 4) Punkt 1–3 betyder inte att Linné är ”ren” från sin tids fördomar, men att han i det här fallet inte skapade dem. 5) Definitionen i *Systema naturae* (1735) ”Nosce te ipsum”, utvidgad 1758, uppmanar oss att rannsaka oss både som moraliska och biologiska varelser. Det är vår yttersta uppgift som *Homines sapientes*.

Till sist: Det är vår skyldighet som historiker, bibliotekarier och museimänniskor att lyfta fram en gömd eller glömd historia. Rubrikens fråga är allvarlig och bör debatteras. Till saken hör att Linné är långt ifrån ensam bland vetenskapsmän som misstänkliggjorts på sistone. Så har skett med Ronald Fisher, populationsgenetikens store, nobelpristagaren James D. Watson, DNA-spiralens upptäckare tillsammans med Francis Crick. För några år sedan utmönstrades Gustaf Retzius från Karolinska institutets campus. Hur långt tillbaka ska man städa? Vad ska vi svenskar göra med antisemiten Strindberg? Var drar vi gränserna? Den handlar också om yttrandefriheten och vad som då gällde, inte bara om dagens värderingar. Det bör poängteras att historien inte kan handla om ”rena” personer, för då hör ingen dit. Men det förflutna ska förstås, inte förlöjligas eller förtalas. Rätten att ha fel bör försvaras. Inte döma gårdagen efter dagen, inte förfalla till ”presentism” – att jämföra med ”rasismens” nedlåtande hållning, inte utfärda svartvita domar. Om historien syftar till sanning måste den få vara komplex liksom vår tid är det.

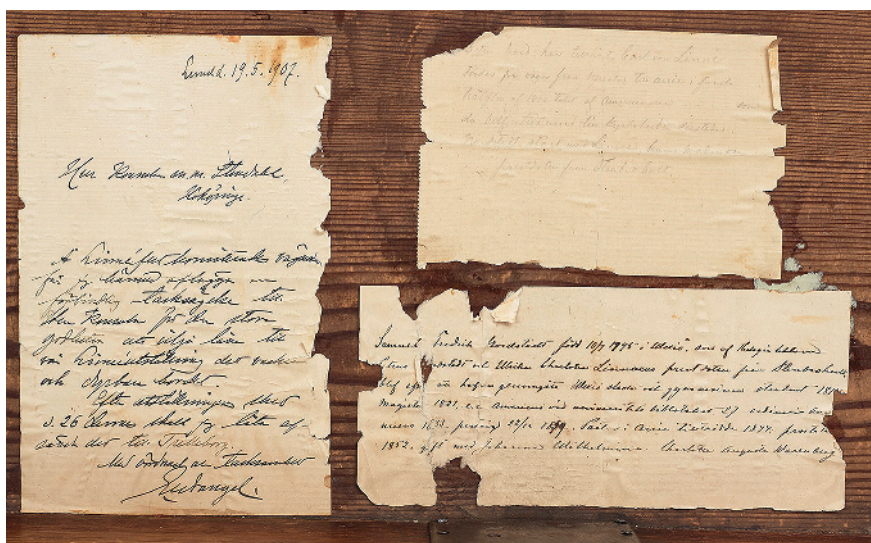
Litteratur: Henrik Arnstad i AB; Gunnar Broberg i AB, SDS, *Academic Right Watch*, *Lundagård*, *Jönköpingsposten*, Riksradio, TT; Linda Andersson Burnett i P4 Kronoberg; Annika Windahl Pontén i Radio Uppland; Magnus Rodell i SVT. Nätet, bloggar: Mariette Mantkelow, Ulrika Knutsson, skri-

benter som Ivar Arpi, Inger Enkvist och Dick Harrison i *SvD*. Jfr Eli Cahan, "Amid protests against racism, scientists move to strip offensive names from journals, prizes, and more" i *Science* July 2, 2020.

Gunnar Broberg

LINNÉS SKRIVBORD utbjöds på Bukowskis auktioner i Stockholm den 11 december 2019. Utropspriset var 250 000–350 000 kronor. Det är ett vackert rokokobord i ask och apel, inhemska träslag, med beslag i mässing, 180 cm långt, 90 cm bred. Enligt uppgift skulle bordet ha varit Linnés eget. Proveniensen vilar på ganska skakiga uppgifter. Enligt traditionen skulle Linnés brorsdotter-son, kyrkoherden i Arrie söder om Malmö, Samuel Fredrik Nordstedt hämtat skrivbordet i Uppsala och fört ner det till Skåne. Den ska sedan ha blivit kvar i prästgården och övertagits av hans efterträdare Per Lindner och Georg Erland Psilander i tur och ordning. På 1890-talet sålde Psilander bordet på auktion och inspektör Norén i Hököpinge ropade in det, för att i sin tur överlåta det till konsul Anders Stendahl, vd för Hököpinge sockerfabrik. Därefter har den gått i arv tills den nu såldes på auktion. Under Linnéjubileet 1907 visades den på Lunds universitets konstmuseum. Ett liknande rokokobord i alm, som tillhört Linnésläktingen Tycho Tullberg, inköptes av Linnésällskapet 1922 och finns i dag att beskåda i Linnémuseet i Uppsala (se Erik Hamberg, *I Carl von Linnés fotspår*, 32). Samuel Fredrik Nordstedts (1795–1861) mor hette Ulrika Charlotta och var dotter till Samuel Linnaeus, Carl von Linnés bror. Till stöd för proveniens är tre handskrivna lappar fastklitrade i en av de tre lådorna. På en av lapparna med senare tids handstil står det: "Detta bord har tillhört Carl von Linné, fördes på vagn från Upsala till Arrie i första hälften af 1800-talet af amanuensen [Samuel Fredrik Nordstedt] som då blev utnämnd till kyrkoherde derstädes. Nordstedt slägt med Linné, hans moder var prästdotter från Stenbrohult". Klubban föll på 920 000 kronor.

LINNÉS BÄNK. I Botaniska trädgården i Oslo finns en bänk tillägnad Linné, på vilken man kan vila och blicka ut över den systematiska trädgården. Bänken sattes upp 2014 till minne av Linnés insats för systematiken. Denna fridfulla plats har emellertid hamnat i stormens öga. I stadsdelsnämnden (bydelsutvalget i Gamle Oslo) röstade en majoritet för att stödja ett förslag att uppmana Naturhistorisk museum vid Universitetet i Oslo att ta bort bänken med Carl

Linnés skrivbord som såldes på Bukowskis i Stockholm den 11 december 2019 för 920 000 kronor. I en av lådorna finns inklistrade lappar som stöd för proveniensens. Foto: Bukowskis auktioner.

von Linnés namn. Linnés bänk, även kallad "rasistbänken", menar förslagsställarna skapar en otrygg atmosfär i den botaniska trädgården. De föregivna brottsanklagelserna känns igen från den svenska debatten. Studenttidningen *Universitas* rapporterade om saken den 18 september, som sedan följdes av en livlig debatt i norska dagstidningar, som *Aftenposten* och *Verdens Gang*, även i en tv-sänd debatt i NRK. *Verdens Gang* skrev "Ja til benk, nei til sensur" den 21 september, och konstaterade: "Vår tid byr sannelig også på feilslutninger som i ettertid vil fremstå som uforståelige og til dels komiske."

Nyhetsbladet för högre utbildning och forskning, *Khrono*, meddelade den 22 september att Naturhistorisk museum hade beslutat att det inte var aktuellt att ta bort bänken. "Benken skal stå fordi den står der i en kontekst, og den står der fordi den er relevant for funksjonen Botanisk hage har. Den står ikke hvor som helst, den står der hvor plantene er satt i system", sade museidirektören. I *Khrono* den 23 september intervjuades även bland annat Dag O. Hessen (som skrivit en biografi över Linné) som satte in Linné och rasismen i sitt historiska sammanhang. En krönika i *Klassekampen* (oberoende socialistisk) poängterade den 26 september vikten av att kunna förena kritisk samtidsblick med solid historisk kunskap. "Når vi varmer opp til feiringen av 250-årsjubileet for Linnés død om åtte år, bør rasismesporet forlates raskest mulig. Hans storslagne innsats for å systematisere jordas plante- og dyrearter må utgjøre en mektig inspirasjon for de mange som nå arbeider for å stanse den globale artsutryddelsen. En benk kan være et godt sted for å tenke opplyste og frigjørende tanker. Til Linnés minne bør det snekres mange benker verden rundt."

LINNÉS FLAGGA. En egen flaggdag för Linné? Om *Uppsala Nya Tidnings* läsare får bestämma, så borde Linné vara den uppsalakändis för vilken flaggan ska hissas vid en särskild flaggdag (*UNT* 14/5 2020). 28,7 procent av rösterna föll på Linné, klart före Hans Rosling och Dag Hammarskjöld som kom på andra respektive tredje plats. Bakgrunden är ett förslag av en kommunpolitiker att införa en lokal flaggdag för en Uppsalaprofil.

PRISREGN. Vid vinterpromotionen den 31 januari 2020 tilldelades Gunnar Broberg Uppsala universitets Linnémedalj i egenskap av att vara "den främste kännaren av Linnés liv, vetenskapliga gärning och tankevärld." Den 5 februari erhöll han Svenska litteratursällskapet i Finlands pris ur fonden Gustaf III:s minne för sin biografi över Linné, *Mannen som ordnade naturen* (se *SLÅ* 2019, 146–147). Även Stora historiepriset 2020 gick till Broberg, där det i juryns motivering

anges: ”Genom att kombinera djupdykningar i de historiska primärkällorna med ett tillgängligt och engagerande språk lyckas Gunnar Broberg förmedla nydanande och ofta överraskande forskningsresultat till en bred historieintresserad allmänhet.” Den 10 juni 2020 beslutade dessutom Vetenskapsakademien att tilldela Broberg Letterstedtska författarpriset 2020 för hans Linnébiografi.

HALLER OCH DET AVUNDSJUKA LEJONET. Den schweiziske botanisten och medicinaren Albrecht von Haller, professor i Göttingen, brevväxlade med Linné, men var också en av dennes skarpaste kritiker. En användbar ingång till Haller är den nya editions- och forskningsplattformen hallerNet, <http://hallernet.org>. Den innehåller bland annat ett 60-tal brev, delvis i faksimil, mellan Linné och Haller, därtill andra brev i Hallers korrespondens där Linné nämns, exempelvis mellan Haller och Allioni, Asch, Formey, Medicus, Müller, Münchhausen, Murr, Sauvages, Schreber, Sibthorp, Six, Wargentini och Wedemeyer. I ett brev till den italienske botanikern Carlo Allioni, professor i Turin, den 26 juli 1762 kallar Haller Linné för ”le jaloux Lion”, det avundsjuka lejonet.

David Dunér

BREVSAMLINGAR i Linnés fotspår. Svenska Linnésällskapets arkiv finns sedan 1970 deponerat i Uppsala universitetsbibliotek (Carolina Rediviva). Flera av bibliotekets tjänstemän har också varit djupt engagerade i sällskapets verksamhet, såsom Markus Hulth, Arvid Hj. Uggla och Carl-Otto von Sydow. Arkivet omfattar, förutom sådant som protokoll och räkenskaper, ett flertal brevsamlingar efter personer som haft framträdande befattningar i verksamheten och därför fått besvara förfrågningar från medlemmar och allmänhet. Dessa brevsamlingar har nu förtecknats. Intresserade forskare hänvisas till Uppsala universitetsbiblioteks hemsida.

Av särskilt stort intresse är breven till och från hovtandläkaren Elof Förberg, som var initiativtagare till sällskapets bildande 1917. Förberg, som själv var samlare av linneana, lade ned hela sin själ i att värva medlemmar och tiggat pengar till sällskapet. Brevsamlingen omfattar främst brev till Förberg, men det finns även kopior av brev från honom. Professorer, grosshandlare och bankirer hörde till dem som Förberg sökte intressera för verksamheten. Här finns namn som Helge Ax:son Johnson, Frans och Seth Kempe, Karl Langenskiöld, Gösta Mittag-Leffler, Otto Nordenskiöld och Knut Wallen-

berg. Störst antal brev är skrivna av Markus Hulth (100) och Carl Forsstrand (60), som bägge ingick i styrelsen och var redaktörer för årsskriften under tidiga år (1918–1920 respektive 1920–1928).

Den största samlingen brev, ungefär 3 000 stycken, har skickats till Arvid Hj. Uggla, som var sällskapets legendariske sekreterare och redaktör under flera decennier. Antalet brevskrivare i hans samling uppgår till ungefär 800 olika, vartill kommer ett betydande antal brev som skickats från museer, bibliotek, tidskrifter, institutioner och företag. Innehållet rör på olika sätt sällskapets verksamhet, såsom utgivning av årsskriften, avhandlingar och skrifter utgivna av Linné, utflykter, med mera. Flitigast av brevskrivarna var läkaren och styrelsemedlemmen Telemak Fredbärj (225), som var drivkraften bakom översättningarna och utgivningen av Linnéavhandlingar under många år. Åtskilliga brev finns även från Ugglas mångåriga vän Spencer Savage vid Linnean Society i London (127), zoologen Hendrik Engel i Amsterdam (93) och biskopen Elis Malmeström i Växjö (70). Efter Carl-Otto von Sydow, som också var redaktör för årsskriften under en lång följd av år (1962–1978), finns det drygt 1 000 brev från 250 olika avsändare. Även i denna samling är Telemak Fredbärj den flitigaste avsändaren (172), följd av etnologen, professor K. Robert V. Wikman i Åbo (74). Mindre brevsamlingar finns även efter professor Nils von Hofsten (sällskapets ordförande 1948–1964), museimannen Sigurd Wallin (styrelseledamot 1931–1968), skriftställaren Carl Forsstrand (redaktör 1920–1928) och professor Robert Fries (ordförande 1924–1947).

LEUFSTABIBLIOTEKET är nu katalogiserat och renoverat. ”Ej sin like i hela riket” sade Gustav III när han som kronprins besökte Leufstabruk 1768. Miljön är ännu i dag betagande med de bevarade och enhetligt gulmålade smedsbostäderna längs Stora gatan och den praktfulla herrgården, vilken huvudsakligen uppfördes under 1730-talet. Här flyttade entomologen Charles De Geer in 1739 och i de två små flyglarna, som efter ritningar av Jean Eric Rehn uppfördes åren runt 1760, inrättade han sina omfattande samlingar av böcker och naturalier.

Biblioteksbyggnaden har bevarats intakt till våra dagar med runt 8 500 volymer tryckta böcker, en betydande samling gravyrer samt musikalier och handskrifter. Samlingarna har skapats av i första hand entomologen Charles De Geer (1720–1778), men i betydande grad även av hans son, politikern Charles De Geer den yngre (1747–1805). I dag ansvarar Statens Fastighetsverk för byggnadens underhåll, medan samlingarna numera tillhör Uppsala universitetsbibliotek.

Leufstabsbruks bibliotek, katalogiserat och renoverat. Foto: Erik Hamberg.

Under en treårsperiod, 2018 till 2020, har Uppsala universitetsbibliotek i samarbete med De Koninklijke Bibliotheek, det nederländska nationalbiblioteket, erhållit medel från Riksbankens jubileumsfond för katalogisering av hela biblioteket. Deltagare i detta projekt, *The Library of Leufstabruk*, har varit Peter Sjökvist (projektledare), Helena Backman samt Alex Alsemgeest. En betydande del av böckerna är franskspråkiga och många har visat sig vara utgivna i Nederländerna. Avsikten är att tillgängliggöra boksamlingen för forskning genom att böckerna katalogiseras i den nationella bibliotekskatalogen Libris och länkas till den nederländska *Short-Title Catalogue, Netherlands* (STCN). Unika utgåvor av nederländska tryck digitaliseras och blir fritt tillgängliga i fulltext i kulturarvsportalen Alvin. Med dessa insatser kommer tillgången till och kännedomen om det internationella materialet i Leufstabsbiblioteket att öka både inom och utom Sverige.

Själva biblioteksbyggnaden har under många år behövt fräschas upp, inte minst på grund av många sprickor och en del putsbortfall i innerväggarna. Under försommaren 2020 blev det möjligt att med hjälp av antikvarisk ex-

pertis genomföra en välbehövlig inre renovering med putslagning, ny och mer korrekt färgsättning av väggarna (från ljusblått till ursprunglig rosa), komplettering av förgyllda partier och hyllnumreringar samt ommålning av taket. Hyllplan, fönsterbänkar, fönsterbågar och porten till biblioteket har även setts över. Strax efter midsommar blev detta arbete klart och de evakuerade böckerna, tillfälligt placerade i 250 flyttkartonger, kunde ställas tillbaka.

UTSTÄLLT I UPPSALA. Den 14 juni 2019, på 350-årsdagen av Magnus Gabriel De la Gardies betydelsefulla donation till Uppsala universitetsbibliotek, öppnades den nya utställningssalen i Carolina Rediviva. Biblioteket har nyligen genomgått en större och välbehövlig ombyggnad och den tidigare utställningssalen, invigd med en Linnéutställning i mars 1919, har återuppstått i ny skepnad, nu i byggnadens sydöstra hörn.

Förutom bibliotekets främsta märkvärdigheter, Silverbibeln från 500-talets första hälft – donerad till biblioteket av De la Gardie – samt de ettusen år yngre *Carta Marina* (1539) och den så kallade Mexikokartan (cirka 1550), visas här ett förnämligt urval av handskrifter och böcker ur bibliotekets samlingar, skapade under 400 år. Till stor del har det utställda materialet ett europeiskt ursprung, men det finns också många exempel på föremål från fjärran länder och andra kulturer. Det som nämns i det följande är bara ett axplock.

Den kronologiska dispositionen inleds av en lertavla med babylonisk kilskrift. Från medeltiden finns här exempelvis Kejsarbibeln från 1000-talets mitt, den trehundra år yngre Uppsala-Eddan av isländskt ursprung samt Magnus Erikssons landslag. Besökaren kan även se *Dyalogus creaturarum moralizatus*, med sina charmiga träsnitt, som trycktes av Johann Snell i Stockholm 1483. Det är den i Sverige först tryckta boken. Ungefär samtida är Johannes de Sacroboscus *Sphaera mundi*; exemplaret har en gång tillhört Nicolaus Copernicus.

Från 1500- och 1600-talen visas inledningsvis Andreas Vesalius *De humani corporis fabrica*, tryckt i Basel 1543. Olof Rudbeck den äldre, den främste vetenskapsmannen i 1600-talets Sverige, representeras av flera skrifter, såsom hans upptäckt av lymfsystemet samt planschbandet som hör till den storvulna "Atlantican". Men här finns även en volym av *Blomboken*, den märkvärdiga och vackert kolorerade handskrift som skulle visa hela världens växter, ett arbete som i årtal sysselsatte familjen Rudbeck och några av hans studenter. Ytterligare ett par 1600-talsverk som exponeras är Galileo Galileis arbete som berättar om solfläckarna (1613), Robert Hooke's *Micrographia* (1667) som visar iakttagelser gjorda genom det nyligen uppfunna mikroskopet, vidare Isaac

Newtons *Principia mathematica*, som gavs ut 1687, samt från svensk horisont Johannes Schefferus *Lapponia* (1673).

Den tredje montern visar verk från 1700- och 1800-talen. Ett exempel är Jacob Christoph Trews *Plantae selectae*, med Georg Dionysios Ehrets magnifika illustrationer. Dessa imponerade så starkt på Linné att han klistrade upp illustrationerna ur sitt exemplar på väggarna i Hammarby. En annan skicklig illustratör var Maria Sibylla Merian, som i två års tid studerade insekter och växter i Surinam, här representerad av *Erucarum ortus* från 1717. Linnés klassifikationssystem, *Systema naturae* från 1735 finns här, likaså det nyligen inköpta porträttet av honom ”i vardagslag”, utfört av Jean Eric Rehn. Ett betydelsefullt statsvetenskapligt arbete som visas är Montesquieus *De l'esprit des lois*, här i en upplaga tryckt i Leiden 1749. Bibliotekets samlingar av musikalier är också representerade, bland annat med en mindre notsamling av Wolfgang Amadeus Mozart och hans son Frans Xaver Mozart.

Kvinnorna är inte bortglömda i den nya utställningen. Förutom Merian möter vi även Mary Wollstonecraft och hennes *A Vindication of the Rights of Women* (1792), vidare Anna Maria Lenngren som representeras av sin dikt till ”Betti” i *Stockholms-Posten* 1798 och Fredrika Bremer, dels med en skissbok från hennes resa i Nordamerika och Kuba, dels *Hemmen i nya werlden* (1853–1854). Här presenteras även Ellen Fries, den första kvinnan som disputerade i Uppsala; året var 1883.

En av 1800-talets viktigaste böcker, Charles Darwins *On the Origin of Species*, finns här också, i originalupplagan från 1859. Vidare finner vi exempel på svensk forskning från 1800-talets andra hälft, med undersökningar och fotografier från expeditioner till polartrakterna.

Till utställningen hör en vackert producerad katalog som sammanställts av Åsa Henningsson, Johan Sjöberg och Krister Östlund, vilka även står för urvalet av det utställda materialet. Katalogen ger en extra behållning av den nya utställningen när man lämnat den vackra och fint ljussatta utställnings-salen och krupit upp i favoritfåtöljen i den egna kammaren.

Erik Hamberg

MARK CATESBY'S "BLEW LINNET" in Jacob de Wit's *Hortus Cliffortianus* canvas at the Linnémuseet. Within a few years of Mark Catesby completing publication of the eleven parts of his *magnum opus*, the *Natural history of Carolina*,

Jacob de Wit (1695–1754), Three people displaying a copy of Linnaeus's Hortus Cliffortianus (1738), executed any time between 1738 and 1754, oil on canvas, Linnémuseet, Uppsala (LM 365). Photo: Svenska Linnésällskapet.

TURNERA e petiolo florens, foliis serratis. *Hort. Cliff.* 112. (p 1.

1. Ramus.

2. Folium ad cujus basin duæ glandulæ. Pedunculus e petiolo enatus cum calyce fructus, semine, stylis, stigmatibus.

G. D. EHRET del.

J. WANDELAAR fecit

Turnera ulmifolia, from Linnaeus, Hortus Cliffortianus (1738), drawn by G. D. Ehret and engraved by J. Wandelaar. Photo: Biodiversity Heritage Library.

Florida and the Bahama islands, in the summer of 1747, artists began to copy his images and translators translate his text. Five different compilations were to be issued during the following 30 years, four in Nuremberg and one in Amsterdam. Three of these republished Catesby's images of birds (with associated plants, if Catesby had included any), each plate re-engraved, while two similarly treated the fishes, serpents, insects and other animals. There was also a series of re-worked images included in some issues of *The gentleman's magazine* during the 1750s. (For a list of these works, see L. K. Overstreet, "The publication of Mark Catesby's *The natural history of Carolina, Florida and the Bahama islands*" in E. C. Nelson & D. J. Elliott (eds.), *The curious Mister Catesby* (Athens GA & London, 2015), 171, Table 12–2. On *The gentleman's magazine* images, see E. C. Nelson, "Catesby's North American images in *The Gentleman's Magazine* 1751–1755", *Archives of natural history* 47 (2020), 186–189.)

Recently, I encountered another "copy" of one of Mark Catesby's published engravings. This one is unusual in that it is by a Dutch artist who incorporated Catesby's work in an oil painting that celebrates a contemporary book illustrated by Catesby's collaborator, the German botanical artist Georg Dionysius Ehret. I noticed this enigmatic work in a photograph used by Wilfred Blunt to illustrate his well-known biography of Carl Linnaeus, *The compleat naturalist. A life of Linnaeus* (London, 1984), [127]. Blunt captioned the oil painting "Three people displaying a copy of Linnaeus's *Hortus Cliffortianus*". The artist was Jacob de Wit (1695–1754) of Amsterdam who is famous as the creator of many door and ceiling paintings especially depicting religious subjects some of which are extant in buildings on the Keizergracht where he lived in Amsterdam.

The *Hortus Cliffortianus* painting, however, is hanging in the Linnémuseet <<http://linnaeus.se/linnemuseets-historia/>>, Uppsala. Little is known about the history of this canvas. It was donated to Linnémuseet in 1956 by Hendrik Smidt van Gelder, whose parents had lived at George Clifford's former estate Haartekamp. It cannot have been begun before *Hortus Cliffortianus* was issued privately by George Clifford in 1738 – Clifford only gave copies to favoured friends and acquaintances, one of which, coincidentally was Mark Catesby (E. C. Nelson, "Some notes towards a reconstruction of Mark Catesby's library", *Huntia* 16 (2018), 143–156). The book's Latin text (mostly botanical descriptions) was by Linnaeus while the numerous illustrations of plants cultivated in Clifford's garden were drawn by Georg Ehret and engraved for publication by Jan Wandelaar.

De Wit's canvas portrays two elderly gentlemen – perhaps representing philosophers or scholars of antiquity – holding an open copy of a book. They seem to be discussing one particular engraving by Wandelaar (after a drawing by Ehret), that of *Turnera* (now *Turnera ulmifolia*, ramgoat dashalong or yellow alder) – this was the tenth plate (“Tab. X”) in *Hortus Cliffortianus*. The face of the man on the right, wearing a loose blue garment, is rather like the face of the bust on the tall plinth depicted in the frontispiece, by Wandelaar, of *Hortus Cliffortianus* but this may be coincidental. Looking over the shoulder of the other man is a wealthy woman with pearls in her elaborately set hair who appears to be of “oriental” origin but her significance is unknown. Could she be a personification of Flora? (<https://ilibrariana.wordpress.com/2012/01/02/linnaeus-op-de-hartekamp-1735-1737/>)

The copy of *Hortus Cliffortianus* is resting on another book with a red ticket on its spine, while under the forearm of the man in the blue smock lies a third book, this one open (it is clearly a book, not an herbarium specimen as suggested by at least one author). Although only part of the open page is shown, it is unmistakably Mark Catesby's illustration of the “Blew Linnet”, now called the Indigo Bunting, *Passerina cyanea* (see J. L. Reveal, “Identification of the plants and animals illustrated by Mark Catesby in *The Natural History of Carolina, Florida and the Bahama islands*” in Nelson & Elliott 2015, 331–350) perched (incongruously) on a bract of a spent flower of Catesby's troutlily (also known as bashful wakerobin, *Trillium catesbaei*). Most of the bird can be seen beside the old man's elbow as well as the lower parts of the troutlily. The illustration is plate 45 from volume 1 of Catesby's *Natural history of Carolina, Florida and the Bahama Islands*. De Wit's copy is not exact – the “root” (a rhizome) was omitted and the open flower is almost entirely absent. In the same way, his copying of the plate of *Turnera* is not precise with an added inscription “HORTUS CLIFFORTIANUS” above, modified text beneath and minor alterations to the plant.

That raises an intriguing question. Is the title of the book lying on the table and on which *Hortus Cliffortianus* is resting, the second volume of Catesby's two-volume work, and if it is can this help date the painting? We know from Leslie Overstreet's research and particularly from a printed “Note” preserved uniquely in the Smithsonian Institute's copy (from Dr Cromwell Mortimer's library) that subscribers were advised not to bind their copies of Catesby's *Natural history* “till the whole are finished” – if this was heeded, a subscriber should not have bound the separate parts into volumes before 1743. Yet a

Above: *Detail of the lower right-hand corner of Jacob de Wit's canvas. Photo: Rebecca Flodin, Linnémuseet.* Below: *Reconstruction of the artist's perspective on Catesby's artwork. Photo: E. C. Nelson.*

Passerina cyanea, indigo bunting, as "*Linaria cærulea*. The Blew Linnet" with *Trillium catesbaei*, Catesby's troutlily, as "*Solanum &c flore carneo*" as depicted by Mark Catesby in *The natural history of Carolina, Florida and the Bahama islands*, volume 1, plate 45 (November 1730). Photo: University of South Carolina Libraries, Columbia, SC.

further “*Advertisement*” advised subscribers about a forthcoming “additional Part”, so a patient owner should have waited until the summer of 1747 to bind everything. However, without any exact date for the painting, this is speculation and it could have been executed any time between 1738 and November 1754. We can also assert that de Wit had access to the original issue of Catesby’s *Natural history*, because the way the troutlily is portrayed in this canvas reflects Catesby’s engraved image, and not the reworked version of the same plate included in Seligmann’s Nuremberg edition.

Why did de Wit combine Linnaeus’s *Hortus Cliffortianus* with Catesby’s *Natural History* in this painting? Perhaps as examples of rare and expensive books, only affordable by a lady who could afford to wear pearls in her hair? Interestingly, the separate plants are both Northern American species; *Turnera ulmifolia* is a member of the family Passifloraceae that occurs in Florida, Mexico and the Caribbean; *Trillium catesbaei*, now placed in the family Melianthaceae, is confined to the southeastern USA (South and North Carolina, Georgia, Alabama, Tennessee and Maryland). Their association in the painting is most probably coincidental as de Wit would have had little knowledge of the origins or classification of these subjects. He may have chosen the plate with the “blew linner” (Indigo Bunting) for no other reason than to match colours, the blue of the bird’s plumage matching the blue of the man’s garment. (Acknowledgements: my thanks to Mikael Ahlund for helpful comments on the de Wit canvas and information about the painting’s donation to the Linnémuseet; to Rebecca Flodin for the photograph of the detail showing de Wit’s copy of Catesby’s image; and to the Mark Catesby Centre, University of South Carolina Libraries for access to digital images of Catesby’s book.)

E. Charles Nelson

A PARAKEET IN UPPSALA AROUND 1750. Parrots of unknown species had arrived in Sweden already in 1540 and 1550, but in the seventeenth century sailors brought birds from Southeast India, South America, the Caribbean and West Africa to Portuguese, Dutch and English harbours. Some specimens eventually reached aristocratic and royal families in Sweden. In 1622, the Brahe family commissioned a painting of their Senegal parrot. King Charles XI, kept several parrots, probably received as gifts, in his small menagerie at the Royal Castle in Stockholm around 1670. David Klöcker Ehrenstrahl painted

Brown-throated parakeet, Aratinga pertinax. Watercolour pencil drawing by Otto Fredric Richman from around 1750. Uppsala University Library.

several species of macaws, amazons and a hawk-headed parrot from South America, a grey parrot from West Africa and cockatoos from South East Asia.

Bringing parrots and monkeys to Europe and taking care of them so they survived the journey, where they could be sold for a big profit to wealthy customers, became a fashion among sailors. The inn Blauw Jan in Kloveniersburgwal, Amsterdam, and Leopard and Tiger at Tower Dock and Porter's Lodge at Charing Cross in London became centres for parrot and other exotic animal trade. The Swedish East India Company's vessels (132 from 1732 to 1814) became a channel for bringing parrots to Sweden. In the eighteenth century, many species reached Gothenburg. The Royal family kept macaws and cockatoos and Carl Linnaeus found several parrots, especially amazons and grey parrots, in manors and vicarages during his provincial tours in Sweden. He received many gifts, including yellow-crested cockatoo, scarlet macaws, grey parrot and blue-fronted amazon. Others are mentioned in letters. In a lecture 1748, he concluded that "Parrots are not European in any other way that they are tamed and kept in cages".

Parakeets (from French *perroquet* 'parrot') are small to medium-sized species of parrots, generally with long tail feathers. They are more seldom mentioned in Swedish historical sources until the end of the nineteenth century. Anna Maria Thelott (1683–1710) painted an unidentified species in watercolour on her non-dated artist self-portrait. The picture is available as a postcard at Uppsala University Library Carolina Rediviva. Another postcard, showing a parakeet in Uppsala from 1750, is a watercolour pencil drawing by Otto Fredric Richman (1715–1762). Already as a student in Uppsala and later as captain in the Dalecarlia Regiment, his hobby was to paint flowers and animals.

Contextual data about this parakeet are few; it is not even certain that Richman was in Uppsala around 1750. The picture shows a brown-throated parakeet, *Aratinga pertinax* (Syn. *Eupsittula pertinax*), long known as St. Thomas conure in the bird-trade. This small parakeet is about 25 cm long, green and dull brown in colour; in subspecies, the presence and extent of orange or yellow on the head vary. It is widely distributed in northern South America, Panama and on southern Caribbean islands (Margarita, Tortuga, Curaçao, Aruba and Bonaire), and probably introduced on St. Thomas and Virgin Islands in the nineteenth century. At least 14 subspecies are recognized, although many may prove to be clinical intermediates.

Identifying from a painting is always tricky, but Richman's parakeet shows many similarities with the nominotypical form, *Aratinga pertinax pertinax*,

if we compare with the plates in Joseph M. Forshaw's *Parrots of the World* (2010). Richman's aquarelle is obviously made from an alive specimen, his own or someone else's, since dead and preserved (in alcohol) birds lose their colours. Other painters had live specimens: George Edwards in *Gleanings of Natural History* 1 (1758) called his model a 'golden-crowned parakeet', in French *La perruche facée de jaune*. It was brought from the West Indies, and "the property of the first Lady of the Right Honourable Sir Robert Walpole, since Earl of Orford". Edwards later saw several other specimens of the same origin. Johannes Georg Wagler illustrated a specimen in *Monographia Psittacorum* (1832).

Avicultural data show that this parakeet was not a rare species in captivity at the time. Linnaeus described it in *Systema naturae* 10 (1758) as *Psittacus pertinax*. In addition to its colours, he noted that it is found "in Indiis", in this case the Caribbean, and referred to his own description of a live specimen in the Adolph Fredrik Museum at Ulriksdal. He does not mention Richman, but a German linguist, ornithologist and engraver Johann Leonhard Frisch, who had eleven parrots in coloured engraved copper plates in *Vorstellungen der Vögel in Teutschland* (1733). Plate XI shows a "Kleiner langschwanztiger grüne Papagey mit gelbrothen Nacken" ('small long-tailed green parrot with yellow-red neck'), or a brown-throated parakeet.

By the twentieth century, this parakeet had become rare in the bird trade. The nominal form on Curaçao, St. Thomas and St. Croix in the Virgin Islands, was surpassed by subspecies such as *A. p. aeruginosa* from Columbia and after 1952 *A. p. chrysophrys* from Guyana. In the 1960s, the Duke of Bedford mentioned that a subspecies, an "amusing, if noisy parakeet", *A. p. aeruginosa* from Colombia, Venezuela and Brazil was freely imported to Europe. Otto Fredric Richman's parakeet from 1750 remains anonymous and unidentified, but the illustration is a lively representation of a pleasant companion animal.

Sabira Ståhlberg & Ingvar Svanberg

LINNÉS VÄNNER, som är en vänförening till Uppsala linneanska trädgårdar, har ökat sitt medlemsantal även under innevarande år och har nu passerat 600. Den 27 februari höll föreningen sitt årsmöte. Anna Backman, som är museibutiksansvarig vid de linneanska trädgårdarna, berättade att årets bidrag om

30 000 kronor kommer att användas till projektet ”Vägvisning på förgården i Linnéträdgården”. Medlen kommer att gå till formgivning av skyltar samt inköp av planteringsfat och växtportal. Under flera år har personalen på Botan uppmärksammat att besökarna av Linnéträdgården har svårt att komma underfund med var de ska köpa biljetter, var toaletterna finns, och hur de hittar in till trädgården från museet. Detta är ett tillgänglighetsproblem som man nu hoppas kunna lösa. Sedan föreningens bildande 1993 har Linnés Vänner kunnat bidra med runt 715 000 till de linneanska trädgårdarna.

Lars-Erik Appelgren, professor emeritus i veterinärmedicin, berättade sedan mycket levande om gammal boskapsmedicin med fokus på sent 1700-tal. Eftersom djuren var värdefulla kunde samma läkemedel användas för både djur och människor. Veterinärmedicinska behandlingsåtgärder finns också beskrivna i egyptiska papyrer. Läkekonsten kom att domineras av Hippokrates och Galenos läror om de fyra vätskorna respektive ”multipelbehandling” inom såväl human- som veterinärmedicinen långt in på 1800-talet. År 1763 skickades Peter Hernquist av Linné till den nyligen öppnade veterinärskolan i Lyon. År 1775 började Hernquist med undervisning för veterinärer i Skara. Hans boskapsapotek och kvarlämnade handskrifter ger en uppfattning om vilka läkemedel som användes. Även inom veterinärmedicinen dominerande humoralpatologin (fyrsaftsläran) och följaktligen hade läkemedlen som syfte att återställa den rubbade balansen mellan de fyra kroppsvätskorna.

Samma kväll tilldelades Britt Eklund Linnés Väners pris 2020 om 5 000 kronor för ”sina stora kunskaper om 1700-talets dräktskick inom de högre stånden och omfattande arbete med att sy tidstroga 1700-talsdräkter av hög klass”. Till Eklunds specialområden hör även folklig dans och folkligt dräktskick. Hon sitter som expert i Polskmärkesuppdansningen, som årligen anordnas av Folkdansringen Dalarna och Folkdansringen Jämtland-Härjedalen. Hon har dessutom djupa kunskaper om folkligt dräktskick, särskilt det ålderdomliga dräktskicket i Boda socken i Dalarna, där hon är en ledande expert och också har stor praktisk erfarenhet av att sy dräkter. I den välbevarade gamla gården Jelkgården i Kärvsåsen i Boda har hon och hennes man, Knapp Lennart Pettersson, landets säkerligen största samling av gamla originalplagg från Boda socken. Om Bodas dräktskick har hon även publicerat boken *Dräktalmanacka. Boda socken, Dalarna* (Uppsala, 2016). Till Eklunds akademiska meriter hör, förutom civilingenjörsexamen, studier i etnologi vid Uppsala universitet. Linné visar ju i sina reseskildringar ett icke ringa intresse för tidens danser och dräktskick, varför Eklund är en mycket värdig mot-

tagare av Linnés Vänners pris. Föreningens övriga programverksamhet med bland annat en resa till Ängsö slott i augusti fick tyvärr ställas in på grund av corona-viruset. Mer om Linnés Vänner finns på: <http://www.linnesvanner.se>.

Ann-Mari Jönsson

SKÅNSKA LINNÉSÄLLSKAPETS vårexkursion till Dalby Söderskog. Ett drygt 30-tal medlemmar och medföljande samlades den 27 april på förmiddagen för att delta i promenader med sakkunniga ciceroner i Dalby Söderskog, som 2018 firade 100 år som nationalpark. Två av fem teman kunde väljas under tvåtimmars-programmet. Deltagarna intog sedan en vårlunch i föreningsägda Strädelängan vid Lundavägen i Dalby. Dagsprogrammet avslutades med guidad promenad vid Klostret och i Kyrkan under ledning av Anita Larsson samt en stämningsfull konsert i kyrkan, "Värfåglar och sångblommor – medeltida toner för röst och blockflöjt", under medverkan av Aino Lund Lavoipierre och Emelie Roos. Här några axplock bland referaten:

Vegetationsförändringar. Nationalparken Dalby Söderskog är hårt drabbad. Först var det almsjukan och spanska skogssniglar som påtagligt förändrade skogens utseende. På senare år har dessutom askskottssjuka och vildsvin satt sina tydliga spår i ädellövskogen. Skogsforskaren Jörg Brunet på SLU i Alnarp har följt händelseförloppet. Runt 1990 började de första stora almarna dö till följd av almsjukan, en svampsjukdom som sprids av almsplintborrar, skalbaggar som hör till gruppen barkborrar. Nu håller den sista stora almen på att dö av sjukdomen. Tyvärr har nu även asken drabbats av en dödlig svampsjukdom, askskottsjukan. Även markvegetationen har förändrats kraftigt under de senaste 30 åren på grund av två nya arter. Den spanska skogssnigeln kom till området i slutet på 1990-talet och gjorde processen kort med skogsbingeln, den ört som tidigare hade täckt stora delar av skogsmarken på sommaren (och även prydde den gamla 100-kronorssedeln). Söderskogen är annars mest känd för sin praktfulla vårblooming med stora mattor av vit- och gulsippor samt skånsk nunneört. Inte heller dessa har fått växa ostörda sedan en grupp vildsvin flyttade från den närliggande Skrylleskogen till Söderskogen för knappt tio år sedan. Vildsvinens bölande har kraftigt decimerat både vårblommorna och de marklevande mossorna. Dalby Söderskog är ett tydligt exempel på vilka effekter som olika invasiva arter kan ha på skogars vegetation. Förändringar kan följas här över lång tid. Detta gör området särskilt värdefullt för skogsforskningen.

Florapromenad med Lennart Engstrand. Ett sakta regn manar fram behagliga dofter i skogen. Väl i skogen står vi vid ett hav av vit- och gulsippor och märker att få vitsippor blommar. Antalet plantor per klon är som det brukar vara, men andelen blommande exemplar är väldigt lågt. Så verkar det vara i år över en stor del av landet. Hålnunneört blommar för fullt med såväl röda som vita blommor och det konstateras att blomfärgen är ärftlig. Växten har sitt namn därför att den underjordiska stamknölen är ihålig. Ibland kallas den också för skånsk nunneört. Den är utan tvivel den praktfullaste av svenska nunneörter och står som en symbol för Dalby Söderskog. Vätterosen är ganska vanlig. Den spränger markytan med talrika, ljusrosa, köttiga stjälkar och blommor i ax. Den är en helparasit på lövträd och behöver ingen klorofyll. Liksom vättarna lever den till stor del i underjorden. Den kan till och med blomma under ytan. Myror drar gärna iväg med fröna. Svalörten blommar rikligt medan majsmörblomma precis har slagit ut. Den stackars asken blommar utan kronblad. Lönnen har ingått i omfattande DNA-undersökningar och man har funnit att den skall placeras i familjen kinesträdsväxter (*Sapindaceae*) tillsammans med bland annat hästkastanj. Till den familjen hör till exempel den exotiska litchi. Sötkörbärsträd blommar medan almen har gott om de platta frukterna. Skogsviol blommade för fullt medan blommor av brännässla och skogsbingel knappast kunde studeras. Ett vackert bestånd av gullpudra växte i ett fuktigt stråk vid stigen. På några fläderbuskar vid stigen hittades judasöra, en några centimeter stor, geléartad svamp. Den växer bara i ett litet havsnära område i Skåne och på Västkusten och är ätlig. I Kina äts den i mängder, hos oss har den ingen tradition i köket. På sedan länge döda träd, där barken har fallit av, studerades rhizomorfer av honungsskivling. Svampen växer på träd och förorsakar stor skada i skogarna. Ett trevligt fynd var ett bestånd av puckelbläcksvamp. På ängen strax utanför stätten växer tre arter av vårlök. Vanlig vårlök var nästan utblommad, medan dvärgvårlök och lundvårlök var i full blom.

Mossfloran i Dalby Söderskog. Nattens regnskurar gjorde att mossorna, dagen till ära, visade upp sin allra vackraste sida. Gerhard Kristensson startade med en introduktion om hur en mossa ser ut och hur mossor indelas generellt. Linnés syn på mossorna dryftades och hans roll för namngivning av mossor diskuterades. Johann Hedwig, som skulle kunna kallas mossornas Linné, och hans livsgärning presenterades. Mossfloran i Söderskogen är väl undersökt. Gerhard presenterade de två tidigare inventeringarna av mossfloran. Mossornas förmåga att reagera på luftföroreningar är välkänd. Hur tidigare decenniers förurning drabbat Söderskogen diskuterades också. Ett

litet antal typiska mossor för Söderskogen presenterades under promenaden. Särskilt vackra på lera är de svällande mattor av sprötmossor. Den vanligaste representanten för detta vackra släkte i Söderskogen är skuggsprötmossa. Karakteristiskt för Söderskogens mossflora är de epifytiska inslagen. Inom denna grupp finns många viktiga och ståtliga representanter. Under promenaden tittade vi bland annat på råttsvansmossa och platt fjädermossa. Råttsvansmossan klädde de grova stammarna vid basen, medan den platta fjädermossan trivdes lite högre upp i våningar på stammen. En mycket vanlig mossor i Söderskogen är stor gräsmossa, som klänger överallt på död ved i skogen. En mer sällsynt representant på skogens epifytflora är grov baronmossa, som växer mycket vackert på en grov lönn vid bäcken. Här växte också den mindre arten liten baronmossa. Särskilt vacker i den fuktiga skogen var den ståtliga guldlocks-mossan. Vi hann också med att titta på en representant i levermossfloran. På en stor ask växte bandmossa.

Insektsvandring med Mikael Sörensson. Skånska Linnésällskapets exkursion hade samlat en god skara medlemmar, som ivrigt traktade efter senaste nytt om Söderskogens insektsfauna. Meningen var att dagens guide skulle leverera ett kåseri över faunan, men också förevisa några exempel på insektsarter. Av detta blev dock intet då väderguden behagade utgjuta sina strida tårar över exkuranternas ännen. I brist på insekter fick deltagarna hålla tillgodo med en ganska grovkornigt uppmålad bild av faunan. Såväl i nutid som i förgångens tid har kunskapen om vårt lands insekter varit beroende av skickliga amatörers insatser och insamlingar. Det är tack vare dem som vi i dag har relativt bra kunskap om de mer välkända insektsgrupperna, såsom fjärilar, skalbaggar, trollsländor och gaddsteklar. Samtidigt är stora geografiska områden, även i Skåne, faunistiskt fortfarande dåligt kända vad insekter beträffar, och i flertalet har aldrig någon systematisk inventering genomförts. Märkligt nog gäller det också flertalet av Skånes nationalparker, däribland Dalby Söderskog. Först år 2008 genomfördes på uppdrag av länsstyrelsen en pilotinventering av den vedlevande insektsfaunan (av undertecknad), en tidsfördröjning som paradoxalt nog kan tillskrivas det allmänna förbudet mot att insamla insekter i våra nationalparker. Dessutom är flertalet insekter små, mångformiga och oftast omöjliga att säkert bestämma i fält. Säker identifiering av insekter tarvar i regel insamlingar, något som Linné redan för 250 år sedan var medveten om och tillämpade fullt ut, men vars fulla insikt ännu inte drabbat nutida myndigheter. Resultatet har därför blivit att vår kunskap om nationalparkernas insektsfauna generellt förblivit rudimentär.

Med sin långa trädbärande historia kompletterat med senare årtiondens tillskott av stora mängder död ved har Dalby Söderskog alla förutsättningar att kunna hysa även de kräsnaste vedinsekter. Inventeringen 2008 visade bland annat att förvånande många så kallade urskogsdjur bebodde åldrade bokar, ekar och almar. De allra flesta var vid tidpunkten också nyheter för Söderskogen, bland dem många rödlistade och i övriga Nordeuropa sällsynta arter såsom bokblombock, almsavbagge, korsvirkesgnagare, skeppsvarvsfluga, jordhumleblomfluga och getinglik plathornsmygga. Ingen av dessa kunde förväntas visa sig under vår exkursion, men jag hade nog hoppats på att vanliga och för Söderskogen karakteristiska vedarter såsom bokoxe och noshornsoxe skulle trotsa det bistra vädret. Deltagarna fick hålla till godo med dagens desperat sufflerande guide, några gnagspår i de enorma högstubbarna, samt de i och för sig trevliga insektsbilder som tryfferade länsstyrelseskyltarna längs vägen tillbaka till parkingången och den väntande lunchen.

Fågellivet med Sören Svensson. Av Dalby Söderskogs tolv vanligaste fågelarter registrerades tio stycken av docent Sören Svensson och hans medvandrare: bofink, koltrast, talgoxe, svarthätta, nötväcka, rödhake, ringduva, gårdsmyg, stare och gransångare. Att vi inte noterade någon blåmes var nog bara bristande uppmärksamhet. Och att vi inte hörde någon lövsångare berodde antagligen på att så få ännu hade anlänt från vintern i tropikerna. Gårdsmyn sjöng från ett av de revir där den funnits de flesta år, vid bron där bäcken rinner in i skogen. Gransångaren, som sjöng flitigt på ett par ställen efter stigen, är en intressant nykomling i skogen, invandrad från kontinenten. Den noterades första gången 2006 och hade ökat till elva par 2017. Ett gott råd till dem som vill ha riklig fågelsång är att förlägga besöket till tidigt på morgonen i stället för mitt på dagen. Och ett par veckor in i maj har ytterligare arter anlänt från vinterkvarteren. Den låga sångaktivitet som vi upplevde berodde, tror jag, mindre på regnet än på den sena timmen på dagen.

Årsmötet den 19 augusti i Lund. Skånska Linnésällskapets medlemmar och medföljande, nära 50 personer, samlades till årsmötet i hörsalen på Pufendorf-institutet vid Biskopsgatan. Programmet inleddes med tre Linnéföreläsningar. Sällskapets praeses, professor emeritus Gunnar Broberg, berättade om arbetet med att skriva en ny biografi om Mästaren. *Mannen som ordnade naturen* heter biografien, ett monumentalverk på 520 sidor. "Mossan en nöt för Linné" var rubriken för det illustrerade föredrag, som Sällskapets nye medlem, professor emeritus Gerhard Kristensson höll. "Glimtar ur skånsk skogshistoria från Linnés resa och framåt" bjöds deltagarna på av Jörg Brunet, professor i

Skogsekologi vid SLU Alnarp. Han berättade om skogens utveckling utifrån olika kartor och beskrivningar.

Efter sedvanliga årsmötesförhandlingar välkomnades nya medlemmar. Under rubriken "Villa Holma – hem för två nobelpristagare" presenterade Bengt E. Y. Svensson, professor emeritus i teoretisk fysik, två fysiker med rötter i Lund. Det var närbelägna Villa Holma på Finngatan, som professor Manne Siegbahn (1886–1978) innehade som tjänstebostad. Han tilldelades Nobelpriset i fysik 1924 och var då verksam vid Uppsala universitet. Sonen Kai Siegbahn (1918–2007) växte upp i Lund och blev professor i fysik vid KTH och innehade sedan faderns professur vid Uppsala universitet 1954–1984. Han fick sedan sitt Nobelpris i fysik år 1981. Villa Holma med hela 15 rum stod färdigt 1889 och var tjänstebostad för fyra fysikprofessorer fram till 1938, då Folklivsarkivet vid LU flyttade in och stannade i hela 74 år. En känd forskare vid arkivet och ämnets första professor var Wilhelm von Sydow och ännu mer känd blev sonen och skådespelaren Max. År 2012 flyttade Folklivsarkivet sina samlingar till Arkivcentrum Syd och huset lades ut till försäljning. Sällskapet medlem Ove Linde och hans företag förvärvade villan för att ha som kontor och möteslokal. Medlemmarna bjöds på en presentation och husesyn under servering av förfriskningar med tilltugg.

Sålunda styrkta till kropp och själ avtågade SkåL till Botan, där vår medlem och föreståndare, Bente Eriksen, väntade för att bjuda på en rundvisning. Bente berättade om vilka större projekt som är på gång och hur Botan jobbat med att förstärka sina lärandemiljöer. Bente Eriksen kunde bland annat berätta om Linnés äppelträd. Det kommer inte från Råshult utan från Stenbrohults gamla prästgård, som Linné älskade. Slutligen begav vi oss till dahliorna, som är som vackrast vid denna tid på året, för att sedan avsluta med en måltid på närbelägna Valvet.

Christer Hjort

MINNESORD över Torbjörn Lenskog som avled den 29 juli 2020 i en ålder av 84 år. Torbjörns berömda samlingar inom en mängd olika områden, främst design, är kända och har berikat våra museer, men det började med Carl von Linné, där jag enligt Torbjörn blev själva motorn i hans samlande. Det var en givande och lärorik tid för oss båda under denna intensiva samlarperiod, där samlandet blev vilopunkten i Torbjörns tävlingsinriktade yrkesliv som

art director på Arbman & Lenskog. Snart räknades hans samling till nära 5 000 böcker. Men därtill kom medaljer, skulpturer och 500 Linnéporträtt, där Linnébakelsen från Ofvandahls konditori inte saknades och inte heller de färggranna kexburkarna med Linnéporträtt. När Torbjörn kände sig klar med Linné sålde han plötsligt samlingen *en bloc* till Antikvariat Crafoord, Kastberga slott i Skåne. I samlingen fanns mycket som saknades i de övriga stora Linnésamlingarna, till exempel Birger Strandell Collection, nu i Hunt Botanical Library, Pittsburgh, USA, och det rörde sig då om väl så ovanliga trycksaker från 1900-talet, till exempel det mesta av Felix Bryks sällsynta skrifter, och trycksaker om hur Linné använts och fått namnge mängder av produkter, både papper, cykel, mineralvatten, margarin, och jag vet inte allt.

Ryktet om en av världens största Linnésamlingar spreds ända till Japan där det nya naturalhistoriska museet i Chiba blev intresserat. Det tog ett år innan man bestämt sig och under tiden hann vi komplettera samlingen hos Crafoord med några toppnummer, som till exempel första upplagan av *Systema naturae*, men den avstod man ifrån – det var Torbjörn Lenskogs samling man ville ha. När jag 2007 besökte Chiba Natural History Museum var man mycket stolt över *The Torbjörn Lenskog Collection of Linnaeus*. I donation hade man fått ett annat fint exemplar av *Systeman* som ingått i Linnésamlingen efter miljardären John du Pont (vilken i sin tur var svensken Karl Frumeries samling). Du Pont satt vid denna tid inne på 30 år för mord. Den som förrevisade mig Lenskogs samling i Chiba var en ung kvinnlig rosforskare, den enda som talade engelska och fått en ros uppkallad efter sig. Hon ville att jag skulle plocka fram de mest värdefulla originalupplagorna och andra rariteter och berätta vad det var för märkvärdigt med vissa böcker/exemplar, om provenienser med mera. Jag fick till exempel förklara vad *Läsebok för folkskolan* (1868) var för slags Linnaeana – jo, där fanns några sidor på slutet om Blomsterkungen och en bild på Råshult. Jag tror Torbjörn hade alla upplagorna. Chiba Museum gav 1994 ut en illustrerad katalog över Lenskogs samling på 224 sidor, men en ny rikt illustrerad katalog utkom 2008, med 300 sidor och inbunden, bäge på japanska.

Efter Linné började Torbjörn samla bakelit och så småningom bygga upp en samling kring den andre världsberömda svenska vetenskapsmannen, nämligen Berzelius, som snabbt växte till närmare 3 000 nummer. Denna samling såldes till Astra Zeneca, sedan jag fört ihop Berzeliuskännaren Jan Trofast och Torbjörn. När Karolinska Institutet 2010 firade 200-årsjubileum så sammanföll det med Astra Zenecas flytt från Lund, och samlingen skänktes då som

gåva till Karolinska Institutet. *The Torbjörn Lenskog Berzelius Collection* utgör i dag en stor och väsentlig specialsamling för Hagströmerbiblioteket. Torbjörn var själv på plats vid ceremonin och överlämnade till Rektor gatuskylten *Rue Berzelius* i emalj från Paris.

Samtidigt med Linné samlade Torbjörn naturalhistoriska planschverk och framför allt om naturaliekabinett. Vår boktur till Amsterdam i mitten av 1980-talet glömmar jag aldrig. Den kröntes med ett inköp av en handkolore-rad Albertus Sebas *Thesaurus* (1734–1765), det mest magnifika av alla plansch-verk över innehållet i ett naturaliekabinett. Texten till tredje delen om fiskarna blev det sista som skrevs av Peter Artedi. De fyra decimetertjocka och stora folianterna innehåller tillsammans 449 planscher i kopparstick, varav 175 är dubbelsidiga. Den var till och med signerad av koloreraren Fortuijn, som även kolorerat Prinsen av Oraniens exemplar. Jag berättar lite om Lenskogs exemplar i *Bokvännen* 425 (1994), 2–II. Sebas zoologiska museum i Amsterdam inköptes 1717 tillsammans med Ruysch anatomiska museum av Peter den Store för den fabulösa summan av 30 000 gulden och fraktades över till Sankt Petersburg, där de lade grunden till den största och mest remarkabla av alla Wunderkammer. När Torbjörn bjöd in Bengt-Olof Landin och Gunnar Brusewitz och plötsligt tog fram Seba höll de på att gå ned för räkning. Sebas *Thesaurus* försvann från Crafoord till England och dök senare upp på auktion med sjuisiffrigt belopp. Men några av Hagströmerbibliotekets mest populära visningsböcker är nyförvärv, som härstammar från Lenskogs fantastiska samling, däribland Belons fågelbok (1555), första upplagan av Imperatos naturaliekabinett (1599), Sprengels *Das entdeckte Geheimniss der Natur* (1793), Goethes färglära (1810) med flera.

Thomas Lindblad lärde känna Torbjörn redan när vi höll på med Linné. Eftersom varken jag eller Torbjörn hade bil eller körkort blev Thomas chauffören till alla antikbodas och loppmarknader i landsorterna. Även Thomas blev biten av bruksföremål, vilket resulterade i hans bok om plast, följt av flera andra om bruksföremål av aluminium och rostfritt. I en landsortsstad körde Thomas förbi en liten affär, när Torbjörn plötsligt ropade stopp med anledning av vad han såg en glimt av i ett butiksfönster, och handlaren blev av med några gamla dammsugare av italiensk design, som jag tror senare hamnade på Nationalmuseum. Thomas fick även pröva på vänstertrafik när vi reste runt i England, till Darwin i Down House, Wheldon & Wesley, Linnean Society med mera. Det finns tusen roliga minnen om samlaren Lenskog, eller Linnéskog, som han ibland kallades, välkänd hos alla antikvariatbokhandlare

och antikhandlare. Min samvaro med Torbjörn hör nog till de roligaste och mest spännande bokjakter jag haft i hela mitt liv. Jag minns när Torbjörn bjöd mig och Gunnar Broberg på krogen för att diskutera det då stora planerade bokverket om Linnés 186 dissertationer, som alla fanns i Lenskogs samling. Broberg råkade i portföljen ha frågorna till den kommande 10 000-kronors-frågan om Linné. Jag bad att han kunde testa på Linnésamlaren Torbjörn, men det gick ju inte för sig.

För att visa bredden i Torbjörns samlingar fanns en komplett samling av Nordisk Rotogravyrs vackert formgivna publikationer, och en komplett svit av *Ny Illustrerad Tidning* (1865–1900) i sina originalklotband. Under en period fick jag Torbjörn att samla de populära självbiografierna (med spökskrivare) av idrottsstjärnor och schlagersångare, som Lapp-Lisa, Mora-Nisse och Snoddas, ofta de enda böcker som återfinns i många svenska hem (men inte är lätta att hitta i finare antikvariat). Den samlingen splittrades tyvärr, men jag tog hand om Kalle Jularbos *Med dragspelet i högsätet*. Torbjörns stora utställning på Armémuseum, *Saker & Ting*, eller vad som ramlar ur fickorna när man vänder upp och ner på en soldat, blev en succé, som vandrade vidare till utländska museer, bland annat i Astana, huvudstaden i Kazakstan, där invigningen var något alldeles överdådigt pampig med orkestrar som spelade. På äldre dar bosatte sig Torbjörn och hans älskade hustru Ulla i ett museiföremål, Bruno Mathssons villa i Kungsör. I artikeln ”Art Director Torbjörn Linnéskog” i *Papper* nr 17, Juni 1993, finns på främre omslaget sex bilder av Torbjörn Lenskog bärande boktravar som bara växer. Artikeln är skriven av *Pappers* redaktör, Lars Forsberg, och bygger på en intervju med Torbjörn.

Ove Hagelin

Svenska Linnésällskapet egna angelägenheter

Svenska Linnésällskapetets verksamhetsberättelse 2019

Året som gick: Svenska Linnésällskapet har under 2019 bedrivit en både uppskattad och livaktig verksamhet. Vår- och höstsammankomsterna har bjudit på välbesökta program och Kulturnatten i Uppsala den 14 september lockade många besökare till såväl Linnémuseet som Linnéträdgården. Vid ett möte som arrangerades hos landshövdingen Göran Enander den 24 september, under temat "Linné i dagens och framtidens Uppsala", representerades Sällskapet av Carl Frängsmyr, Erik Hamberg och Claes Östberg. Vid detta arrangemang diskuterades världsarvsnomineringen av Linnéminnena, likaså hur besöksnäringen i Uppsala ser på dessa. Vidare har ett möte hållits med representanter för Uppsala kommun den 14 november, där Sällskapets verksamhet presenterades av Helene Lundkvist, Mikael Ahlund, Claes Östberg och Erik Hamberg. Sällskapet har under 2019, liksom tidigare år, varit en aktiv deltagare i samverkansprojektet "Linnés Uppsala" tillsammans med Uppsala kommun, Uppsala universitet, Uppsala linneanska trädgårdar, Sveriges Lantbruksuniversitet och Destination Uppsala. Samarbetet har fungerat väl och varit till stort gagn för Sällskapet, med styrelseledamoten Claes Östberg som representant. Förhandlingar har inletts med Uppsala universitet om ett övertagande av Linnémuseets drift. Inför denna förändring togs vid höstsammankomsten ett första beslut om en ändring av Sällskapets stadgar. Föremålen i museet skall i så fall även i fortsättningen ägas av Sällskapet, men vårdas av Gustavianum. Årsskriften för 2019 utsändes till medlemmarna i december 2019.

Sammankomster: Den 6 april anordnades studiebesök på Gustavianum och Carolina Rediviva under ledning av Helena Backman, Erik Hamberg och Marika Hedin. Besöket blev övertecknat och repriserades därför den 21 september med de två förstnämnda samt Annika Windahl-Pontén som ansvariga. Årsmöte och vårsammankomst hölls i Linnéträdgårdens orangeri den 18 maj, med 35 deltagare. Efter årsmöte och lunch berättade professor emeritus Gunnar Broberg "om att skriva en Linnébiografi idag". Lördagen den 15 juni arrangerades en bussutflykt till bruksmiljöerna i Ullfors, Strömsberg och Leufstabruk. I Strömsberg guidade journalisten och författaren Kersti Kollberg, varefter lunch intogs. I Leufstabruk visades herrgården och biblioteket, det senare av Helena Backman och Erik Hamberg. Höstsammankomsten anordnades den 26 november i Svenska Läkaresällskapets lokaler i Stockholm med 36 deltagare, varvid Erica och Hans Mejlon från Evolutionsbiologiskt centrum i Uppsala berättade om digitaliseringen av de linneanska samlingarna därstädes, nu tillgängliga i den digitala kulturarvsportalen *Alvin*. Efter föredraget följde buffé.

Styrelsens sammansättning: Vid årsmötet den 18 maj omvaldes Helene Lundkvist som ordförande för ett år. Till vice ordförande för ett år omvaldes Carl Frängsmyr. Till ledamöter i styrelsen omvaldes Claes Östberg för ett år (mandatperioden är egentligen tre år, varför fyllnadsval måste ske 2020), nyvaldes Mikael Ahlund till 2021 (fyllnadsval på två år för Marika Hedin som undanbett sig omval) och David Dunér till 2022 (nyval i stället för Gunnar Broberg som undanbett sig omval). Styrelsen har i sin helhet därmed utgjorts av ordförande Helene Lundkvist, vice ordförande Carl Frängsmyr, skattmästare Claes Östberg (vald till och med 2020), sekreterare Erik Hamberg (vald till och med 2020), redaktör David Dunér (vald till och med 2022), museiprefekt Mikael Ahlund (vald till och med 2021) och ledamöterna Helena Backman (vald till och med 2020) samt Lars Beskow och Karl Grandin (valda till och med 2021). Därtill kommer Jon Ågren, som är utsedd av Uppsala universitet.

Styrelsens sammankomster: Styrelsens sammanträden hölls den 14 februari, 3 april, 18 maj (konstituerande möte), 9 september, 15 oktober och 16 december.

Valberedning: Vid årsmötet utsågs Anna Rask-Andersen till sammankallande i valberedningen, med Maria Gardfjell som ledamot (bägge omval). Samtidigt föreligger en vakans. Valberedningens mandat löper på ett år.

Revisorer: Såsom ekonomisk revisor under året har PwC fungerat. Vid årsmötet omvaldes Birgitta Johansson-Hedberg som föreningsrevisor. Till revisorssuppleanter utsågs Mattias Iwarsson och Anja Rautenberg (bägge omval). Samtliga mandat löper på ett år.

Helena Backman har ansvarat för Sällskapets hemsida och facebook. David Dunér har efter Gunnar Broberg övertagit rollen som redaktör för årsskriften. Erik Hamberg har på ideell basis fortsatt med ordnandet av brevsamlingarna i sällskapets arkiv, vilket är deponerat på Carolina Rediviva. Vidare har Gunnar Broberg, efter mer än 40 år som styrelsemedlem och årsskriftsredaktör, blivit utsedd till hedersmedlem.

Linnémuseet: Under 2019 har Gustavianum, Uppsala universitetsmuseum, på uppdrag av Svenska Linnésällskapet hanterat Linnémuseets administrativa arbete samt det antikvariska ansvaret för samlingarna. Gustavianum har också som tidigare haft studentguider och museivakter på plats för visningsverksamheten i Linnémuseet. Gustavianum, som tidigare har skött museets korrespondens och e-post, har nu överlåtit detta till Sällskapet. När frågor av skilda slag inkommit till museet har Gustavianum svarat på dessa eller i förekommande fall hänvisat frågeställarna vidare till styrelsen eller till extern expertis. I december 2019 ingicks ett nytt avtal mellan Svenska Linnésällskapet och Gustavianum, som innebär att Gustavianum från 2020 kommer att behålla det antikvariska ansvaret för samlingarna, medan visningsverksamheten helt kommer att skötas av Uppsala linneanska trädgårdar. Under 2019 var antalet betalande besökare i Linnéträdgården 34 519, varav under museets öppettid 24 643. Antalet registrerade besökare i Linnémuseet uppgick till 13 989, varav 11 598 var betalande och 2 371 barn. Antalet gäster vid uthyrning av Orangeriet var 2 790. Under juni, juli och augusti hölls museet öppet alla dagar i veckan, medan det under maj och september var måndagsstängt. Till Linnémuseet trycktes uppdaterade foldrar på svenska och engelska inför sommarsäsongen.

Medlemsutveckling: Den 1 januari 2019 hade Svenska Linnésällskapet 432 medlemmar och vid årets slut, den 31 december samma år, uppgick medlemsantalet till 425. Medlemsantalet fördelade sig på följande kategorier per den 1/1, respektive den 31/12 2018: hedersmedlemmar 9 (9); ständiga medlemmar 30 (30); betalande svenska medlemmar 332 (335); betalande utländska medlemmar 8 (10); familjemedlemmar 43 (44); ungdom 3 (1).

Styrelsen

Svenska Linnésällskapets styrelse 2020

Ordförande

Carl Frängsmyr
Börjegatan 10 B, 753 13 Uppsala
070-756 69 51
carl.frangsmyr@uadm.uu.se

Vice ordförande

Karl Grandin
Torngatan 34, 754 23 Uppsala
070-261 41 00 (tj.)
karl.grandin@kva.se

Sekreterare

Erik Hamberg
Walleriusvägen 9, 752 36 Uppsala
070-530 62 25
erik.n.a.hamberg@gmail.com

Skattmästare

Claes Östberg
Börjegatan 1 A, 753 13 Uppsala
070-541 57 79
claes.ostberg@telia.com

Redaktör

David Dunér
Inst. för kulturvetenskaper, LUX, Box
192, 221 00 Lund
046-222 09 61 (tj.)
David.Duner@kultur.lu.se

Prefekt för Linnémuseet

Mikael Ahlund
Gustavianum, Uppsala universitet, Akademigatan 3, 753 10 Uppsala
070-167 90 17
mikael.ahlund@gustavianum.uu.se

Universitetsrepresentant

Jon Ågren
Skolgatan 7, 753 12 Uppsala
018-12 12 10 (bost.), 018-471 28 60 (tj.)
jon.agren@ebc.uu.se
Utsedd av Uppsala universitet.

Övriga ledamöter

Helena Backman
S:t Johannesgatan 18, 753 12 Uppsala
070-092 78 94, 018-471 39 89 (tj.)
helena.backman@ub.uu.se

Lars Beskow
Larsbergsvägen 55, 181 38 Lidingö
08-767 53 35, 070-559 56 22
lars.beskow@beskowark.se

Karin Gerhardt
Ål III, 748 94 Örbyhus
076-846 72 84
karin.gerhardt@slu.se

Revisor av den ekonomiska förvaltningen
PwC, Box 179, 751 04 Uppsala
010-212 60 35

Revisor av föreningsformalia
Birgitta Johansson-Hedberg
Roburvägen 23 A, 181 33 Lidingö
0702-18 02 83
birgittajh@telia.com

Revisorssuppleanter
Mattias Iwarsson
Malma Bergsväg 26, 756 45 Uppsala
018-30 99 73 (bost.) 018-67 22 96 (tj.)
Mattias.Iwarsson@slu.se

Anja Rautenberg
Kungsgatan 30 A, 753 21 Uppsala
018-50 21 64 (bost.), 018-19 53 39 (tj.).
070-660 11 46
anja.rautenberg@gmail.com

Valberedning
Anna Rask-Andersen
Kyrkogårdsgatan 11, 753 10 Uppsala
018-69 40 91 (bost.), 018-611 36 50 (tj.).
070-425 06 54 (mob.), 018-51 99 78 (fax)
anna.rask-andersen@medsci.uu.se

Annika Windahl Pontén
Styrbjörnsgratan 12, 753 34 Uppsala
018-25 84 54
annika.windahl_ponten@uadm.uu.se

Eva Nyström
Bäverns gränd 18 B, 753 19 Uppsala
070-491 34 47
evanystrom949@gmail.com

Svenska Linnésällskapets Årsskrift
Redaktör David Dunér (se ovan)

Linnémuseet
Besöksadress: Svartbäcksgatan 27, Uppsala
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
018-13 65 40, 018-12 65 47 (fax)
Bokningar: 018-471 28 38, bokning@botan.uu.se
Webbadress: www.linnaeus.se
E-postadress: linnemuseet@linnaeus.uu.se

Öppettider 2021: kl. 11.00–17.00 tisdag–söndag från 1 maj till 30 september. Boka-
de gruppvisningar året runt. Entré: vuxen
80 kr., gruppentré 40 kr., barn under 18
år gratis inträde tillsammans med vuxen.
För mer information kontakta bokning@
botan.uu.se, 018-471 28 38.

Svenska Linnésällskapets adress
Postadress: Box 15093, 750 15 Uppsala
Webbadress: www.linnaeus.se
Bankgiro: 625-1169
Organisationsnummer: 81 76 00-4409

Medlemsavgift 2021 är 250 kr. för medlem
boende i Sverige. 100 kr. för extra famil-
jemedlem. 350 kr. för medlem boende ut-
anför Sverige. Ständigt medlemskap kan
erhållas av fysisk person mot erläggande
av 20 x årsavgiften.

Stadgar för Svenska Linnésällskapet

Antagna 15/9 1917 med ändringar av 25/5 1919, 22/5 1921, 8/5 1967, 24/5 1970, 22/11 1990, 24/11 2009, 25/11 2015 samt 10/10 2020.

§ 1 Ändamål

Svenska Linnésällskapet – i det följande benämnt Sällskapet – har till ändamål att sprida och fördjupa kunskapen om Carl von Linné och hans verk, att vårda den linnéanska traditionen samt att i dess anda värna om och väcka intresse för svensk natur och vetenskaplig kultur.

§ 2 Arbetssätt

Sällskapet skall verka för detta ändamål genom att:

- utge en årsskrift, vilken dels skall belysa Linnés och hans lärjungars liv och verksamhet, dels innehålla redogörelser för Sällskapets verksamhet.
- anordna föredrag och studiebesök med anknytning till Sällskapets ändamål;
- bevara, vårda och visa sådana föremål, som kan anses ha tillhört Linné eller hans hem eller som kan belysa Linnés liv och verksamhet. Dessa föremål skall vara samlade i Linnés bostadshus i Uppsala, vilket har upplåtits till Sällskapet av staten, och som utgör *Linnémuseet*.
- vårda Sällskapets arkiv och bibliotek;
- verka för att övriga Linnéminnen i landet bevaras på ett värdigt sätt.

Verksamheten skall bedrivas inom den ram som Sällskapets tillgångar medger.

§ 3 Medlemskap

Personer, föreningar och institutioner, svenska såväl som utländska, kan bli medlemmar i Sällskapet. Styrelsen äger rätt att till *hedersmedlem* kalla person, som på ett synnerligen framstående sätt visat intresse för Sällskapet och främjat dess ändamål.

§ 4 Medlemsavgifter

Årsavgiften utgörs av det belopp som Sällskapets årsmöte beslutar. Medlemskap berättigar till fritt inträde till Linnémuseet mot uppvisande av medlemskort, samt till erhållande av årsskriften. *Familjemedlem* erlägger halv årsavgift, som berättigar till alla medlemsförmåner förutom erhållande av årsskrift. Medlem, som på en gång inbetalar ett belopp, som är tjugo gånger högre än årsavgiften, blir *ständig medlem*. Medlem, som på en gång inbetalar ett belopp som är minst ett hundra gånger årsavgiften, blir *stödande medlem*.

Resterar årligen betalande medlem, trots påminnelse, anses denne ha lämnat Sällskapet. Avgifter, som inbetalats av ständiga medlemmar avsätts till en fond, benämnd *Sällskapets fasta fond*. De årligen betalande medlemmarnas avgifter, liksom avkastningen från den fasta fonden, får av styrelsen användas för Sällskapets utgifter. Den fasta fon-

dens kapital får däremot inte utan Sällskapets beslut utnyttjas. Avgifter från stödjande medlemmar, liksom donerade medel, för vilka ej särskilda villkor satts, tillföres *Sällskapets Linnéfond*. Donerade medel, för vilka särskilda villkor satts, tillföres en särskild, vid varje tillfälle upprättad fond, som förvaltas i enlighet med donationsvillkoren.

§ 5 Styrelse

Sällskapet leds av en styrelse, vilken ansvarar för att verksamheten drivs på ett korrekt sätt och med en ansvarsfull ekonomisk förvaltning. Det åvilar styrelsen att protokoll förs, att kallelser till årsmöte och höstsammankomst utgår enligt stadgarnas föreskrifter, att årsberättelsen före första kvartalets utgång tillställs revisorerna, att medlemsförteckning föres och att handlingar arkiveras på ett korrekt sätt.

Sällskapets årsmöte utser sju till nio ledamöter. I styrelsen ingår dessutom den av styrelsen utsedda museiprefekten samt den bland Uppsala universitets professorer inom biologiska eller medicinska ämnesgruppen, vilken härtill utses av universitetets rektor.

Ordföranden och vice ordförande väljs direkt av årsmötet, i övrigt konstituerar styrelsen sig själv. Styrelsen är beslutsamässig då minst hälften av ledamöterna är närvarande.

Ordföranden bestämmer tid för extra sammanträden. Vid förfall för både ordförande och vice ordförande utses bland de närvarande en ordförande vid sammanträdet. Ordföranden leder Sällskapets och styrelsens sammankomster samt representerar Sällskapet utåt.

Sekreteraren åligger att utfärda kallelser till Sällskapets och styrelsens sammankomster, att vid sammankomsterna föra protokoll, att i samverkan med ordföranden sköta Sällskapets och styrelsens skriftväxling och upprätta verksamhetsberättelse, samt att arkivera Sällskapets handlingar.

Skattmästaren åligger att uppbära medlemsavgifterna, att under styrelsens överinseende förvalta Sällskapets penningmedel och värdepapper, att verkställa beslutade utbetalningar, att till revisorerna årligen före första kvartalets utgång avlämna Sällskapets räkenskaper för det förflutna året, samt att föra förteckningen över Sällskapets medlemmar.

Museiprefekten åligger att ansvara för översynen av Sällskapets i Linnémuseet deponerade föremål.

Redaktören, till vilken kan väljas person inom eller utom styrelsen, åligger att utge Sällskapets årsskrift.

Sällskapets styrelse äger rätt att utse utskott för sin verksamhet.

§ 6 Firmateckning

Sällskapets firma tecknas av styrelsen och/eller av den som styrelsen för ändamålet utser.

§ 7 Räkenskapsår

Sällskapets räkenskapsår följer kalenderår.

§ 8 Arvoden och ersättning

Beslut om eventuella arvoden till styrelseledamöter sker vid årsmötet. Styrelseledamöter äger rätt till ersättning, enligt statens normer, för resekostnader och andra utlägg förbundna med uppdragens fullgörande.

§ 9 Revisor

Revision av styrelsens ekonomiska förvaltning sker av auktoriserad revisor, vilken väljs för ett år vid ordinarie årsmöte. Därjämte väljs för ett år bland Sällskapets medlemmar en revisor med uppdrag att även granska föreningsformalia.

§ 10 Valberedning

Vid ordinarie årsmöte sker val av tre ledamöter till valberedningen, varav en sammankallande. Valberedningen, vars ledamöter väljs för en tid av ett år, åligger att förbereda förslag till val av styrelse och revisor, förslag till mötesordförande vid ordinarie årsmöte samt förslag till eventuella arvoden till styrelsens ledamöter.

§ 11 Sammankomster

Sällskapet kallas årligen till två ordinarie medlemsmöten, ett på våren och ett på hösten. Vårsammankomsten, som är Sällskapets årsmöte, äger om möjligt rum i anslutning till Linnés födelsedag den 23 maj och allra senast före maj månads utgång. Vid årsmötesförhandlingarna skall följande ärenden förekomma:

1. Årsmötets öppnande.
2. Val av protokolljusterare, tillika rösträknare.
3. Fastställande av föredragningslistan.
4. Fråga om kallelse utgått i enlighet med stadgarnas föreskrifter.
5. Styrelsens verksamhets- och förvaltningsberättelse.
6. Revisorernas berättelse.
7. Fråga om ansvarsfrihet för styrelsen.
8. Val av ordförande och vice ordförande för en tid av ett år.
9. Val av övriga ledamöter för en tid av tre år.
10. Val av sammankallande samt två ledamöter i valberedningen för en tid av ett år.
11. Val av auktoriserad revisor jämte ordinarie föreningsrevisor för ett år.
12. Val av två revisorssuppleanter för ett år.
13. Fastställande av medlemsavgift för nästkommande verksamhetsår.
14. Övriga frågor
15. Årsmötets avslutande.

Vid årsmöte och höstsammankomst bör dessutom förekomma föredrag, föreläsningar eller studiebesök i anslutning till förhandlingarna.

På ordinarie sammankomst kan förslag från medlem tas upp till behandling. Sådan fråga skall skriftligen ha ingivits till styrelsen senast *31 mars* för att kunna behandlas

vid årsmötet, respektive senast *15 september* för att kunna behandlas vid höstsammankomsten.

Kallelse till Sällskapets sammankomster skall sändas med post eller epost och vara avsänd senast en månad före sammankomsten.

Vid Sällskapets sammankomster sker omröstning med slutna sedlar endast då någon medlem så yrkar. Vid lika röstetal avgör lotten. Endast personligen närvarande medlemmar äger rösträtt vid årsmöte, höstsammankomst och extra sammankomst. Röstning via fullmakt är icke tillåten annat än för juridiska personer. Till extra sammankomst kallas då ordföranden eller styrelsen så prövar skäligt, eller då minst tjugo-fem medlemmar skriftligen så har begärt hos styrelsen. Det ärende man vill behandla skall därvid anmälas.

§ 12 Stadgar

Förslag till ändring av dessa stadgar skall väckas av styrelsen eller vara skriftligen inlämnade till styrelsen senast *31 mars* eller *15 september* för att kunna behandlas vid därefter följande årsmöte respektive höstsammankomst. Förslaget, jämte styrelsens utlåtande över detsamma, skall utsändas tillsammans med övriga möteshandlingar. Beslut om ändringar av stadgarna skall för att vinna giltighet antas vid två på varandra följande ordinarie sammankomster och då biträdas av minst tre fjärdedelar av de närvarande medlemmarna. Samma röstetal gäller rörande beslut om användning av den fasta fondens kapitalbehållning (se § 4).

§ 13 Sällskapets upplösning

Sällskapets upplösning sker efter beslut vid två ordinarie, på varandra följande, sammankomster. Båda gångerna måste förslaget biträdas av minst tre fjärdedelar av de närvarande medlemmarna för att vinna giltighet. I händelse av Sällskapets upplösning skall, sedan alla Sällskapets skulder betalats, dess samlingar och övriga tillgångar överlämnas till någon offentlig institution, som kan garantera att de används i enlighet med ändamålsparagrafens lydelse.

Valda avhandlingar av Carl von Linné

Sällskapet har sedan 1920-talet ett pågående projekt att översätta Linnés avhandlingar till svenska. Avhandlingarna beställer man enklast via Svenska Linnésällskapets hemsida: www.linnaeus.se. Klicka på Skrifter i menyraden, och sök vidare där. Priser inklusive moms är 50 kronor. Frakt och emballage tillkommer. Med bokförsändelsen kommer en faktura med 30 dagars betalningstid. Det går också bra att beställa skriftligen till Svenska Linnésällskapet, Box 15093, 750 15 Uppsala.

1. Botaniska exkursioner i trakten av Uppsala (Herbationes Upsalienses). 1921. *Nytryck 1998, 2008*.
2. Växternas förvandling (Metamorphosis plantarum). 1921.
3. Växternas sömn (Somnus plantarum). 1921.
4. Amman som styvmoder (Nutrix noverca). 1947.
5. Hinder för läkekonsten (Obstacula medicinae). 1948.
6. Observationer till materia medica (Observationes in materiam medicam). 1949. *Slutsåld*.
7. Sjukdomsgrupperna (Genera morborum). 1949.
8. Granskning av de enkla läkemedlen ur växtriket (Censura medicamentorum simplicium vegetabilium). 1950.
9. Två sörmlandsfloror (Flora Åkeröensis & Pandora et Flora Rybensis). 1950.
10. Officinella växter (Plantae officinales). 1950.
11. Adonis Stenbrohultensis (med en inledning om Linné och Stenbrohult). 1951.
12. Den lärda världens omdöme om Med. Dr Carl Linnaei skrifter (Orbis eruditi judicium). 1952.
13. Levnadsordning vid en surbrunn (Diaeta acidularis). 1953. *Slutsåld*.
14. Om vintersjukdomar (De morbis ex hyeme). 1954. *Slutsåld*.
15. Läkemedlens lukt (Odores medicamentorum). 1954.
16. Levnadsordning under människans olika åldrar (Diaeta per scalam aetatis humanae). 1954. *Slutsåld*.
17. Svenska vattunymfer (Najades Svecicae). 1954. *Slutsåld*.
18. Pharmacopaea Holmensis. Bihang: Utkast till Materia medica 1761. 1954.
19. Elektriskt-medicinska satser (Consectaria electrico-medica). Med en inledning om Linné och elektriciteten. 1955.
20. Hantverkarnas sjukdomar (Morbi artificum). 1955.
21. Menniskans cousins (Linnés originalmanuskript till Antropomorpha). 1955. *Slutsåld*.
22. Menniskans förvandling (Metamorphosis humana). 1956.
23. Caroli Nic. fil. Linnaei Bibliotheca medica. 1956.
24. Det förändrade köket (Culina mutata). 1956.
25. Grönsakstorget (Macellum olitorium). 1956. *Nytryck 2008*.

26. Spetälska (Lepra). 1957.
27. Ålderdomen enligt Salomo (Senium Salomoneum). 1957.
28. Grunderna till hälsan (Fundamenta valetudinis). 1958. *Slutsåld.*
29. Om salladsväxter (De acetariis). 1958. *Nytryck 2008.*
30. Linnés stambok (Libellus amicorum). 1958.
31. Läkemedlens smak (Sapor medicamentorum). 1958.
32. Uppsalafebern (Febris Upsaliensis). 1959.
33. Om lymfkärnen (De venis resorbentibus). 1959.
34. Om chokladdrycken (De potu chocolatae). 1959. *Nytryck 2006.*
35. Inledning till dieten. Fyra föreläsningskoncept. 1960.
36. Om dragsjukan (De raphania). 1960.
37. Om smultron (Fraga vesca). 1961. *Nytryck 2006.*
38. Promotionsprogram. 1961.
39. Tvåkönad alstring (Generatio ambigena). 1962.
40. Berusningsmedel (Inebriantia). 1963. *Nytryck 2006 i samarbete med NBV. Slutsåld.*
41. Rektorsprogram. 1963.
42. Nyttan av rörelse (Motus polychrestus). 1963. *Nytryck 2006.*
43. Den beboeliga luften (Aer habitabilis). 1964. *Slutsåld.*
44. Om brödet som födoämne (De pane dietetico). 1964. *Nytryck 2007.*
45. Nordbornas styvmoderliga Ceres (Ceres noverca arctoum). 1964.
46. Andningens dietetik (Respiratio dietetica). 1965.
47. Om ormbett (De morsura serpentum). 1965. *Nytryck 2006.*
48. Ätliga frukter (Fructus esculenti). 1965. *Nytryck 2008.*
49. Kaffedrycken (Potus coffeae). 1966. *Nytryck 2007 i samarbete med Lindvalls kaffe.*
50. Om omväxling i födan (De varietate ciborum). 1966. *Nytryck 2008.*
51. Botanikens grundvalar (Fundamenta botanica). 1967. *Nytryck 2020.*
52. Medicinens dubbla nyckel (Clavis medicinae duplex). 1967.
53. Om följderna av dietetiska fel och deras behandling (De effectu et cura vitiorum diae-teticorum generali). 1967.
54. Starkt luktande läkemedel (Medicamenta graveolentia). 1968.
55. Om bruket av varm och kall mat och dryck (Circa fervidorum et gelidorum usum). 1968. *Nytryck 2008.*
56. Om den kemiska metoden att undersöka läkemedlens krafter (De methodo investigandi vires medicamentorum chemica). 1969. *Slutsåld.*
57. Växternas krafter (Vires plantarum). 1970. *Nytryck 2008.*
58. Ambrosiska läkemedel (Ambrosiaca). 1970.
59. Om bruket av Mentha (De menthae usu). 1971. *Nytryck 2008. Slutsåld.*
60. Blomsteruret (Horologium plantarum). 1971. *Nytryck 2007.*
61. Sädesslagens förvandling (Transmutatio frumentorum). 1971.
62. Kvassiveden (Lignum qvassiae). 1971.
63. Botaniska författare (Auctores botanici). 1973.
64. Om marsvin (De mure Indico). 2007.

65. Om renen (*Cervus rheno*). 2007.
66. Om den akademiska trädgårdskonsten (*De horticultura academica*). 2007.
67. Om får (*Oves*). 2007.
68. Om svinet (*Sus scrofa*). 2007.
69. Om blodigeln (*De hirudine*). 2007.
70. Om växterna som nybyggare (*De coloniis plantarum*). 2008.
71. Mossornas användning (*Usus muscorum*). 2008.
72. Johannesörter (*Hypericum*). 2008.
73. Om binnikemasken (*Taenia*). 2008.
74. Hybridväxter (*Plantae Hybridae*). 2009.
75. Resa till Kina (*Iter in Chinam*). 2010. *Slutsåld*.
76. Purgande medel (*Medicamenta purgantia*). 2010.
77. Färgväxter (*Plantæ Tinctoriæ*). 2010.
78. Växten Alströmeria (*Planta Alströmeria*). 2010.
79. Rabarber (*Rhabarbarum*). 2011.
80. Armsalamander (*Siren lacertina*). 2011.
81. Medicinska droger ur djurriket (*Materia medica in regno animali*). 2011.
82. Skvattram (*Ledum palustre*). 2011.
83. Skörbjugg (*Scorbutus*). 2011.
84. Svenska träd (*Arboretum Svecicum*). 2012.

Om bidrag till SLÅ

Manuskript sänds i digital form som bifogat dokument via e-post till redaktionen. Det digitala format som bör användas är Word- eller RTF-format. Eventuella bilder till bidraget levereras digitalt. Konsultera redaktionen i förväg om lämpliga format. En artikel bör ej överstiga 60 000 tecken. Summary på engelska ska medfölja liksom uppgift på författarens akademiska grad och institutionstillhörighet. Noter numreras löpande som slutnoter. Första gången en hänvisning förekommer ska all bibliografisk information skrivas ut i enlighet med exemplen nedan. Därefter räcker det med att ange författarnamn, tryckår och sida. Vid den första hänvisningen till en bok anges förlagsort, däremot ej förlag. *SLÅ* använder inte litteraturförteckning.

Exempel: [bok] Carl von Linné, *Caroli Linnaei Diaeta naturalis 1733. Linnés tankar om ett naturenligt levnadssätt* (Stockholm, 1958), 168.

[artikel i antologi] Arvid Hj. Uggla, "Linné om öl och ölbrygd", i Bertil Nordenfelt (red.), *Svenska bryggareföreningen 75 år. Minnesskrift 1960* (Stockholm, 1960), 11.

[artikel i tidskrift] Tycho Tullberg, "Linnés Hammarby", *SLÅ* 1918, 14.

Artikeln inleds med artikelförfattarens namn varefter följer artikelns titel. Onödiga blankrader bör undvikas. Underrubriker markeras genom kursiv stil. Nytt stycke markeras med indrag. Undvik förkortningar. De bidrag som inte följer ovan nämnda råd returneras med begäran om korrigering. Redaktionen förbehåller sig rätten att, i samråd med författaren, göra nödvändiga ändringar i insända bidrag. Redaktionen ansvarar

inte för bidrag som inte uttryckligen har beställts. Artikelförfattare får kostnadsfritt 25 särtryck av sitt bidrag. Textbidrag skickas till redaktören, professor David Dunér, Inst. för kulturvetenskaper, LUX, Box 192, 221 00 Lund. E-post: David.Duner@kultur.lu.se. Telefon: 046-222 09 61. Bidrag för nästa volym av *SLÅ* måste vara redaktionen tillhanda senast den 1 juni 2021.

